

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ**

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

**“ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΩΝ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ KEYNES”**

ΧΟΝΔΡΟΔΙΝΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΒΟΛΟΣ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2014

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Αυτή η διπλωματική εργασία υποβάλλεται από τον συγγραφέα της ως μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Εφαρμοσμένης Οικονομικής » του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Υπεύθυνα δηλώνεται ότι, η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία έχει συγγραφεί από τον υπογράφοτα και δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο άλλου μεταπτυχιακού ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Η εργασία αυτή, έχοντας εκπονηθεί από τον υπογράφοτα, αντιπροσωπεύει τις προσωπικές του απόψεις επί του θέματος. Οι πηγές στις οποίες ανέτρεξε για την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρεις αναφορές στους συγγραφείς, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο.

Σύντομες αναφορές στη διπλωματική εργασία επιτρέπονται χωρίς ειδική άδεια, υπό την προϋπόθεση ότι γίνονται ακριβείς αναφορές στις πηγές. Η έγκριση των αιτήσεων για άδεια χρήσης εκτεταμένου αποσπάσματος ή αναπαραγωγής μέρους ή του συνόλου της διπλωματικής εργασίας χορηγείται από την Συντονιστική Επιτροπή του Μ.Π.Σ., εφόσον κρίνει ότι η χρήση του υλικού είναι προς το συμφέρον του Μεταπτυχιακού Προγράμματος.

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: Χονδροδίνη Αντιγόνη

ΥΠΟΓΡΑΦΗ:

ABSTRACT

The meaning of economic crisis stems from the theory of economic fluctuations. This work has as main goal after presenting the features of economic cycles, correlate them with the causes of the recent economic recession that the country is facing, considering similar historical crises.

As a natural consequence of an economy that reaches its peak, is sometime to decline and start again from the beginning. On this basis, the emphasis is on developing mechanisms that will minimize as far as possible negative effects of a crisis. Inspired by these mechanisms, there is a presentation of theories of economic cycles and methods of treatment recommended by different schools of economic thought with reference to Keynes.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια της οικονομικής κρίσης απορρέει από την θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων. Η παρούσα εργασία έχει σαν κύριο στόχο αφού παρουσιάσει τα γνωρίσματα των οικονομικών κύκλων να τα συσχετίσει με τις αιτίες της οικονομικής ύφεσης στην οποία έχει περιέλθει η χώρα σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη ιστορικά παρόμοιες καταστάσεις κρίσης.

Ως φυσικό επακόλουθο μιας οικονομίας η οποία βρίσκεται σε ακμή, είναι κάποια στιγμή να παρακμάσει και να ξεκινήσει πάλι από την αρχή. Στη βάση αυτή, δίνεται έμφαση στο ζήτημα ανάπτυξης μηχανισμών αντιμετώπισης που θα ελαχιστοποιούν κατά το δυνατόν τις αρνητικές επιπτώσεις μιας κρίσης. Με έναυσμα τους μηχανισμούς αυτούς, γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασης των θεωριών των οικονομικών κύκλων καθώς και των μεθόδων αντιμετώπισης που προτείνονται από τις διαφορετικές σχολές οικονομικής σκέψης με σημείο αναφοράς τον Keynes.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	10
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ.....	10
1.1 Ορισμός Οικονομικών Διακυμάνσεων.....	10
1.2 Κατηγορίες Οικονομικών Διακυμάνσεων	11
1.3 Φάσεις Οικονομικών Κυκλικών Διακυμάνσεων.....	13
1.4 Διάρκεια ενός πλήρους Οικονομικού Κύκλου.....	15
1.5 Γενικά Χαρακτηριστικά των Οικονομικών Διακυμάνσεων	16
1.6 Αίτια των Οικονομικών Διακυμάνσεων.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	22
ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	22
2.1 Δημόσιος Δανεισμός, Δημόσιο Χρέος & Χρεοκοπία	22
2.2 Ιστορική Ανασκόπηση Κρίσεων της Ελλάδας.....	27
2.2.1 Η Διακυβέρνηση του Χ. Τρικούπη και το «Δυστυχώς Επτωχέυσαμεν».....	27
2.2.2 Η Διακυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου και η πτώχευση του 1932.....	30
2.3 Η πρόσφατη κρίση	32
2.3.1. ΟΝΕ - Σύμφωνο Σταθερότητας.....	32
2.3.2. Η Ελλάδα πριν την Κρίση.....	34
2.3.3. Συσώρευση Δημοσίου Χρέους, Οικονομικοί & Πολιτικοί παράγοντες.....	37
2.3.4. Το Χρονικό της Ελληνικής Κρίσης Χρέους και η Διαχείρισή της.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	45
ΚΛΑΣΙΚΗ & ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΩΝ	45
3.1 Η αντιμετώπιση των οικονομικών κύκλων από τους κλασικούς ως τον Keynes: μια ανασκόπηση.....	45
3.2 Η κλασική θεωρία.....	47
3.3 Η νεοκλασική θεωρία.....	51
3.4 Η μαρξιστική προσέγγιση.....	53
3.4.1. Η μαρξιστική «λύση».....	58
3.5 Η σημασία της βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας περιόδου στη σταθεροποιητική πολιτική.....	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	61
Ο ΚΕΥΨΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΘΕΩΡΙΕΣ.....	61
4.1 Η σημασία της Μεγάλης Ύφεσης στη διαμάχη για τη σταθεροποιητική πολιτική.....	61
4.2 Η Κεϋνσιανή επανάσταση και οι μετέπειτα θεωρίες.....	63

4.3	Ο Κεϋνσιανισμός.....	65
4.3.1.	Κεϋνσιανή θεωρία επενδύσεων.....	67
4.3.2.	Μακροοικονομική σταθεροποίηση.....	69
4.3.3.	Δυσκολίες της μακροοικονομικής σταθεροποίησης.....	71
4.4	Ο μονεταρισμός.....	73
4.5	Η Νέα Κλασική Οικονομική.....	75
4.6	Νέα κεϋνσιανή οικονομική.....	78
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	81
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	87

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έννοια της οικονομικής κρίσης απορρέει από την θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων, σύμφωνα με την οποία, οικονομικές διακυμάνσεις είναι το φαινόμενο των επαναλαμβανόμενων ανακατατάξεων της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, που παρατηρούνται για μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Οι επαναλαμβανόμενες οικονομικές διακυμάνσεις ονομάζονται οικονομικοί κύκλοι. Ο κύκλος αποτελείται από επεκτάσεις, που παρατηρούνται το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες, ακολουθούμενες από επίσης γενικευμένες κάμψεις, υφέσεις και ανακάμψεις που σμίγουν με την επεκτατική φάση του επόμενου κύκλου.

Παράδειγμα οικονομικής ύφεσης, μπορεί να αποτελέσει η μεγάλη κρίση του τέλους της δεκαετίας του 1920 και της δεκαετίας του 1930, μια κρίση που ουσιαστικά τερματίστηκε με την έναρξη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, και έφερε το πρόβλημα της ανεργίας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και της πολιτικής διαμάχης. Η έκταση και η διάρκεια της ανεργίας προκάλεσε αντιφατικές, συχνά, αντιδράσεις σε πολλούς τομείς όπως, στο επίπεδο της θεωρίας και του ερμηνευτικού πλαισίου της ανεργίας και στο επίπεδο της πολιτικής, στην οργάνωση του τρόπου αντιμετώπισης της ανεργίας και των μέσων που έπρεπε να χρησιμοποιηθούν. Η «μαύρη Πέμπτη» της 24ης Οκτωβρίου 1929 θα παίξει καταλυτικό ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη των οικονομικών θεωριών σχετικά με τις πολιτικές αντιμετώπισης των οικονομικών διακυμάνσεων στην οικονομία.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει μια αναφορά στις οικονομικές διακυμάνσεις, στις κατηγορίες αυτών, στα χαρακτηριστικά τους καθώς και στις διάφορες θεωρίες που αναπτύχθηκαν για την εξήγηση του φαινομένου των οικονομικών διακυμάνσεων-κύκλων που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση των ελληνικών κρίσεων προκειμένου να αποδειχθεί ότι η ιστορία και η οικονομία κάνει κύκλους. Για τον ίδιο λόγο θα γίνει μια βιβλιογραφική ανασκόπηση της εποχής του Χ. Τρικούπη και του Ελ. Βενιζέλου, δυο μεγάλων πολιτικών που οδήγησαν το ελληνικό κράτος σε καθεστώς χρεοκοπίας κατά τη διακυβέρνησή τους. Παράλληλα

μας απασχολεί η σημερινή κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα. Πώς ξεκίνησε η οικονομική κρίση, ποια ήταν η κατάσταση στη χώρα πριν, τι ρόλο παίζει η ΟΝΕ στις εξελίξεις.

Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα κλασικά οικονομικά (των Smith, Ricardo και Marx) οι θεωρίες των οποίων δέχονται τις οικονομικές διακυμάνσεις ως προσωρινά φαινόμενα τα οποία αυτορυθμίζονται δίχως παρέμβαση του κράτους.

Λίγο αργότερα το πολιτικό σκηνικό αλλάζει, η κρατική παρέμβαση όχι μόνο είναι εφικτή αλλά και επιθυμητή κατά τον Keynes, η θεωρία του οποίου, αποτελεί ορόσημο για τις μετά αναπτύξεις των μακροοικονομικών προβλημάτων. Στα συμπεράσματα γίνεται μια προσπάθεια εντοπισμού των ομοιοτήτων και των διαφορών των κρίσεων που έχει βιώσει αυτός ο τόπος, καθώς και μια γενική θεώρηση σχετικά με τα φαινόμενα των οικονομικών διαταραχών και πώς αυτά αντιμετωπίζονται από τις εκάστοτε οικονομικές θεωρίες.

Ιστορικά, διαπιστώνουμε ότι κάθε μεγάλη ύφεση συνοδεύεται από καινούργιες θεωρίες, οι οποίες δοκιμάζονται. Στη συγκεκριμένη εργασία επιχειρείται μια επισκόπηση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων κάθε σχολής οικονομικής σκέψης που άντεξε στη δοκιμασία του χρόνου και εξακολουθεί να βρίσκεται στην επικαιρότητα τροφοδοτώντας με ιδέες και επιχειρήματα τους υπεύθυνους χάραξης οικονομικής πολιτικής.

Όλα τα οικονομικά δόγματα, οι οικονομικές θεωρίες και υποθέσεις έχουν ή οφείλουν να έχουν ως στόχο την ερμηνεία των πραγματικών οικονομικών φαινομένων (θετική προσέγγιση) και στη βάση των τεκμηριωμένων διαπιστώσεων, τη διατύπωση προτάσεων οικονομικής πολιτικής (κανονιστική προσέγγιση). Βέβαιο είναι ότι οι ανθρώπινες ιδέες και η πνευματική δημιουργία όπως η εμπειρική παρατήρηση και έρευνα, σε συνδυασμό με την παρουσίαση νέων μεθόδων, αποτελούν τον καθοριστικό παράγοντα της γένεσης ή επικράτησης νέων δογμάτων. Σημαντικός, όμως, είναι και ο ρόλος των εξελίξεων στην πραγματική οικονομία για αυτό και η σύντομη ιστορική ανασκόπηση αποδεικνύει, ότι οι οικονομικές κρίσεις προκαλούν κατά κανόνα αλλαγές ή εναλλαγές στα κυρίαρχα θεωρητικά και οικονομικοπολιτικά δόγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ

1.1 Ορισμός Οικονομικών Διακυμάνσεων

Η οικονομία δεν είναι ποτέ στάσιμη. Όλα τα σημαντικά μεγέθη της, όπως η παραγωγή, το εθνικό εισόδημα, η απασχόληση, η ανεργία, ο πληθωρισμός κτλ μεταβάλλονται διαχρονικά. Οι μεταβολές αυτές δεν είναι τυχαίες αλλά παρουσιάζουν συστηματική κυκλικότητα γι' αυτό και ονομάζονται **οικονομικές διακυμάνσεις** ή **οικονομικοί κύκλοι**. Αυτή η ακολουθία των μεταβολών επαναλαμβάνεται, αλλά δεν είναι περιοδική. Τα στάδια από τα οποία περνάει η οικονομία κατά τη διάρκεια του κύκλου έχουν κοινά χαρακτηριστικά και ονομάζονται φάσεις του οικονομικού κύκλου. Οι οικονομικοί κύκλοι και οι φάσεις τους επαναλαμβάνονται, αλλά δεν έχουν την ίδια ένταση και διάρκεια κάθε φορά. Η διάρκεια του οικονομικού κύκλου ποικίλει από περισσότερο του ενός χρόνου μέχρι δέκα ή δώδεκα χρόνια και διαιρείται σε μικρότερους κύκλους με παρόμοια χαρακτηριστικά (Krolzig & Toro, 2004).

Οι οικονομικές διακυμάνσεις, λοιπόν, ορίζονται ως οι διαδοχικές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας μέσα σε μια οικονομία. Λέγονται αλλιώς και κυκλικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι.

Οι οικονομικοί κύκλοι ως προς την ανάλυσή τους χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: Στους κλασικούς οικονομικούς κύκλους και στους οικονομικούς κύκλους μεγέθυνσης (Cooley, 1995). Οι «κλασικοί οικονομικοί κύκλοι» αφορούν στις διακυμάνσεις του επιπέδου της συνολικής δραστηριότητας, ενώ οι «οικονομικοί κύκλοι μεγέθυνσης» αναφέρονται στις διακυμάνσεις του ποσοστού μεγέθυνσης γύρω από μία μακροχρόνια τάση. Τάση στην οικονομική βιβλιογραφία ορίζεται ως η ομαλή πορεία της μακροχρόνιας παραγωγής μετά την εξομάλυνση των βραχυχρόνιων διακυμάνσεων (Begg, 2006, σελ.331).

1.2 Κατηγορίες Οικονομικών Διακυμάνσεων

Οι οικονομικές διακυμάνσεις, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά που εμφανίζουν, το χρόνο που εκδηλώνονται και τη διάρκειά τους, ομαδοποιούνται και κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες :

α. Τη μακροχρόνια τάση της οικονομίας (μακροχρόνιες διακυμάνσεις). Η μακροχρόνια τάση (trend) της οικονομίας δηλώνει είτε την ανοδική είτε την καθοδική τάση που έχει η οικονομία για μια μεγάλη περίοδο ετών. Η μακροχρόνια τάση αναφέρεται βασικά σε όλη την οικονομική δραστηριότητα της οικονομίας και αποτελεί τη συνισταμένη των δραστηριοτήτων των επιμέρους οικονομικών φορέων της οικονομίας για πολύ μεγάλες χρονικές περιόδους, όπως ένας αιώνας. Σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης, υπάρχει μια γενικά ανοδική τάση που αντανακλά τη μακροχρόνια ανάπτυξη της οικονομίας. Η οικονομική ανάπτυξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αύξηση του φυσικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς και την τεχνολογική πρόοδο. Αν θεωρήσουμε ότι η τάση αυτή αντιπροσωπεύεται από την ομαλοποιημένη τάση του ΑΕΠ, τότε η απόκλιση του ΑΕΠ από την τάση του, φαίνεται ότι παρουσιάζει σοβαρές διακυμάνσεις. Οι διακυμάνσεις αυτές είναι που συνιστούν το φαινόμενο του επιχειρηματικού κύκλου ή business cycles (Δημέλη κ.ά., 1997). Σ' αυτήν την κατηγορία των οικονομικών διακυμάνσεων ανήκουν και οι λεγόμενοι «κύκλοι του Kondratieff» ή αλλιώς «μεγάλα κύματα του Kondratieff». Πρόκειται για κύκλους που μελετήθηκαν από τον Ρώσο οικονομολόγο Nikolai Kondratieff και έχουν διάρκεια 45 – 60 ετών.

β. Οι άρρυθμες ή τυχαίες διακυμάνσεις. Αυτές προκαλούνται από τυχαία εφάπαξ γεγονότα, τα οποία μετά τη διατάραξη που προκαλούν στην οικονομία εξαφανίζονται. Τα γεγονότα αυτά μπορεί να είναι πολλά, δεν εμφανίζονται πάντοτε τα ίδια, ούτε με την ίδια σειρά, ούτε με την ίδια ένταση, οι αιτίες είναι απρόβλεπτες και έκτακτες, γι' αυτό χαρακτηρίζονται και άρρυθμες ή τυχαίες. Για παράδειγμα, ένας μεγάλος παγετός μπορεί να επιφέρει καταστροφές όχι μόνο στη γεωργία αλλά και στους άλλους κλάδους της οικονομίας. Θα καταδικάσει σε μερική ή πλήρη ακινησία τα μεταφορικά μέσα, θα μειώσει την κατανάλωση και θα οδηγήσει σε οικονομική συρρίκνωση. Επίσης, μια μεγάλη πολιτική αστάθεια ή μεγάλη απεργία εργατών ασφαλώς θα πλήξει ορισμένους τομείς της οικονομίας δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο κάποιο είδος διακυμάνσεων. Οι προκαλούμενες από τα παραπάνω αίτια μεταβολές στην οικονομία, λόγω της αλληλεξάρτησης των τομέων και κλάδων

μεταξύ τους, διαχέονται αρνητικά ή θετικά, ανάλογα με την αιτία, σε ολόκληρη την οικονομία (Δ. Παπαβασιλείου, 2003).

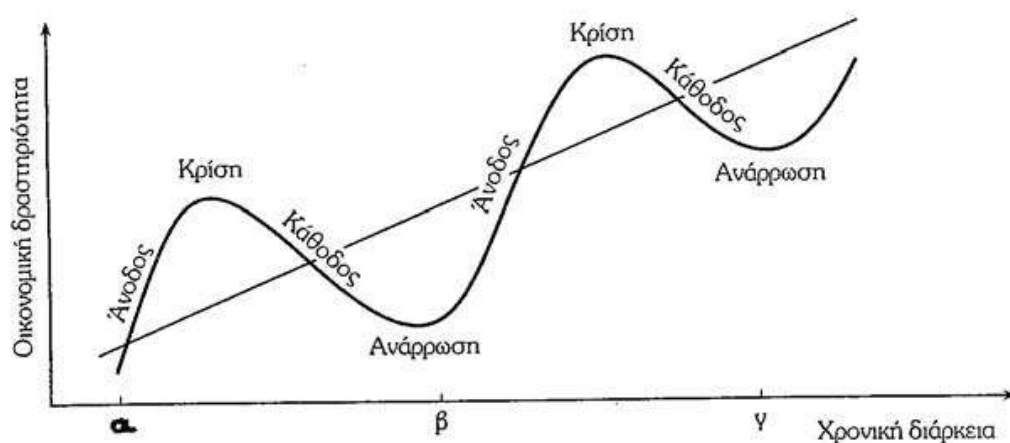
γ. Οι εποχιακές διακυμάνσεις. Οι εποχιακές διακυμάνσεις, σε αντίθεση με τις άρρυθμες, παρουσιάζουν ως προς την εμφάνισή τους κανονικότητα, δηλ. ρυθμικότητα και επαναληπτικότητα. Αποτελούν μεταβολές της οικονομικής δραστηριότητας που εκδηλώνονται στη διάρκεια ενός χρόνου. Οι διακυμάνσεις αυτές οφείλονται κυρίως σε εποχιακούς οικονομικούς λόγους και συνδέονται επίσης με διάφορες ημερολογιακές καταστάσεις, όπως οι εορτές. Ως παραδείγματα οικονομικών διακυμάνσεων θα μπορούσαν να αναφερθούν : η κατανάλωση ορισμένων προϊόντων κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων ή του Πάσχα, η αυξημένη κίνηση των ξενοδοχείων κατά την τουριστική περίοδο κτλ.

δ. Οι επιχειρηματικοί οικονομικοί κύκλοι. Εκτός από τη μακροχρόνια τάση, που μπορούμε να παρατηρήσουμε σε μια οικονομία, μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε διακυμάνσεις στην οικονομική δραστηριότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από άνθηση για μερικά χρόνια και ακολουθείται από ύφεση πάλι για μερικά χρόνια. Αυτές οι οικονομικές διακυμάνσεις ονομάζονται επιχειρηματικοί (οικονομικοί) κύκλοι και εκδηλώνονται σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Αποτελούν ένα φαινόμενο που συνίσταται κυρίως σε ανεπτυγμένες οικονομίες. Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σχέση μεταξύ της τάσης και του οικονομικού κύκλου, θα πρέπει να δώσουμε ένα παράδειγμα. Έστω ότι έχουμε ως δείκτη αναφοράς το ΑΕγΠ. Στις χρονικές στιγμές κατά τις οποίες το ΑΕγΠ βρίσκεται άνω της ομαλοποιημένης τάσης του τότε μιλάμε για ανάπτυξη ή άνθηση ή ανάκαμψη (expansion), ενώ όταν αυτό βρίσκεται κάτω της τάσης τότε έχουμε το φαινόμενο της ύφεσης ή πτώσης (contraction). Αλλιώς λέγονται κύκλοι του Juglar όταν έχουν διάρκεια από 7 έως 10 χρόνια ή κύκλοι του Kitchin όταν η διάρκειά τους δεν ξεπερνά τα 4 χρόνια.

1.3 Φάσεις Οικονομικών Κυκλικών Διακυμάνσεων

Η διάκριση του οικονομικού κύκλου σε διάφορες φάσεις στηρίζεται στα διαφορετικά γνωρίσματα των φάσεων αυτών μεταξύ τους. Στις κυκλικές διακυμάνσεις, ανεξάρτητα από την ένταση και τη χρονική διάρκεια, μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής τέσσερις φάσεις : α) φάση ανόδου ή άνθισης της οικονομίας, β) φάση κρίσης, που ακολουθεί μετά από κάθε άνοδο, γ) φάση καθόδου - ύφεσης της οικονομίας και δ) φάση ανάκαμψης (ανάρρωσης ή αναζωογόνησης).

Στο διάγραμμα που ακολουθεί παριστάνονται οι διάφορες φάσεις των οικονομικών διακυμάνσεων.

(Γεωργακόπουλος κ.ά, 1995)

α) Η φάση της ανόδου ή άνθισης της οικονομίας (Expansion).

Στην αρχή της φάσης ανόδου της οικονομίας οι τιμές παρουσιάζουν πολύ μικρή αύξηση, ώσπου η άνοδος της οικονομίας να αποκτήσει κάποια ορμή και να απορροφήσει τους υποαπασχολούμενους παραγωγικούς συντελεστές μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Εδώ, επίσης, παρατηρείται μία αύξηση της παραγωγής των καταναλωτικών αγαθών, ενώ και οι συνολικές δαπάνες των καταναλωτών αυξάνονται συνεπεία της αντίστοιχης αύξησης των εισοδημάτων τους. Γενικά κατά την περίοδο της άνθισης έχουμε αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας, γεγονός που μεταφράζεται σε αύξηση του εθνικού προϊόντος και εισοδήματος, αύξηση της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού, μείωση της ανεργίας, αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, αύξηση των πωλήσεων, αύξηση στη χρησιμοποίηση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού κ.λπ. (Λιανός, 1997).

β) Η φάση της κρίσης (Peak).

Κύριο χαρακτηριστικό της φάσης της κρίσεως είναι ότι η οικονομία βρίσκεται σε όλους τους τομείς στο ανώτερο σημείο της. Συγκεκριμένα, η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται στα ανώτατα επίπεδα που είναι δυνατό να επιτευχθούν. Είναι η φάση η οποία ακολουθείται από τη φάση της καθόδου. Η οικονομία πλησιάζει το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης και συνεπώς παρατηρείται μια τάση για γενικευμένη αύξηση των τιμών. Η οικονομία δυσκολεύεται να αυξήσει περαιτέρω την παραγωγή της, αυξάνεται το κόστος παραγωγής, γεγονός το οποίο μετέπειτα αυξάνει τις τιμές των προϊόντων (Λιανός & Μπένος, 1998).

γ) Η φάση της καθόδου - ύφεσης της οικονομίας.

Σ' αυτή τη φάση του οικονομικού κύκλου οι τιμές αρχίζουν να φθίνουν, με άμεση συνέπεια τη μείωση της παραγωγής, χωρίς όμως να μειωθούν οι μισθοί, οι οποίοι δεν παρουσιάζουν ανάλογη ευκαμψία. Ως εκ τούτου, θα παρατηρηθεί ζημία σε πολλούς κλάδους της οικονομίας, με συνέπεια την περαιτέρω μείωση της παραγωγής. Έτσι λοιπόν θα οδηγηθούμε σε μείωση της απασχόλησης, σε μείωση των εισοδημάτων και σε μείωση της ενεργού ζήτησης, η οποία με τη σειρά της θα επιφέρει νέα μείωση των τιμών, νέες μεγαλύτερες ζημίες, νέα μείωση της παραγωγής κ.ο.κ. Επιπλέον, η ύφεση θα ενταθεί ακόμη περισσότερο με την αναστολή αναλήψεως νέων επενδύσεων, λόγω της διάχυτης απαισιοδοξίας. Έτσι, λοιπόν, η φάση αυτή θα συνεχιστεί και θα συμπαρασύρει στην πτωτική της πορεία όλους τους τομείς της οικονομίας (Δ. Παπαβασιλείου, 2003).

δ) Η φάση της ανάκαμψης (ανάρρωσης ή αναζωογόνησης).

Με την πάροδο του χρόνου και όσο η ύφεση προχωρά, το οικονομικό σύστημα γίνεται ολοένα και πιο ευαίσθητο στα διάφορα οικονομικά ερεθίσματα, που επηρεάζουν ευνοϊκά ορισμένους τομείς της οικονομίας. Οι παράγοντες, που μπορούν να επιδράσουν στην ανακοπή της ύφεσης, είναι δυνατό να προέρχονται από τη σφαίρα της παραγωγής ή από αυτήν της κατανάλωσης. Μια αύξηση της συνολικής ζήτησης ή του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού μιας εγχώριας εταιρίας μπορεί να οδηγήσει επιτυχώς στην φάση της αναρρώσεως της οικονομίας. Το κόστος των προϊόντων δε θα ακολουθήσει καμιά ανοδική πορεία, γιατί στη φάση αυτή υπάρχουν

μεγάλες ποσότητες υποαπασχολούμενων παραγωγικών συντελεστών, που απαγορεύουν την ύψωση του κόστους παραγωγής. Τέλος, το έναυσμα για την ανάρρωση μπορεί να δοθεί και από τον κρατικό μηχανισμό με τη μορφή κρατικών δαπανών για δημόσια έργα ή για αύξηση μισθών και συντάξεων.

Η τυπική συμπεριφορά μιας μέσης παραγωγικής μονάδας στα τέσσερα στάδια του κύκλου παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα :

Άνοδος	ΠΩ↑, ΠΑ↑, Ε↑	ΑΠ±0, ΤΑ↑, ΧΡ↓, ΤΟ↓, ΚΕ↑, ΕΠ↑
Κρίση	ΠΩ↓, ΠΑ±0, Ε±0	ΑΠ↑, ΤΑ↓, ΧΡ↑, ΤΟ↑, ΚΕ↓
Υφεση	ΠΩ↓, ΠΑ↓, Ε↓	ΑΠ±0 ή ↓, ΧΡ±0, ΤΟ±0, ΚΕ±0 ή ↓
Ανάρρωση	ΠΩ↑, ΠΑ±0 ή ↑, Ε±0 ή ↑ επειδή ΥΠ↑	ΑΠ↓, ΤΑ↑, ΧΡ↓, ΤΟ↓, ΚΕ↑
<p>Όπου ΠΩ Πωλήσεις, ΠΑ Παραγωγή, Ε Εργασία, ΑΠ Αποθέματα ετοιμών προϊόντων, ΤΑ Ταμείο, ΧΡ Χρέη, ΤΟ Τόκοι, ΚΕ Κέρδη, ΕΠ Επενδύσεις και ΥΠ Υπερωρίες</p> <p style="text-align: right;"><i>Πηγή: Μάλλιαρης, 1990</i></p>		

1.4 Διάρκεια ενός πλήρους Οικονομικού Κύκλου

Ως διάρκεια αναφέρεται η χρονική περίοδος κατά την οποία λαμβάνει χώρα ένας πλήρης κύκλος και με τις τέσσερις φάσεις του όπως αναφέρθηκαν και στο 1.3. Τους οικονομικούς κύκλους, ανάλογα με τη διάρκειά τους μπορούμε να τους διακρίνουμε στις εξής κατηγορίες: Στους κύκλους με τη μικρή διάρκεια, που καλούνται κύκλοι του Kitchin και δευτερεύοντες (συνήθως διάρκειας 1 έως 4 ετών) (Γεωργακόπουλος κ.ά, 1995 και Λιανός, 1997) και στους κύκλους με μεγάλη διάρκεια ζωής που λέγονται και κλασικοί ή κύκλοι του Juglar (συνήθως 7 έως 10 ετών). Επιπλέον, υπάρχουν και οι «κύκλοι του Kondratieff» ή αλλιώς «μεγάλα κύματα του Kondratieff» με διάρκεια 45 – 60 ετών στους οποίους αναφερθήκαμε και στο 1.2. Οι παραπάνω κύκλοι δεν αποκλείουν ο ένας τον άλλον, αντιθέτως συνυπάρχουν με την έννοια ότι στη διάρκεια του κύκλου του Kondratieff

παρατηρούνται έξι μεγάλοι κύκλοι και στον κλασικό κύκλο δύο περίπου μικροί κύκλοι.

Πάντως, είναι αυτονόητο πως όσο μεγαλύτερη διάρκεια ζωής έχει ένας οικονομικός κύκλος, τόσο μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αφού οι επιπτώσεις του στην οικονομική δραστηριότητα, χρονικά τουλάχιστον, είναι πολύ μεγαλύτερες από τις επιπτώσεις που εμφανίζουν οι κύκλοι με μικρή διάρκεια ζωής.

1.5 Γενικά Χαρακτηριστικά των Οικονομικών Διακυμάνσεων

Τα γενικά χαρακτηριστικά των διακυμάνσεων – κύκλων της οικονομικής δραστηριότητας είναι τα εξής :

α) Η τακτική επανάληψη. Αυτό δεν σημαίνει επανάληψη με όλες τις λεπτομέρειες, αλλά στις γενικές τους συνθήκες.

β) Η διάχυση σε ολόκληρη την οικονομία. Κανένας οικονομικός κλάδος δεν παραμένει άθικτος, αν και ο καθένας επηρεάζεται σε διαφορετικό βαθμό.

γ) Ο παγκόσμιος χαρακτήρας τους. Αυτό οφείλεται στις στενές συναλλαγές που έχουν στην εποχή μας όλες οι χώρες μεταξύ τους και στην αλληλεξάρτηση των οικονομιών σε σημαντικό βαθμό. Η κάθε χώρα βέβαια, ανάλογα με το μέγεθος της οικονομίας και την υποδομή της, υφίσταται σε διαφορετικό βαθμό τις επιδράσεις των οικονομικών διακυμάνσεων.

δ) Η μεγαλύτερη επίδραση στον τομέα των κεφαλαιουχικών αγαθών, γιατί αυτός επηρεάζει και επηρεάζεται πολλαπλασιαστικά από τις οικονομικές μεταβολές. Αυτό δεν ισχύει για τους μικρούς κύκλους, γι' αυτό ονομάζονται και «εμπορευματικοί» (Δ. Παπαβασιλείου, 2003).

ε) Η κυκλική συμπεριφορά των οικονομικών μεταβλητών: κατεύθυνση και χρονισμός

Δύο χαρακτηριστικά της κυκλικής συμπεριφοράς των μακροοικονομικών μεταβλητών έχουν σημασία στην ανάλυση των γνωρισμάτων των οικονομικών

κύκλων. Το πρώτο είναι η κατεύθυνση της κίνησης μιας μακροοικονομικής μεταβλητής, σε σχέση με την κατεύθυνση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας. Μια οικονομική μεταβλητή που κινείται στην ίδια κατεύθυνση με τη συνολική οικονομική δραστηριότητα (αυξάνει στις επεκτάσεις και μειώνεται στις κάμψεις) είναι **προκυκλική**. Μια μεταβλητή που κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση με τη συνολική οικονομική δραστηριότητα (αυξάνει στις κάμψεις και μειώνεται στις επεκτάσεις) είναι **αντικυκλική**. Οι μεταβλητές που δεν χαρακτηρίζονται από κάποιο ξεκάθαρο πρότυπο συμπεριφοράς στη διάρκεια ενός οικονομικού κύκλου είναι **ακυκλικές**.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ο χρονισμός των σημείων καμψής (κορυφών και πυθμένων) της μεταβλητής με τα σημεία καμψής του οικονομικού κύκλου. Όταν μια μεταβλητή τείνει να προηγείται της φάσης της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, λέγεται **προπορευόμενη**. Με άλλα λόγια, οι κορυφές και οι πυθμένες μιας προπορευόμενης μεταβλητής σημειώνονται πριν τις αντίστοιχες κορυφές και τους αντίστοιχους πυθμένες του οικονομικού κύκλου. Όταν οι κορυφές και οι πυθμένες μιας μεταβλητής σημειώνονται τον ίδιο περίπου χρόνο με τις αντίστοιχες κορυφές και τους αντίστοιχους πυθμένες του οικονομικού κύκλου, αυτή λέγεται **συμπορευόμενη**. Τέλος, όταν οι κορυφές και οι πυθμένες μιας μεταβλητής τείνουν να σημειώνονται μετά από τις αντίστοιχες κορυφές και τους αντίστοιχους πυθμένες του οικονομικού κύκλου, αυτή λέγεται **υστερόχρονη**.

Το γεγονός ότι ορισμένες οικονομικές μεταβλητές προηγούνται συνεχώς των οικονομικών κύκλων υποδηλώνει ότι αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την πρόβλεψη της πορείας που θ' ακολουθήσει η οικονομία.

Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούμε εύκολα να δούμε τον κυκλικό χρονισμό μιας μεταβλητής σ' ένα γράφημα της συμπεριφοράς της κατά τη διάρκεια διάφορων οικονομικών κύκλων. Σ' άλλες περιπτώσεις απαιτούνται σύνθετες στατιστικές τεχνικές για να δούμε το χρονισμό (Abel, Bernanke, 2002, σελ.35).

1.6 Αίτια των Οικονομικών Διακυμάνσεων

Κατά καιρούς οι οικονομολόγοι ανέπτυξαν διάφορες θεωρίες στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το φαινόμενο των οικονομικών διακυμάνσεων. Άλλες θεωρίες εντοπίζουν τη γενεσιουργό αιτία στις μεταβολές παραγόντων έξω από το οικονομικό σύστημα, τους λεγόμενους εξωγενείς παράγοντες, όπως οι πόλεμοι, οι επιστημονικές ανακαλύψεις, οι τεχνολογικές καινοτομίες, οι εκλογές και άλλα πολιτικά και τυχαία συμβάντα. Ορισμένες θεωρίες τονίζουν παράγοντες που προέρχονται μέσα από το ίδιο το οικονομικό σύστημα. Στην κατηγορία αυτή, ανήκουν οι νομισματικές θεωρίες που αποδίδουν τις οικονομικές διακυμάνσεις στην επέκταση ή στη συρρίκνωση της προσφοράς χρήματος, δηλαδή ότι είναι αποτέλεσμα της κακής διαχείρισης της προσφοράς χρήματος από τις νομισματικές αρχές. Επίσης, σ' αυτήν την κατηγορία, των ενδογενών αιτιών, ανήκουν οι επενδυτικές θεωρίες, που στηρίζονται στην αλληλεπίδραση μεταξύ της ανάπτυξης της παραγωγής και των επενδύσεων, οι θεωρίες της υποκατανάλωσης, η θεωρία του πολλαπλασιαστή – επιταχυντή και, τέλος, η ψυχολογική θεωρία (Γεωργακόπουλος κ.ά., 1995). Οι διάφορες θεωρίες, λοιπόν, που αναπτύχθηκαν για την εξήγηση του φαινομένου των οικονομικών διακυμάνσεων – κύκλων παρουσιάζονται στη συνέχεια.

I. Θεωρίες εξωγενών αιτιών – Καινοτομίες

Οι οικονομικές διακυμάνσεις αποδίδονται και σε εξωγενή αίτια, και έχουν διατυπωθεί σχετικές θεωρίες που υποστηρίζουν την άποψη αυτή. Αυτά τα αίτια, που εμφανίζονται έξω από την οικονομική δραστηριότητα αλλά επιδρούν σ' αυτή, είναι τυχαία ή απρόβλεπτα. Τέτοια γεγονότα που αποτελούν εξωγενή αίτια επίδρασης στον οικονομικό κύκλο, είναι οι πόλεμοι, οι φυσικές καταστροφές, οι επαναστατικές τεχνολογικές εφευρέσεις στην παραγωγή ή την κατανάλωση (καινοτομίες) κτλ.

Οι καινοτομίες έχουν ιδιαίτερη σημασία γιατί πολλές φορές προέρχονται από προγραμματισμένη και συστηματική επιστημονική έρευνα ακριβώς για να ωθήσουν την οικονομία σε άνοδο. Ο Schumpeter υπογράμμισε τη σημασία της καινοτομίας, με την οποία μπαίνουν σε εφαρμογή και εκμετάλλευση εφευρέσεις που συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας, στη δημιουργία νέων προϊόντων και στην αυξημένη επιχειρηματική δραστηριότητα. Οι επιχειρηματίες θα επενδύσουν στην

καινοτόμο παραγωγή, όπου υπάρχουν υψηλότερα κέρδη. Η νέα τεχνολογία διαχέεται σταδιακά στους διάφορους κλάδους της οικονομίας, με αποτέλεσμα αυτή να εισέρχεται σε ανοδική πορεία. Η επίδραση μιας νέας τεχνολογίας στην οικονομία μπορεί να προέρχεται τόσο από εγχώρια όσο και από μια εισαγόμενη εφεύρεση. Αυτή θα δημιουργήσει προϋποθέσεις για αύξηση των επενδύσεων, για την παραγωγή νέων κεφαλαιουχικών αγαθών, σε αντικατάσταση των τεχνολογικά ξεπερασμένων, για την άνοδο της απασχόλησης και την ανάκαμψη της οικονομίας.

II. Θεωρίες ενδογενών αιτιών

1. Οι νομισματικές θεωρίες

Σύμφωνα με τους οπαδούς της νομισματικής θεωρίας, οι μεταβολές στην ποσότητα του χρήματος είναι εκείνες που προκαλούν τις διάφορες φάσεις του επιχειρηματικού οικονομικού κύκλου. Συγκεκριμένα, οι μεταβολές αυτές έχουν ως συνέπεια τις μεταβολές τις δαπάνες των καταναλωτών, που επιδρούν στον όγκο των πωλήσεων και γενικά στο εμπόριο. Στη συνέχεια, ο έμπορος θα ζητήσει δάνειο από τις τράπεζες, οι οποίες θα το δώσουν, αυξάνοντας τις πιστώσεις και οδηγώντας την οικονομία σε άνοδο. Σύντομα όμως οι τελευταίες θα βάλουν φραγμό στη χορήγηση των πιστώσεων με άμεση συνέπεια την κρίση και την ύφεση της οικονομίας. Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, αν η ποσότητα του χρήματος παρέμενε σταθερή δε θα παρατηρούσαμε και τους οικονομικούς κύκλους (Γεωργακόπουλος κ.ά, 1995).

2. Οι θεωρίες των υπερεπενδύσεων

Σύμφωνα με τις θεωρίες αυτές, με την έναρξη της περιόδου της ανάκαμψης πολλές επιχειρήσεις ξεκινούν μεγάλα επενδυτικά σχέδια, έτσι ώστε στο τέλος δεν έχουν στη διάθεσή τους επαρκή χρηματικά κεφάλαια για την ολοκλήρωσή τους. Συνεπώς, λόγω έλλειψης χρηματικών κεφαλαίων, η παραγωγή πρέπει να αρχίσει να περιορίζεται. Η θεωρία αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι η συρρίκνωση αρχίζει με την ανακοπή της παραγωγής και διάθεσης κεφαλαιουχικών αγαθών. Η προσφορά κεφαλαιουχικών αγαθών υπερβαίνει τη ζήτηση κι έτσι οι τιμές τους μειώνονται. Το γεγονός ότι η προσφορά κεφαλαιουχικών αγαθών σε σχέση με τη ζήτησή τους είναι πολύ μεγάλη αποδεικνύει ότι η αποταμίευση είναι χαμηλή και

δεν είναι διαθέσιμο επαρκές κεφάλαιο για τη διατήρηση σε λειτουργία και παραγωγή σε σταθερό επίπεδο των βιομηχανιών παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών που προορίζονται αποκλειστικά για την υλοποίηση των επενδύσεων. Η έλλειψη ζήτησης προκαλεί μείωση των τιμών των κεφαλαιουχικών αγαθών που πλεονάζουν, οι βιομηχανίες αυτές ανακόπτουν την παραγωγή, παρατηρείται περιορισμός της απασχόλησης στον κλάδο, αυτό επιφέρει μείωση εισοδημάτων και οι οικονομία μπαίνει στη διαδικασία της κρίσης (Δ. Παπαβασιλείου, 2003).

3. Οι θεωρίες της υποκατανάλωσης

Σύμφωνα με τις θεωρίες υποκατανάλωσης, στη φάση ανόδου της οικονομίας, η αύξηση των μισθών παρουσιάζει χρονική καθυστέρηση σε σχέση με άλλα εισοδήματα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το μέγεθος των αποταμιεύσεων που προέρχεται από όσους έχουν μεγάλα εισοδήματα να αυξάνεται συνεχώς. Αντίθετα, οι μισθωτοί καταναλώνουν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους και επομένως το μέγεθος των αποταμιεύσεών τους είναι μικρό. Με τον τρόπο αυτό, σε κάποιο στάδιο της ανόδου της οικονομίας το συνολικό μέγεθος των αποταμιεύσεων θα γίνει μεγαλύτερο από το συνολικό μέγεθος των επενδύσεων, που είναι απαραίτητο για την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Έτσι θα προκληθεί η φάση της κρίσης. Στη συνέχεια, και κατά τη φάση της ύφεσης, η πτώση των εισοδημάτων που προέρχονται από κέρδη είναι μεγαλύτερη από την πτώση των μισθών. Έτσι, το μέγεθος των αποταμιεύσεων μειώνεται ταχύτερα από ότι η κατανάλωση. Επιπλέον, παρατηρείται πτώση στο μέγεθος των επενδύσεων ως το σημείο όπου ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός της οικονομίας θα γίνει τόσος, όσος απαιτείται για την ικανοποίηση της τρέχουσας κατανάλωσης (Γεωργακόπουλος κ.ά, 1995).

4. Η ψυχολογική θεωρία

Στη θεωρία αυτή αξίζει να τονίσουμε ότι οι υποστηρικτές της δίνουν έμφαση στους ψυχολογικούς παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τις προβλέψεις και τις προσδοκίες των επιχειρηματιών και δημιουργούν μ' αυτόν τον τρόπο εναλλασσόμενα κύματα αισιοδοξίας και απαισιοδοξίας τα οποία έχουν αντίκτυπο στις αποφάσεις τους. Όμως, δεν παραβλέπουν τους οικονομικούς παράγοντες.

Έτσι, στη φάση της ανόδου τα σφάλματα της αισιοδοξίας δεν φαίνονται και όταν τελικά να ανακαλυφθούν, τότε είναι αργά και η φάση της ανόδου ανακόπτεται, ενώ η φάση της κρίσης αρχίζει και αρχίζει και η απαισιοδοξία να είναι διάχυτη στον επιχειρηματικό κόσμο. Όταν με τη σειρά τους τα σφάλματα της απαισιοδοξίας γίνουν αντιληπτά, τότε η φάση της ύφεσης θα ανακοπεί για να δώσει τη θέση της στην αισιοδοξία και την ανάκαμψη. Έτσι, ο ψυχολογικός παράγοντας, ενώ βοηθά ουσιαστικά στην εξήγηση της ανόδου και καθόδου της οικονομίας, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι μπορεί από μόνος του να εξηγήσει την ανάλυση των επιχειρηματικών οικονομικών κύκλων (Δ. Παπαβασιλείου, 2003).

5. Η θεωρία του πολλαπλασιαστή – επιταχυντή

Να αναφέρουμε, με λίγα λόγια, ότι ο πολλαπλασιαστής μας εξηγεί την πολλαπλασιαστική διαδικασία αύξησης ή μείωσης του συνολικού εισοδήματος όταν οι επενδύσεις αυξάνονται ή ελαττώνονται αντίστοιχα. Επίσης, ο επιταχυντής μας καθορίζει την ποσότητα του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού που είναι αναγκαία για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος τελικής κατανάλωσης.

Ο συγκερασμός του πολλαπλασιαστή και του επιταχυντή μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση των οικονομικών κύκλων. Συγκεκριμένα, μεταβολές στη ζήτηση καταναλωτικών αγαθών, έστω και μικρής εντάσεως, επιφέρουν πολύ μεγαλύτερες μεταβολές στη ζήτηση κεφαλαιουχικών αγαθών και, συνεπώς, παρατηρείται εμφάνιση της ανόδου των επιχειρηματικών οικονομικών κύκλων. Με άλλα λόγια, οι μεταβολές στο ύψος της ζήτησης για καταναλωτικά αγαθά, θα προκαλέσουν πολλαπλάσια μεταβολή στη ζήτηση για επενδύσεις, με πολλαπλάσια μεταβολή στο ύψος των εισοδημάτων και κατά προέκταση της απασχόλησης και των υπολοίπων οικονομικών μεταβλητών. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ο πολλαπλασιαστής με τον επιταχυντή μπορούν να επιδράσουν στις διάφορες φάσεις των επιχειρηματικών οικονομικών κύκλων (Γεωργακόπουλος κ.ά, 1995).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ως «οικονομική κρίση» μπορεί να χαρακτηρισθεί η φάση καθόδου, το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας. Όταν λέμε οικονομική δραστηριότητα αναφερόμαστε σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις κ.λπ. Ο βασικότερος δείκτης οικονομικής δραστηριότητας είναι οι επενδύσεις, οι οποίες, όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν μαζί τους και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη. Η οικονομική κρίση αποτελεί λοιπόν τη μία από τις δύο φάσεις των οικονομικών διακυμάνσεων και συγκεκριμένα τη φάση της καθόδου όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση.

Στην καθημερινή γλώσσα υπάρχει σύγχυση στην ορολογία για το ελληνικό πρόβλημα. Συχνά αναφέρεται ως «οικονομική κρίση» η αυξανόμενη ανεργία, η μείωση των πραγματικών εισοδημάτων και η γενική πτώση της ζήτησης. Επίσης αναφέρεται ως «οικονομική κρίση» η ελληνική κρίση χρέους. Παρόλα αυτά οι δύο έννοιες διαφέρουν, γι αυτό το λόγο η πτώση των βασικών μεγεθών της οικονομίας είναι προτιμότερο να αναφέρεται ως «ύφεση». Ενώ η κρίση χρέους σχετίζεται με τον υπέρογκο δανεισμό των παρελθόντων ετών που οδηγεί στη συσσώρευση και διόγκωση του δημοσίου χρέους μιας χώρας.

2.1 Δημόσιος Δανεισμός, Δημόσιο Χρέος & Χρεοκοπία

Για την πραγματοποίηση των στόχων τους οι δημόσιοι φορείς χρησιμοποιούν διάφορα μέσα, με διαφορετική το καθένα αποτελεσματικότητα στην προώθηση των επιμέρους στόχων. Αυτά τα μέσα δράσης των δημόσιων φορέων, τα ταξινομούμε συνήθως σε κάποιες κατηγορίες. Μια βασική κατηγορία δημοσιονομικών μέσων είναι οι δημόσιες δαπάνες. Ο ρόλος των δημοσίων δαπανών είναι σημαντικός και

καθοριστικός στην αποτελεσματικότητα και την επίδραση της δημοσιονομικής πολιτικής στην οικονομική δραστηριότητα.

Οι πιο σημαντικές πηγές χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών της κυβέρνησης είναι:

- ✓ η είσπραξη των φόρων,
- ✓ η δημιουργία δημοσιονομικού ελλείμματος
- ✓ και η έκδοση νέου χρήματος.

Ο δημόσιος δανεισμός αποτελεί τη δεύτερη σημαντική πηγή χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών μετά τους φόρους. Η σημασία του μάλιστα αυξήθηκε σημαντικά τη τελευταία εικοσαετία, οπότε αυξήθηκαν σημαντικά οι δημόσιες δαπάνες, ενώ η αύξηση των φορολογικών εσόδων ήταν σχετικά μικρότερη σε όλες τις χώρες του κόσμου. Στο παρελθόν μάλιστα, ο δημόσιος δανεισμός χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη μόνο μέρους των δαπανών για επενδύσεις, ενώ το υπόλοιπο καλυπτόταν από αποταμίευση του δημοσίου. Αντίθετα, τα τελευταία χρόνια τα έσοδα από δημόσιο δανεισμό καλύπτουν εν μέρει και τρέχουσες δαπάνες, γιατί η αποταμίευση του κράτους είναι αρνητική.

Τα δημοσιονομικά ελλείμματα προκύπτουνε λοιπόν όταν η κυβέρνηση χρηματοδοτεί μέρος των δαπανών για την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής όχι με φόρους, αλλά με την έκδοση και την πώληση δημοσίων ή κυβερνητικών ομολογιών (government bonds) στον ιδιωτικό τομέα. Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση έχει τη δυνατότητα να χρηματοδοτεί μέρος των εξόδων της με δανεισμό από τον ιδιωτικό τομέα ο οποίος κατέχει το χρέος του δημοσίου τομέα. Βέβαια, η εγχώρια κυβέρνηση μπορεί επίσης να δανειστεί και από το εξωτερικό, οπότε στην περίπτωση αυτή το χρέος της κυβέρνησης είναι εξωτερικό (external debt). Στο μέλλον, η κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να πληρώσει στους κατόχους των δημοσίων ομολογιών όχι μόνο το αρχικό ποσό των ομολογιών, αλλά και κάποιο επιτόκιο επί των ομολογιών αυτών. Το απόθεμα των δημοσίων ομολογιών τα οποία η κυβέρνηση πρέπει να πληρώσει αποτελεί το δημόσιο χρέος του δημοσίου τομέα. Συγκεκριμένα, δημόσιο χρέος μιας χώρας είναι ο συσσωρευμένος δανεισμός των παρελθόντων ετών. Αυτό σημαίνει ότι η δημιουργία δημοσιονομικών ελλειμμάτων οδηγεί στην αύξηση του δημοσίου χρέους (Mankiw, 2002, κεφ.15).

Η κάθε μορφή δανεισμού έχει διαφορετική επίδραση στη διανομή του εισοδήματος. Ο δημόσιος δανεισμός, όπως είπαμε, μπορεί να προέρχεται είτε από

πηγές του εσωτερικού είτε του εξωτερικού. Ο εσωτερικός δανεισμός δεν αυξάνει τους συνολικούς πόρους της οικονομίας, ενώ ο εξωτερικός τους αυξάνει. Όταν οι δημόσιοι φορείς δανείζονται από εσωτερικές πηγές, χρησιμοποιούν πόρους που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας αν φυσικά υπήρχε αρκετή ενεργός ζήτηση. Αντίθετα όταν το δημόσιο δανείζεται από το εξωτερικό, χρησιμοποιεί νέους πόρους που προέρχονται από ξένες πηγές. Επίσης, ο εσωτερικός δανεισμός μειώνει την αγοραστική δύναμη και επηρεάζει αρνητικά την ενεργό ζήτηση, ενώ ο εξωτερικός δανεισμός δεν ασκεί καμία επίδραση στην ενεργό ζήτηση της οικονομίας.

Ο εξωτερικός δανεισμός ασκεί συναλλαγματικές επιδράσεις στην οικονομία βελτιώνοντας το ισοζύγιο πληρωμών στην περίοδο που συνάπτεται ένα δάνειο, αλλά συνεπάγεται συναλλαγματική επιβάρυνση της οικονομίας κατά την εξόφληση του δανείου, γιατί το δημόσιο θα πρέπει να χρησιμοποιήσει ένα μέρος από τους διαθέσιμους συναλλαγματικούς πόρους για την εξυπηρέτηση του δανείου αυτού. Βέβαια, όταν ο εξωτερικός δανεισμός χρησιμοποιείται για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων, συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και επίσης, στην αύξηση των εξαγωγών και την υποκατάσταση των εισαγωγών. Επομένως, η επιβάρυνση του ισοζυγίου πληρωμών από τα τοκοχρεολύσια για την εξυπηρέτηση του δανείου μπορεί να καλύπτεται, με συνέπεια να μην υπάρχει πραγματική συναλλαγματική επιβάρυνση της οικονομίας, ή αν υπάρχει να είναι σχετικά περιορισμένη. Τέλος, με τον εσωτερικό δανεισμό οι δημόσιοι φορείς χρησιμοποιούν κεφάλαια που ανήκουν σε κατοίκους της χώρας και επομένως οι τόκοι που πληρώνουν περιέρχονται σε κατοίκους της ίδιας χώρας. Αντίθετα στην περίπτωση του εξωτερικού δανεισμού οι τόκοι περνούν σε κατοίκους ξένων χωρών (Γεωργακόπουλος, 2005).

Μεταξύ φορολογίας και δημόσιου δανεισμού υπάρχουν δύο βασικές διαφορές. Η πρώτη διαφορά είναι ότι ο δημόσιος δανεισμός αποτελεί εκούσια μεταβίβαση πόρων από τους ιδιωτικούς φορείς στο δημόσιο, η οποία γίνεται με την καταβολή ειδικής αντιπαροχής, δηλαδή του τόκου, ενώ η φορολογία αποτελεί αναγκαστική εισφορά χωρίς αντίστοιχη ειδική αντιπαροχή. Η διαφορά αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία από την άποψη των επιδράσεων που ασκούν οι δύο αυτές πηγές χρηματοδότησης των δαπανών στην οικονομία. Έτσι η φορολογία ασκεί πιθανόν σημαντικότερες αρνητικές επιδράσεις πάνω στα κίνητρα για εργασία, αποταμίευση και επένδυση από ότι ασκεί ο δημόσιος δανεισμός. Πραγματικά, η επιβολή ενός

φόρου μειώνει το πραγματικό εισόδημα των καταναλωτών και επηρεάζει συνήθως αρνητικά την προσφορά εργασίας, τις αποταμιεύσεις και τις επενδύσεις. Αντίθετα επειδή ο δανεισμός του δημόσιου είναι συνήθως εκούσιος δεν επηρεάζει τα κίνητρα αυτά σημαντικά. Η δεύτερη σημαντική διαφορά μεταξύ φορολογίας και δημόσιου δανεισμού είναι ότι με τη φορολογία γίνεται οριστική κάλυψη του κόστους των δημοσίων δαπανών και οριστική κατανομή του κόστους αυτού μεταξύ των πολιτών. Έτσι κάθε πολίτης επιβαρύνεται οριστικά με το κόστος αυτό, ανάλογα με τη φορολογική του συμβολή. Αντίθετα, με τον δημόσιο δανεισμό δεν καλύπτεται οριστικά το κόστος των δημοσίων δαπανών, αλλά γίνεται απλώς μια προχρηματοδότησή τους. Η οριστική κάλυψη του κόστους αυτού γίνεται αργότερα, όταν το κοινωνικό σύνολο καλείται να καταβάλει τους φόρους για την πληρωμή των τοκοχρεολυσίων.

Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου το χρέος είναι αρκετά υψηλό και είναι δύσκολο για τη κυβέρνηση να μειώσει το δημόσιο χρέος μέσω της δημιουργίας πρωτογενών πλεονασμάτων, η κυβέρνηση αναγκάζεται να χρηματοδοτήσει τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το δημόσιο χρέος με τη δημιουργία νέου χρήματος (monetization of public debt), ενέργεια που οδηγεί σε πληθωριστικές πιέσεις. Αυτό σημαίνει πως ένα υψηλό ποσοστό χρέους αποτελεί τροχοπέδη για σταθερότητα των τιμών αφού δημιουργεί πιέσεις για χρηματοδότηση του δημοσίου χρέους με την έκδοση νέου χρήματος. Ωστόσο, στα πλαίσια μιας αξιόπιστης Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης όπου η νομισματική πολιτική ασκείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, ο κίνδυνος πληθωριστικού φόρου από μια αύξηση της ποσότητας χρήματος ή μιας υποτίμησης του νομίσματος δεν υφίσταται (Mankiw, 2002, σελ.628-629).

Η κρατική πτώχευση σημαίνει ότι το κράτος δεν είναι σε θέση να πληρώσει στο ακέραιο τους δανειστές του, εννοώντας το κεφάλαιο που δανείστηκε συν τους τόκους που υποσχέθηκε να καταβάλλει στη χρονική στιγμή που συμφωνήθηκε. Τι συμβαίνει σε αυτή τη περίπτωση; Απλώς το κράτος καλεί τους δανειστές του σε διαπραγματεύσεις για αναδιάρθρωση του χρέους. Με άλλα λόγια, για μια νέα συμφωνία που μπορεί να συμπεριλαμβάνει τα εξής:

- ✓ μείωση του επιτοκίου, χωρίς αύξηση του χρόνου αποπληρωμής
- ✓ αναβολή της αποπληρωμής, χωρίς αύξηση των συνολικών τόκων
- ✓ μείωση του προς επιστροφή κεφαλαίου.

Στην τρίτη περίπτωση έχουμε αυτό που λέμε αναγκαστικό «κούρεμα», ενώ στην πρώτη και στη δεύτερη δεν έχουμε μείωση του κεφαλαίου αλλά των αναμενόμενων εσόδων του δανειστή. Μετά από μια τέτοια κατάσταση, προφανώς το κράτος θα δυσκολευτεί να ξαναδανειστεί από ιδιώτες για κάποιο χρονικό διάστημα, έως ότου δηλαδή οι ιδιώτες αποκτήσουν εμπιστοσύνη ότι θα πάρουν πίσω τα χρήματά τους. Όσο το κράτος δεν μπορεί να δανείζεται, έπειτα από ένα «κούρεμα» το οποίο ακολουθεί την «πτώχευση», αναγκάζεται να μην έχει πρωτογενές έλλειμμα. Δηλαδή να μην ξοδεύει, χωρίς να υπολογίζονται τα τοκοχρεολύσια, περισσότερα από τους φόρους που εισπράττει (Βαρουφάκης, 2011, σελ.120-121). Συνεπώς εξαρτάται μόνο από τα εισοδήματα του και ακόμη, η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το ίδιο το κράτος έχει ως συνέπεια μια φυγή κεφαλαίου από τη χώρα. Επίσης άμεση επίπτωση είναι η στάση πληρωμών, στην οποία εκ των πραγμάτων οδηγείται η χώρα μια που υπάρχουν άδεια ταμεία και δεν υπάρχει η δυνατότητα επιπλέον δανεισμού. Η πτώχευση ενός κράτους επιβαρύνει τους πάσης φύσεως πιστωτές του, το ίδιο το κράτος, την οικονομία και τους πολίτες του.

Η βασικότερη αιτία χρεοκοπίας ενός κράτους είναι η υπερχρέωσή του κράτους. Αυτό μπορεί να συμβεί εξαιτίας πολλών παραγόντων όμως η χρεοκοπία μπορεί να είναι κυρίως αποτέλεσμα μιας σειράς ετών ελλειμματικών προϋπολογισμών, κατά τη διάρκεια των οποίων το κράτος δαπανούσε περισσότερα από όσα εισέπραττε, ενώ χρηματοδοτούσε τα ελλείμματα του με συνεχώς αυξανόμενα δάνεια (ομόλογα) από τους πολίτες, τις τράπεζες, από επενδυτές και από άλλα κράτη («Βιλιάρδος, <http://viliardos.capitalblogs.gr/search.asp>).

Σημαντικό είναι να τονιστεί ότι τα αποτελέσματα της χρεοκοπίας ενός κράτους έχουν παγκόσμιες επιδράσεις και δεν μένουν μόνο στα όρια του χρεοκοπημένου.

2.2 Ιστορική Ανασκόπηση Κρίσεων της Ελλάδας

2.2.1 Η Διακυβέρνηση του Χ. Τρικούπη και το «Δυστυχώς Επτωχεύσαμεν»

Ο Χαρίλαος Τρικούπης αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του ελληνισμού. Γεννήθηκε στο Ναύπλιο, καταγόταν όμως από το Μεσολόγγι. Ο Τρικούπης κυριάρχησε στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας 19 χρόνια από το 1875 έως το 1894, παίρνοντας τη θέση του πρωθυπουργού επτά συνολικά φορές (1875, 1878, 1880, 1882-1885, 1886-1890, 1892, 1893-1895) και κυβέρνησε τη χώρα για σχεδόν 10 χρόνια από τα 20 αυτής της περιόδου. Το 1882 εξασφάλισε απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή, οπότε και ξεκίνησε το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα. Ο ίδιος εναλλασσόταν στην εξουσία από τότε μέχρι και το 1895 με τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, γεγονός το οποίο υπονόμει το έργο του. Στην τελευταία του κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στις οικονομικές υποχρεώσεις που είχε δημιουργήσει έναντι των ξένων δανειστών με συνέπεια να επέλθει η πτώχευση της Ελλάδας με την ιστορική φράση του "δυστυχώς επτωχεύσαμεν". Η κατάληξη αυτή ανάγκασε το 1898 την Ελλάδα στην αποδοχή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ) ο οποίος υποχρέωσε τη χώρα σε πολιτική αυστηρότατης λιτότητας, ως το 1910 τουλάχιστον, για να καταργηθεί τυπικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Τρικούπης τασσόταν υπέρ της οικονομικής ανάπτυξης. Εκπροσωπούσε γαιοκτημονικά συμφέροντα καθώς και το ελληνικό κεφάλαιο της Διασποράς και ήταν οπαδός της στρατιωτικής ετοιμότητας της χώρας να αντιμετωπίσει προκλήσεις της εξωτερικής πολιτικής που θα οδηγούσαν στη γεωγραφική της επέκταση. Εκμεταλλεύτηκε τη συγκυρία των καρπών της «εποχής του κεφαλαίου» στην ευρωπαϊκή οικονομία, που άνοιξε τις στρόφιγγες του διεθνούς δημόσιου δανεισμού το 1879, για να προωθήσει εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Βελτίωσε υποδομές και γενικές συνθήκες παραγωγής, εισήγαγε νομοθεσίες υποβοηθητικές των παραγωγικών προσπαθειών και, γεγονός μεγάλης σημασίας, κατήυθνε υπέρογκους δανειακούς πόρους στην εθνική άμυνα της χώρας, δίνοντας δευτερεύουσα σημασία στην ορθολογική κατανομή και οικονομική χρήση τους.

Αντί αναθεώρησης του απαρχαιωμένου φορολογικού συστήματος και επιβολής φορολογίας στους πολίτες, συνάφθηκαν μεταξύ 1879 και 1890 επτά εξωτερικά δάνεια ονομαστικής αξίας 630 εκατ. δρχ. Αποτέλεσμα ήταν μια

παρατεταμένη οικονομική ευμάρεια χάρη στην αφθονία χρήματος και επικερδών τοποθετήσεων, στηριγμένη ωστόσο σε προϋποθέσεις που δεν ήταν αυτονόητο ότι θα ίσχυαν εσαεί.

Οι όροι που έθεταν οι δανειστές όμως ήταν πολύ σκληροί, εξαιτίας των συσσωρευμένων ελληνικών χρεών και της αρνητικής πορείας των ομολόγων των προηγούμενων δανείων. Οι τόκοι αυτών των δανείων έφταναν το 30% της συνολικής τους αξίας και μάλιστα απορροφούσαν το 40% των φορολογικών εσόδων. Η πτώχευση το 1893 επήλθε ως μοιραίο. Οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι της εποχής, επεσήμαιναν ότι η χώρα έπρεπε να δανείζεται μόνον αφού θα είχε ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό της. Ωστόσο, στη συλλογική συνείδηση των σύγχρονων Ελλήνων φαίνεται ότι υπερίσχυσε η ρήση του Τρικούπη, ότι ήταν καλύτερος ένας ελλειμματικός προϋπολογισμός που θα εξασφάλιζε ετοιμοπόλεμο στρατεύμα, παρά ένας ισοσκελισμένος. Βέβαια το 1897 η ρήση αυτή δεν απέτρεψε τη δεινή ήττα του υποτιθέμενου ετοιμοπόλεμου στρατεύματος που συρρίκνωσε πρόσκαιρα την Ελλάδα περίπου στα σύνορα της Μελούνας. Χρειάστηκε νέο δάνειο 170 εκατ. χρυσών φράγκων για να πληρωθεί πολεμική αποζημίωση στην Τουρκία προκειμένου να αποχωρήσει από τα καταληφθέντα εδάφη (Ψαλιδόπουλος, διαθέσιμο στο <http://portal.kathimerini.gr>).

Τελικά το Δεκέμβριο του 1893 ο Τρικούπης από τη Βουλή διακήρυξε επίσημα την αδυναμία της Ελλάδας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της προς τους ξένους πιστωτές της, ενώ τον Ιανουάριο του 1895 υπέβαλε και την παραίτηση του στο Βασιλιά Γεώργιο. Η γενική κατακραυγή εναντίον της πολιτικής του Τρικούπη ήταν τόσο ισχυρή, ώστε στις εκλογές του Απριλίου του 1895, ο ίδιος απέτυχε να εκλεγεί στην περιφέρειά του και από το κόμμα του διασώθηκαν ελάχιστοι. Πικραμένος αποσύρθηκε από τη πολιτική και εγκαταστάθηκε στις Κάννες της νότιας Γαλλίας όπου πέθανε το Μάρτιο του επόμενου χρόνου. Η είδηση του θανάτου του έφτασε στην Ελλάδα τις ημέρες της τέλεσης των πρώτων ολυμπιακών αγώνων και κατασυγκίνησε τη χώρα. Ενταφιάστηκε στην Αθήνα (Στοιχεία από «Χαρίλαος Τρικούπης: το αδιέξοδο του δανεισμού και η χρεοκοπία», διαθέσιμο στο <http://tvxs.gr>).

Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου

Ο Τρικούπης βρισκόταν σε αναζήτηση συμβιβασμού με τους ξένους δανειστές, όταν η όξυνση του Κρητικού ζητήματος, καθώς και η εισβολή τον Μάρτιο του 1897 δυνάμεων της Εθνικής Εταιρείας σε οθωμανικά εδάφη, άφησε μετέωρη την αναζήτηση συμβιβαστικής λύσης. Στη βραχεία πολεμική αντιπαράθεση που προκάλεσε αυτή η -ουσιαστικά- κήρυξη πολέμου από ιδιώτες, η Ελλάδα υπέστη, ως γνωστόν, πανωλεθρία. Οι εχθροπραξίες τερματίστηκαν στις 7 Μαΐου 1897, ύστερα από επέμβαση της Ρωσίας, καθώς ο οθωμανικός στρατός προχωρούσε νικηφόρα προς τη Λαμία. Στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν δεν συρρικνώθηκε εδαφικά η χώρα. Αντίθετα η επιβολή Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, έμελλε να αποτελέσει έναν πρωτόγνωρο πειραματισμό για την Ελλάδα.

Η Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου ή, όπως ονομάστηκε αργότερα, Διεθνής Οικονομική Επιτροπή (ΔΟΕ), και στην καθομιλουμένη Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος, ήταν το τμήμα που πλήρωσε το ελληνικό κράτος στους δανειστές του και στις έξι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης λόγω της μεσολάβησής τους στις διαπραγματεύσεις για την παύση των εχθροπραξιών. Ήταν επίσης η προϋπόθεση για τη σύναψη νέου δανείου, απαραίτητου για την πληρωμή της πολεμικής αποζημίωσης προς την Τουρκία. Συγχρόνως, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις διευθετούσαν μέσω της ΔΟΕ το άλυτο, μέχρι τότε, ζήτημα των χρεών του ελληνικού Δημοσίου προς τους ξένους δανειστές. Είναι προφανές ότι αν δεν είχε προηγηθεί η πτώχευση του 1893, ή αν είχε διευθετηθεί το ζήτημα μέσω διαπραγματεύσεων πριν από το 1897, η διάταξη για την επιβολή διεθνούς επιτροπής οικονομικού ελέγχου δεν θα είχε συμπεριληφθεί σε μια συνθήκη ειρήνης.

Η διευθέτηση, που έγινε αποδεκτή χωρίς πολλές αντιρρήσεις στις 10 Μαρτίου 1898 από το ελληνικό Κοινοβούλιο, στηριζόταν στη λογική ότι θα δίνονταν και νέα δάνεια στην Ελλάδα για να αντιμετωπίσει τα προβλήματά της, αλλά ταυτόχρονα και εγγυήσεις αποπληρωμής όλων των οφειλών της. («Διεθνής οικονομικός έλεγχος, 112 χρόνια από τη προηγούμενη επιβολή του», διαθέσιμο στο <http://www.eurocapital.gr>)

Έτσι, λοιπόν, σαν να μην έφτανε η απώλεια της δημοσιονομικής κυριαρχίας του ελληνικού κράτους, το ίδιο συνέβη και με τη νομισματική. Και η νομισματική πολιτική της χώρας γινόταν περιοριστική και οι δυνατότητες του Δημοσίου να παρεμβαίνει στην οικονομία περιορίζονταν στο ελάχιστο δυνατό.

2.4.2. Η Διακυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου και η πτώχευση του 1932

Ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος αποτελεί τη μεγαλύτερη πολιτική φυσιογνωμία του 20^{ου} αιώνα. Ο Βενιζέλος (Μουριές Χανίων, 23 Αυγούστου 1864 – Παρίσι, 18 Μαρτίου 1936) διετέλεσε πρωθυπουργός της Κρητικής Πολιτείας και επτά φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Στόχος του ίδιου, όπως και του Τρικούπη, ήταν ο εκσυγχρονισμός της χώρας και φυσικά η αποκατάσταση της δημοκρατίας, θέτοντας τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος πρωταρχικό σκοπό. Το πολιτικό σύστημα που επικρατούσε τη περίοδο εκείνη χαρακτηριζόταν από τις παρεμβάσεις του παλατιού στα εσωτερικά του κράτους κυρίως προς όφελος του βασιλιά και όχι της χώρας. Επίσης, σημαντικά γεγονότα συμβαίνουν στην Ελλάδα, όπως οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο εθνικός διχασμός και η μικρασιατική καταστροφή.

Ως πρωθυπουργός της Ελλάδας επέφερε μεταρρυθμίσεις σχεδόν σε όλους τους τομείς του κράτους με κύριο σκοπό την οργάνωση της χώρας στα πρότυπα αστικού κράτους. Παράλληλα οργάνωσε αξιόμαχο στρατό, τον οποίο εκμεταλλεύθηκε στις πολεμικές συρράξεις διπλασιάζοντας την εδαφική έκταση της Ελλάδας. Η τελευταία κυβέρνηση Βενιζέλου είχε να επιδείξει σημαντική πρόοδο όσον αφορά την εσωτερική οικονομική ανασυγκρότηση, όμως η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η βαθιά ύφεση που ακολούθησε επέδρασε καταλυτικά στην ελληνική οικονομία (Φραγκιαδής, 2007).

Η μεγάλη διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση ξεκίνησε με την αδυναμία της Γερμανίας να συνεχίσει να εξυπηρετεί τις δυσβάσταχτες οικονομικές τις υποχρεώσεις από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και εντάθηκε με την κατάρρευση των τιμών των μετοχών στο Αμερικάνικο Χρηματιστήριο της Γουόλ Στριτ. Η οικονομία της Ελλάδας βρέθηκε αμέσως υπό πίεση, καθώς μειώθηκαν δραστικά οι εξαγωγές της (καπνά και άλλα γεωργικά προϊόντα), όπως επίσης και τα εμβάσματα από τους Έλληνες της Αμερικής που εκείνη την εποχή ήταν σημαντικός οικονομικός παράγοντας για την χώρα. Οι δύο αυτές δυσμενείς εξελίξεις επιδείνωσαν το εξωτερικό ισοζύγιο συναλλαγών, ασκώντας αφόρητες πιέσεις στην δραχμή. Ο Βενιζέλος αποφάσισε να δώσει την μάχη της δραχμής: αν η δραχμή δεν παρέμενε ισχυρή έναντι της στερλίνας και των άλλων νομισμάτων, θα του ήταν αδύνατο να εξυπηρετήσει το ήδη διογκωμένο δημόσιο χρέος. Αν δηλαδή γινόταν η υποτίμηση της

δραχμής, τότε το εξωτερικό χρέος σχεδόν θα διπλασιαζόταν. Ο συνεπέστερος επικριτής της κυβερνητικής πολιτικής, εκτός από τον Δημήτριο Μάξιμο, ήταν τότε ο Κυριάκος Βαρβαρέσος, ειδικός σύμβουλος της τράπεζας της Ελλάδος και ένας από τους κορυφαίους Έλληνες οικονομολόγους του Μεσοπολέμου.

Η Βενιζελική πολιτική της διατήρησης των υφιστάμενων νομισματικών ισορροπιών ανάγκαζαν την Τράπεζα της Ελλάδος να χρησιμοποιεί τα αποθέματα της σε χρυσό και συνάλλαγμα για να στηρίζει την δραχμή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξανεμιστούν πολύ σύντομα τα μικρά αποθεματικά της, φέρνοντας το οικονομικό επιτελείο της Ελλάδας στις αρχές του 1932 σε πολύ δύσκολη θέση. Παράλληλα το κράτος φορολογούσε τις εισαγωγές και μείωνε τις δραχμές στην αγορά, προσπαθώντας να ελέγξει τις συνεχείς κερδοσκοπικές πιέσεις που δεχόταν η Ελλάδα. Η μόνη πιθανή λύση από το διαφαινόμενο αδιέξοδο, ήταν ο εξωτερικός δανεισμός, όχι πια για χρηματοδότηση έργων, αλλά για την στήριξη της δραχμής με ξένο συνάλλαγμα (Τσουλφίδης, www.wordpress.com).

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αποφάσισε να χειριστεί το θέμα προσωπικά και να εξασφαλίσει τα εξωτερικά δάνεια που θα στήριζαν την νομισματική του πολιτική. Ταξίδεψε τον Ιανουάριο του 1932 διαδοχικά σε Ρώμη, Παρίσι, Λονδίνο ζητώντας ένα δάνειο 50 εκατομμυρίων δολαρίων για τα επόμενα τέσσερα χρόνια, αλλιώς η Ελλάδα θα εγκατέλειπε τον νόμο του χρυσού και θα βυθιζόταν στην αναξιοπιστία και στην κοινωνική αναταραχή.

Οι προσπάθειες του Βενιζέλου για εύρεση δανεικών δεν τελεσφορούν και η Ελλάδα υπό το δυσβάσταχτο βάρος του εξωτερικού χρέους κηρύσσει στάση πληρωμών, δηλαδή πτώχευση. Το εξωτερικό χρέος αντιπροσώπευε περίπου το 150% του ετησίου ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος (Καρανάσης, <http://users.uoi.gr/>). Με τα ανωτέρω ουσιαστικά η Ελλάδα περιόρισε τις διεθνείς της πληρωμές στις απολύτως αναγκαίες και ακολούθησε την πολιτική της οικονομικής αυτάρκειας, της οποίας παράπλευρο αποτέλεσμα ήταν η αύξηση της εγχώριας παραγωγής και δη της αγροτικής. Η αύξηση αυτή επιτεύχθηκε χάρη στην κινητοποίηση του υφιστάμενου παραγωγικού δυναμικού, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη στενότερων διασυνδέσεων μεταξύ των κλάδων της οικονομίας που μέχρι τότε παρουσίαζαν μεγάλη εξωστρέφεια. Δηλαδή, οι εισροές του κάθε κλάδου της οικονομίας ήταν, ως επί το πλείστον, εισαγόμενες, ενώ το παραγόμενο προϊόν είτε πήγαινε κατευθείαν σε τελική κατανάλωση ή σε εξαγωγές και πολύ λιγότερο για εισροές των άλλων τομέων της εγχώριας οικονομίας (Τσουλφίδης, www.wordpress.com).

2.3 Η πρόσφατη κρίση

2.3.1. ONE – Σύμφωνο Σταθερότητας

Πριν μελετήσουμε την ελληνική κρίση χρέους είναι χρήσιμο να εξετάσουμε σύντομα τη δημιουργία της Οικονομικής Νομισματικής Ένωσης (ONE) και αν αυτή επηρέασε τη διαχείριση της κρίσης στην Ελλάδα καθώς επίσης τι ρόλο έπαιξε η ευρωπαϊκή επινόηση που λέγεται «Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης» στη διαχείριση της δημοσιονομικής πολιτικής.

Στις 7 Φεβρουαρίου του 1992, δηλαδή 35 χρόνια μετά τη «γέννηση» της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, τα 12 τότε κράτη-μέλη υπέγραψαν στη μικρή ολλανδική πόλη του Μάαστριχτ τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ καθορίστηκαν τα θεσμικά βήματα και η στρατηγική που έπρεπε να υιοθετηθεί, ώστε η μετάβαση στην ONE να γίνει με ασφάλεια (Βάμβουκας, 2003, σελ.580). Το χρονοδιάγραμμα μετάβασης στην ONE περιελάμβανε τρία διαδοχικά στάδια. Μεταξύ άλλων καθιερώνεται ένα νέο θεσμικό όργανο, εντελώς ανεξάρτητο, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), στην οποία θα ανατεθεί η νομισματική πολιτική της Ένωσης. Κάθε κράτος μέλος της ΕΕ πρέπει να πληροί πέντε κριτήρια σύγκλισης για να είναι σε θέση να περάσει στο τρίτο στάδιο το οποίο αφορά τη γέννηση του ευρώ. Αυτά είναι:

- ✓ **σταθερότητα των τιμών:** όσον αφορά το ποσοστό του πληθωρισμού, δεν μπορεί να υπάρξει απόκλιση μεγαλύτερη της τάξης του 1,5% σε σχέση με το μέσο όρο του ποσοστού του πληθωρισμού των τριών κρατών μελών με το χαμηλότερο πληθωρισμό,
- ✓ **επιτόκια:** όσον αφορά τα μακροπρόθεσμα επιτόκια, δεν μπορεί να υπάρξει απόκλιση μεγαλύτερη της τάξης του 2% σε σχέση με το μέσο όρο των επιτοκίων των τριών κρατών μελών με τα χαμηλότερα επιτόκια,
- ✓ **έλλειμμα:** το έλλειμμα του προϋπολογισμού των κρατών μελών δεν πρέπει να υπερβαίνει το 3% του ΑΕΠ,
- ✓ **δημόσιο χρέος:** δεν μπορεί να υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ,
- ✓ **σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας:** οι συναλλαγματικές ισοτιμίες πρέπει να έχουν παραμείνει εντός των επιτρεπτών περιθωρίων διακύμανσης κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών («Η ONE και το ευρώ», <http://europa.eu>).

Η έναρξη του τρίτου σταδίου έγινε τη 1^η Ιανουαρίου 1999 αλλά η Ελλάδα εισήλθε στην ΟΝΕ την 1^η Ιανουαρίου 2002.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προκειμένου λοιπόν να συμπληρώσει και να προσδιορίσει τις διατάξεις της Συνθήκης που αφορούσαν την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), ενέκρινε τον Ιούνιο του 1997 το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ), το οποίο είναι ένα κανονιστικό πλαίσιο για τον συντονισμό των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών των χωρών που συμμετέχουν στην ΟΝΕ. Σκοπός του είναι η διασφάλιση δημοσιονομικής πειθαρχίας και ευρωστίας των δημοσίων οικονομικών, απαραίτητη προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία της ΟΝΕ. Με δήλωση του Συμβουλίου τον Μάιο του 1998, το Σύμφωνο συμπληρώθηκε και ενισχύθηκαν οι αντίστοιχες δεσμεύσεις.

Με άλλα λόγια, σύμφωνα με το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης οι χώρες οι οποίες συμμετέχουν στην ΟΝΕ θα πρέπει να επιδεικνύουν δημοσιονομικό έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ίσο με 3% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και το ακαθάριστο χρέος (gross debt) της κυβέρνησης να μην ξεπερνά το 60% του ΑΕΠ. Ενώ στις χώρες της Ευρωζώνης που ξεπερνούν τα παραπάνω επίπεδα, το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης απαιτεί η δημοσιονομική τους κατάσταση να βρίσκεται κοντά σε ισορροπία ή να επιδεικνύει πλεόνασμα ώστε να μπορούν να πετυχαίνουν το όριο του 3% όσον αφορά το δημοσιονομικό έλλειμμα κατά την περίοδο φυσιολογικών κυκλικών υφέσεων. (De Grauwe, 2003).

Η βασική κριτική για το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης έγκειται στο γεγονός ότι από τη στιγμή που αποφασίστηκε ότι το κάθε κράτος –μέλος ακολουθεί τη δική του δημοσιονομική πολιτική, παρά το κοινό νόμισμα και τη κοινή νομισματική πολιτική, οι ευρωπαίοι ηγέτες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι έπρεπε να μπουν όρια στα ελλείμματα και στα χρέη. Όμως, οι πρώτοι οι οποίοι τα υπερέβησαν όταν οι οικονομίες τους δοκιμάστηκαν από υφειακές πιέσεις ήταν οι εμπνευστές του Συμφώνου, Γερμανία και Γαλλία. Κι όταν ξέσπασε η κρίση του ευρώ αποκαλύφθηκε πλήρως το πρόβλημα (Βαρουφάκης, 2011,σελ.127).

Όσον αφορά την Ελλάδα, η χώρα εισήλθε στην ΟΝΕ βασιζόμενη σε μια πολιτική περιορισμένης προσαρμογής, με έμφαση σε ολίγους ονομαστικούς μακροοικονομικούς δείκτες, κάνοντας χρήση και της δημιουργικής λογιστικής, όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, με υψηλό δημόσιο χρέος, με υπερτιμημένη τη δραχμή και, συνεπώς, με μόνιμο ανταγωνιστικό μειονέκτημα, με σαθρές διαρθρώσεις, με μειωμένη ανταγωνιστικότητα, με κοινωνικές αγκυλώσεις και, προ πάντων, με ένα

ιδιότυπο πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζονταν παραδοσιακά από πελατειακή προσήλωση. Συνεπώς, η χώρα εισήλθε στην ΟΝΕ χωρίς να εκπληρώνει τις αναγκαίες προϋποθέσεις μιας ομαλής συμπόρευσης με ανταγωνιστικότερες οικονομίες. Η Ελλάδα πέτυχε την είσοδό της στο ευρώ με πλαστά στατιστικά στοιχεία όπως αποδείχθηκε τελικά, ένας παράγοντας από τους πολλούς που την οδήγησαν στην οικονομική κρίση που βιώνει σήμερα και στην κατάσταση που έχει περιέλθει (Κότιος, 2011).

2.3.2. Η Ελλάδα πριν την Κρίση

Γενικά, η ένταξη των περιφερειακών χωρών στην Ευρωζώνη αποδείχθηκε επισφαλής, αφήνοντας τις χώρες εκτεθειμένες στην κρίση του 2007-2009 και οδηγώντας τελικά σε κρίση δημοσίου χρέους. Δέκα χρόνια μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ διαπιστώνεται ότι η χώρα μας εντάχθηκε στην ΟΝΕ απροετοίμαστη.

Το 1979 η Ελλάδα υπογράφει συνθήκη προσχώρησης στην ΕΟΚ και η ένωση ολοκληρώνεται την 1^η Ιανουαρίου του 1981. Η προσχώρηση της Ελλάδας στην ΟΝΕ το 2001 εντάσσει το κράτος σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου οι οικονομικές αποφάσεις παίρνονται από κοινού. Αν και η πορεία της Ελλάδας στην ΟΝΕ φάνταζε να προχωράει παρά τις δυσκολίες, ωστόσο στο παρελθόν η χώρα είχε δημιουργήσει όλες εκείνες τις προϋποθέσεις οι οποίες θα επέτρεπαν μια οικονομική κατάρρευση ανεξάρτητα από την παγκόσμια κρίση που ξέσπασε (Κότιος, 2011).

Ένας από τους λόγους που συνετέλεσαν στην κρίση του 2010, ήταν το υψηλό ποσοστό του ελληνικού δημοσίου χρέους στο ΑΕΠ, το οποίο αυξήθηκε σημαντικά στη διάρκεια του 2009. Η επιδείνωση του δημοσίου χρέους προήλθε από την αύξηση του εξωτερικού δανεισμού. Υπάρχουν τέσσερις διακριτές φάσεις στη διαδικασία της συσσώρευσης του δημοσίου χρέους από την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 έως τη δημοσιονομική κρίση του 2010.

Η πρώτη είναι η περίοδος της προετοιμασίας για την είσοδο στην ΕΟΚ. Πρόκειται για ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα που διήρκεσε μεταξύ 1975 και 1980, στο οποίο το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ παρέμεινε χαμηλό και σταθερό. Η δεύτερη φάση, είναι η περίοδος ταχείας συσσώρευσης του χρέους, κατά

τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980. Σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1970, η κατανάλωση αυξήθηκε σημαντικά κατά τη δεκαετία του 1980 ενώ οι επενδύσεις μειώθηκαν κατά το ίδιο περίπου ποσοστό (8% επί του ΑΕΠ). Αυτό σημαίνει ότι οι Έλληνες πολίτες κατανάλωναν περισσότερο, ενώ μικρότερο ποσοστό δαπανούνταν για παραγωγικές επενδύσεις, όπως π.χ. την κατασκευή εργοστασίων και αυτοκινητοδρόμων. Και τα δύο αυτά φαινόμενα οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην δραματική αύξηση του δημοσίου χρέους κατά την δεκαετία του 1980 και στον τρόπο με τον οποίο δαπανήθηκαν από τις τότε κυβερνήσεις τα χρήματα που αντλήθηκαν από το δανεισμό. Πράγματι, το ποσοστό των χρημάτων που δαπανήθηκε σε παραγωγικές επενδύσεις, δηλ. δημόσια έργα υποδομής, δεν ξεπέρασε το 25% του συνόλου. Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων δαπανήθηκε για την αύξηση της μισθοδοσίας στον δημόσιο τομέα, δηλ. περισσότεροι δημόσιοι υπάλληλοι και υψηλότεροι μισθοί, καθώς και για την αύξηση των συνταξιοδοτικών δαπανών, δηλ. περισσότεροι συνταξιούχοι και υψηλότερες συντάξεις (Αλογοσκούφης, 06/04/2013).

Οι επενδύσεις μειώθηκαν διότι υπήρχαν λιγότερα ιδιωτικά κεφάλαια για τη χρηματοδότησή τους. Πράγματι, η κυβέρνηση δανειζόταν πουλώντας ομόλογα στους Έλληνες πολίτες, οι οποίοι ουσιαστικά διαμοίραζαν τις αποταμιεύσεις τους μεταξύ ομολόγων που εκδίδονταν από την κυβέρνηση και ομολόγων ιδιωτικών επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, σημειώθηκε μείωση των διαθέσιμων αποταμιεύσεων για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Και δεδομένου ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των χρημάτων που αντλούσε η κυβέρνηση εκδίδοντας ομόλογα δεν δαπανούνταν σε δημόσια έργα υποδομής, το σύνολο των παραγωγικών επενδύσεων του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα μειώθηκε (Βαγιανός, Βέττας, Μεγίρ, 2010, διαθέσιμο στο <http://greekeconomistsforreform.com/>).

Η τρίτη φάση, είναι η περίοδος της σύγκλισης στη δεκαετία του 1990, κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας για την είσοδο της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ. Από το 1993 διογκώνεται ο δημόσιος τομέας της οικονομίας. Ωστόσο, λόγω του ότι η οικονομία στόχευε να ικανοποιήσει τα κριτήρια σύγκλισης της συνθήκης του Μάαστριχτ, το χρέος άρχισε να μειώνεται ελαφρά ως ποσοστό του ΑΕΠ και το έλλειμμα έπεσε μέχρι το 1999 κάτω από 3% πετυχαίνοντας τελικά η Ελλάδα να γίνει μέλος της ΟΝΕ.

Η τέταρτη είναι η περίοδος της συμμετοχής στη ζώνη του ευρώ, από το 2000 έως το 2008, πριν από την επιδείνωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης με την κατάρρευση της Lehman Brothers (Αλογοσκούφης, 2013). Το φθινόπωρο του 2004,

κατόπιν πίεσης από τη Eurostat το ελληνικό κράτος προχώρησε σε δημοσιονομική απογραφή. Πρόκειται για μια λεπτομερή και δαπανηρή διαδικασία επαλήθευσης και ελέγχου της αξιοπιστίας των δημοσιονομικών στοιχείων που δημοσιοποιεί η αρμόδια αρχή μιας χώρας. Η απογραφή αποκάλυψε αποκρύψεις δαπανών της προηγούμενης κυβέρνησης με αποτέλεσμα να αναθεωρηθούν τα ελλείμματα των προηγούμενων ετών προς τα πάνω. Με την απογραφή αναθεωρήθηκαν τα στοιχεία του ελλείμματος και του χρέους της περιόδου 2000-2004 ως εξής: το δημόσιο έλλειμμα του 2000 από τα επίπεδα του 2% ως προς το ΑΕΠ έφτασε το 4,1%, του 2001 από 1,4% έφθασε στο 3,7%, του 2002 από 1,4% έφτασε στο 3,7%, του 2003 από 1,7% έφθασε στο 4,6% και του 2004 από 1,2% έφθασε στο 5,3%. Παράλληλα, το δημόσιο χρέος του 2000 από το 106,2% ως προς το ΑΕΠ έφθασε στο 114%, του 2001 από 106,9% έφθασε στο 114,7%, του 2002 από 104,7% έφτασε στο 112,5% (Βαρουφάκης, 2011,σελ.157).

Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μείωση της αξιοπιστίας της χώρας και σε τριετή επιτήρηση από την Ε.Ε.. Την ίδια χρονιά η Eurostat προχώρησε σε αναθεώρηση παλαιότερων ελλειμμάτων της Ελλάδας, από τα οποία προέκυπτε ότι η Ελλάδα δεν ικανοποιούσε ποτέ τα κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ αφού ακόμα και την κρίσιμη χρονιά του 1999 εξακολουθούσε να έχει έλλειμμα πάνω από 3%. Την τριετία 2004-2007 το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώνεται ενώ σημειώνονται υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης με το εθνικό εισόδημα να αυξάνεται κατά 12-15 δισ. τον χρόνο. Από το φθινόπωρο του 2008 όμως, λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που ξέσπασε τότε, η ελληνική οικονομία εκτροχιάζεται και το έλλειμμα άλλα και το χρέος αρχίζουν να αυξάνονται με γρήγορους ρυθμούς.

Τον Νοέμβριο του 2010 η Eurostat προχώρησε σε αναθεώρηση των ελληνικών ελλειμμάτων των τελευταίων ετών. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά το έλλειμμα του 2006 τοποθετήθηκε στο 5,7% του ΑΕΠ (12,1 δισ. ευρώ), του 2007 στο 6,4% του ΑΕΠ (14,4 δισ. ευρώ), του 2008 στο 9,4% του ΑΕΠ (22,3 δισ ευρώ) και του 2009 στο 15,4% του ΑΕΠ (36,1 δισ. ευρώ). Αντίστοιχα αναθεωρήθηκε προς τα πάνω και το χρέος, με το χρέος του 2009 να αναθεωρείται στο 126,8% του ΑΕΠ που αντιστοιχεί σε 298 δις Ευρώ (Eurostat).

Στο ζήτημα της δημοσιονομικής πειθαρχίας η χώρα απέτυχε παταγωδώς, όπως έδειξαν και οι δραματικές εξελίξεις μετά το 2008. Καθ' όλη την περίοδο μετά την ένταξη τα δημοσιονομικά ελλείμματα της χώρας ήταν σταθερά πάνω από το επιτρεπόμενο όριο του 3% ως προς το ΑΕΠ, με αποτέλεσμα τη συνεχή αύξηση του δημόσιου χρέους. Παρόλο που η χώρα τέθηκε σε επιτήρηση τα έτη 2006-2007,

εξήλθε αυτής με νέο μένος δημοσιονομικής σπατάλης, με αποκορύφωμα τα έτη 2008 και 2009. Υπό το βάρος αυτών των συσσωρευμένων χρεών αναμενόμενη ήταν η χρεοκοπία της χώρας. Η συμμετοχή μας στην ΟΝΕ όχι μόνον δεν οδήγησε στο μονοπάτι της δημοσιονομικής σταθερότητας, αλλά δεν απέτρεψε το χειρότερο αποτέλεσμα (Κότιος, 2011).

2.3.3. Συσσώρευση Δημοσίου Χρέους, Οικονομικοί & Πολιτικοί παράγοντες

Όταν η κρίση του 2007-2009 χτύπησε και τη πόρτα της ευρωζώνης, οι αδυναμίες της νομισματικής ένωσης φανερώθηκαν παίρνοντας τη μορφή κρίσης δημοσίου χρέους τόσο για την Ελλάδα όσο και για άλλες περιφερειακές χώρες. Ποιοι παράγοντες συμβάλλουν όμως στη συσσώρευση του δημοσίου χρέους μιας χώρας και πώς αυτή η συσσώρευση οδηγεί νομοτελειακά κάποια στιγμή στη λεγόμενη κρίση χρέους;

Η συνεχής αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η συσσώρευση του δημοσίου χρέους οφείλεται τόσο σε οικονομικούς όσο και πολιτικούς παράγοντες. Όσον αφορά τους οικονομικούς παράγοντες, η κυκλική διακύμανση που παρατηρείται στην εξέλιξη των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους (η οποία θα αναλυθεί παρακάτω) έγινε προσπάθεια να εξηγηθεί μέσα από υποδείγματα ισορροπίας της δημοσιονομικής πολιτικής. Σημείο αναφοράς αποτελεί η θεωρία εξομάλυνσης των φόρων (tax smoothing theory) (Mankiw and Taylor, 2008, σελ.462).

Σύμφωνα με τη θεωρία εξομάλυνσης των φόρων, ένα δημοσιονομικό έλλειμμα ή πλεόνασμα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να μειώσουν τη στρέβλωση των κινήτρων που προκαλούνται από το φορολογικό σύστημα. Είναι γνωστό ότι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές επιβάλλουν κόστος στην κοινωνία αποθαρρύνοντας την οικονομική δραστηριότητα. Για παράδειγμα ένας φόρος επί των αποδοχών της εργασίας των ατόμων μειώνει το κίνητρο τους για εργασία περισσότερες ώρες. Επειδή ακριβώς αυτό το αντικίνητρο γίνεται πολύ μεγάλο σε υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, το συνολικό κοινωνικό κόστος που προκαλείται από τους φόρους ελαχιστοποιείται διατηρώντας η εκάστοτε κυβέρνηση το ύψος των φόρων διαχρονικά σταθερό. Επομένως, η λογική πίσω από τη θεωρία εξομάλυνσης των φόρων είναι η

βέλτιστη χρησιμοποίηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και πλεονασμάτων προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι στρεβλώσεις (distortions) από τη φορολογία. Για παράδειγμα σε περιόδους ασυνήθιστα χαμηλών εισοδημάτων, όπως υφέσεις, ή ασυνήθιστα υψηλών δαπανών, όπως πόλεμοι, είναι απαραίτητο ένα έλλειμμα προκειμένου οι φόροι να διατηρηθούν διαχρονικά σταθεροί (Mankiw and Taylor, 2008, σελ.462).

Μάλιστα ένα εύλογο ερώτημα που προκύπτει είναι εάν είναι όντως σωστό οι εκάστοτε κυβερνήσεις να στηρίζονται στα δημοσιονομικά ελλείμματα προκειμένου να χρηματοδοτήσουν πολέμους. Η απάντηση είναι ναι για δύο λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι αναδιανεμητικός. Η χρηματοδότηση μέσω των ελλειμμάτων είναι ένας τρόπος να μετατεθεί το 'βάρος' του πολέμου σε αυτούς που θα ζήσουν μετά τον πόλεμο και φαίνεται μόνο δίκαιο για τις μελλοντικές γενιές να μοιραστούν τις θυσίες που απαιτεί ένας πόλεμος. Ο δεύτερος λόγος είναι περισσότερο οικονομικός και αφορά ακριβώς αυτό που αναφέραμε παραπάνω σχετικά με τη μείωση των στρεβλώσεων που προκαλούν οι φόροι (Blanchard,σελ.564)

Εκτός όμως από περιόδους πολέμων κατά τους οποίους είναι δυνατόν να παρατηρείται μεγάλη αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, εξωγενείς διαταραχές (shocks) όπως για παράδειγμα μεταβολές των τιμών του πετρελαίου έχουνε σημαντική επίδραση σε τομείς της οικονομίας γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε μία οικονομική ύφεση και αύξηση της ανεργίας και του πληθωρισμού. Οι εξωγενείς διαταραχές έχουνε ως αποτέλεσμα το ύψος των δαπανών να είναι μεγαλύτερο από το μόνιμο επίπεδό τους. Το γεγονός όμως ότι οι εξωγενείς διαταραχές ιδιαίτερα μετά την δεκαετία του 1980 ήταν επίπονες και με μεγάλη χρονική διάρκεια, είχε ως αποτέλεσμα την μακροχρόνια δημιουργία δημοσιονομικών ελλειμμάτων και συσσώρευσης δημοσίου χρέους, κάτι που η θεωρία εξομάλυνσης των φόρων δεν μπορούσε να εξηγήσει (Romer, σελ.717).

Η εμφάνιση οικονομικής ύφεσης και ιδιαίτερα μια μη αναμενόμενη μείωση του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας τείνει να αυξάνει τα δημοσιονομικά ελλείμματα κυρίως επειδή πολλές δημόσιες δαπάνες, όπως για παράδειγμα δαπάνες μεταβιβαστικών πληρωμών για διάφορες κοινωνικές παροχές, παρουσιάζουνε μια αντικυκλική συμπεριφορά αφού αυξάνονται αυτόματα λόγω της ύπαρξης των αυτόματων σταθεροποιητών της οικονομίας (Burda,2007,σελ.605).

Η αύξηση των δημοσίων δαπανών τείνει να είναι ακόμα μεγαλύτερη όταν η οικονομική ύφεση συνοδεύεται από μεγάλες αυξήσεις στην ανεργία λόγω της

αυτόματης αύξησης των δαπανών για επιδόματα ανεργίας. Η συσσώρευση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων είναι ακόμα μεγαλύτερη όταν παράλληλα με τη λειτουργία των αυτόματων σταθεροποιητών της οικονομίας οι ασκούντες οικονομική πολιτική είτε αυξάνουν τις δημόσιες δαπάνες, είτε μειώνουν τους φόρους προκειμένου να τονώσουν τη ζήτηση της οικονομίας. Αν στην αύξηση της ανεργίας και στη μείωση της οικονομικής ανάπτυξης προστεθεί και το γεγονός ότι δημιουργείται οικονομική αβεβαιότητα, τότε η αναμενόμενη αύξηση των πραγματικών επιτοκίων της οικονομίας αυξάνει το κόστος δανεισμού της κυβέρνησης και το κόστος εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους με αποτέλεσμα να χειροτερεύει η δημοσιονομική κατάσταση της οικονομίας.

Τα μεγάλα και επίμονα όμως δημοσιονομικά ελλείμματα που παρατηρήθηκαν την περίοδο των δεκαετιών 1980 και 1990 σε πολλές χώρες ωθήσανε τις έρευνες της οικονομικής επιστήμης στην εξέταση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των οικονομικών πολιτικών και των οικονομικών. Σε αυτό το πλαίσιο εργασίας, οι πολιτικοί δεν θεωρούνται καλοπροαίρετοι κοινωνικοί σχεδιαστές, αλλά μελετώνται ως άτομα που μεγιστοποιούν τις αντικειμενικές τους συναρτήσεις, δεδομένων των περιορισμών που υφίστανται και των πληροφοριών που διαθέτουν. Με παρόμοια λογική, οι ψηφοφόροι δεν θεωρούνται ιδανικοί πολίτες υψηλού πολιτικού επιπέδου ούτε ειδικοί μηχανικοί πολιτικού σχεδιασμού, αλλά μελετώνται ως ορθολογικοί οικονομικοί φορείς (Drazen, 2000,σελ.5-7 & Romer, σελ.717).

Το πιο σημαντικό ερώτημα που προκύπτει είναι το πώς η πολιτική διαδικασία μπορεί να παράγει αναποτελεσματικά αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, η νέα πολιτική οικονομία ξεκινά από τη παρατήρηση ότι οι παρατηρούμενες πολιτικές διαφέρουν από τις βέλτιστες οικονομικές πολιτικές. Μέσα από θετικές θεωρίες η νέα πολιτική οικονομία εξετάζει πώς οι πολιτικοί περιορισμοί μπορούν να εξηγήσουν την επιλογή των οικονομικών πολιτικών που διαφέρουν από τις βέλτιστες πολιτικές καθώς και τις επιπτώσεις των πολιτικών αυτών στην οικονομία (Drazen, 2000, σελ.5-7 & Romer, σελ.718).

Μια ενδεχόμενη πηγή αναποτελεσματικότητας της οικονομικής πολιτικής η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μεροληψία υπέρ των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους αποτελεί το γεγονός ότι οι πολιτικοί αλλά και οι ψηφοφόροι μπορεί να μην γνωρίζουν ποια είναι η βέλτιστη οικονομική πολιτική. Το ενδεχόμενο ορισμένα άτομα να έχουν ελλιπή πληροφόρηση καθώς και ετερογενή αντίληψη της έννοιας των οικονομικών μπορεί να τους οδηγήσει στην υποστήριξη και στην

υιοθέτηση οικονομικών πολιτικών που οδηγούν σε μεροληψία υπέρ του δημοσίου χρέους. Το γεγονός ότι τα άτομα που αποτελούνε και τους ψηφοφόρους μπορεί να διακατέχονται από δημοσιονομική αυταπάτη (fiscal illusion) έχει ως αποτέλεσμα τα άτομα να αναγνωρίζουν μόνο τα άμεσα οφέλη που προκύπτουν από τις υψηλότερες δημοσιονομικές και καταναλωτικές δαπάνες καθώς και από τους μειωμένους φόρους. Παραβλέπουν όμως και δεν αντιλαμβάνονται το μελλοντικό κόστος που αντικατοπτρίζεται με τη μορφή υψηλότερων φόρων και χαμηλότερων δημοσιονομικών δαπανών που απαιτούνται για να ικανοποιηθεί ο κρατικός προϋπολογισμός (Drazen, 2000,σελ.690-691 & Romer,σελ.718-719).

Επιπλέον, επειδή το χρέος αποτελεί μια μεταβλητή η οποία συνδέει παρελθούσες και μελλοντικές οικονομικές πολιτικές, χρησιμοποιείται κυρίως ως μέσο στρατηγικής από την εκάστοτε κυβέρνηση με σκοπό να επηρεάσει τις επιλογές και τις δραστηριότητες της διαδόχου της στην εξουσία. Οι σχεδιαστές οικονομικής πολιτικής οι οποίοι εναλλάσσονται στην εξουσία είναι δυνατό να έχουν διαφορετικές προτιμήσεις τόσο για τη σύνθεση των δημοσίων δαπανών όσο και για το ύψος των δημοσίων δαπανών. Οι διαφωνίες αυτές εμμέσως αντικατοπτρίζουν τις διαφωνίες μεταξύ των ορθολογικών πολιτών και τις διαφορετικές προτιμήσεις τους όσον αφορά τη σύνθεση και το ύψος των δημοσιονομικών δαπανών, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη πολιτικής πόλωσης στην κοινωνία. Ο βαθμός της πολιτικής πόλωσης είναι καθοριστικός παράγοντας για το μέγεθος των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους που θα συσσωρευτεί στην οικονομία.

Το παραπάνω συμβαίνει γιατί η εκάστοτε κυβέρνηση προκειμένου να ικανοποιήσει τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων της προβαίνει σε υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα. Με αυτόν τον τρόπο το χρέος χρησιμοποιείται ως στρατηγικό μέσο, αφού με την συσσώρευση υψηλού ποσοστού χρέους η εκάστοτε κυβέρνηση μειώνει τη χρησιμότητα της διαδόχου της στην εξουσία, με την έννοια ότι μειώνει τη δυνατότητα άσκησης της οικονομικής πολιτικής που αυτή επιθυμεί. Παράλληλα, ειδικότερα όταν η πιθανότητα να επανεκλεγεί το κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία είναι μικρή αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων εφόσον η κυβέρνηση δεν ενδιαφέρεται για το κόστος που συνεπάγεται η συσσώρευση χρέους. Επομένως, παρατηρούνται υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα πριν τις εκλογικές περιόδους ενώ παρατηρείται και η εμφάνιση πολιτικών κύκλων (Drazen, 2000, σελ.691, Lockwood, Philippopoulos and Tzavalis, 1996,σελ.1-3, Romer, σελ.721).

2.3.4. Το Χρονικό της Ελληνικής Κρίσης Χρέους και η Διαχείρισή της

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση ήταν φυσικό να μην αφήσει ανεπηρέαστη την Ελλάδα. Όμως οι αρχικές συνέπειες της κρίσης ήταν συγκριτικά ήπιες για τη χώρα μας.

Πρώτον, δεν προκάλεσε ανυπέρβλητα προβλήματα στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα λόγω του χαμηλού βαθμού διασύνδεσής του με το αμερικανικό και το βρετανικό σύστημα και επειδή δεν κατείχε σημαντικό ποσοστό «τοξικών» τίτλων. Δεύτερον, οι επιδράσεις στην πραγματική οικονομία, με εξαίρεση τον τουρισμό και τη ναυτιλία, ήταν σχετικά ήπιες δεδομένου του χαμηλού βαθμού ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας. Η κρίση, αν και δεν προκάλεσε, έδωσε ώθηση στην κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας. Η κατάσταση χειροτέρευσε δραματικά το 2009, όταν χωρίς να υπάρχουν τα περιθώρια άσκησης επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής το δημοσιονομικό έλλειμμα εκτινάχθηκε στο -15,4% ως προς το ΑΕΠ και το δημόσιο χρέος στο 126,8% . Παρόλα αυτά, η χώρα συνέχιζε να δανείζεται με σχετικά ευνοϊκούς όρους. Εν συνεχεία, μια σειρά από αρνητικά γεγονότα όπως οι συνεχείς αρνητικές δηλώσεις για την κατάσταση της χώρας, οι παλινωδίες της οικονομικής πολιτικής, οι διαδοχικές υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας από τον οίκους «αξιολόγησης», κ.α. εκτίνασσαν σταδιακά τα περιθώρια δανεισμού και καθιστούσαν τη χρηματοδότηση του ελληνικού δημοσίου ιδιαίτερα δυσχερή. Την κατάσταση αυτή την εκμεταλλεύτηκαν οι κερδοσκόποι τίτλων και συναλλάγματος (Κότιος, 2011).

Τελικά, στα μέσα του 2010, και μετά τις αποκαλύψεις ότι το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας έκλεισε για το 2009 σε επίπεδα πολύ πάνω από αυτά που θα καθιστούσαν το δημόσιο χρέος βιώσιμο, η ελληνική κυβέρνηση αδυνατούσε να δανειστεί με λογικά επιτόκια από τις αγορές για τη χρηματοδότηση του τρέχοντος δημοσιονομικού ελλείμματος και την αναχρηματοδότηση του χρέους. Αποτέλεσμα ήταν ο άμεσος κίνδυνος χρεοκοπίας και στάσης πληρωμών του Ελληνικού Δημοσίου. Η προσπάθεια της κυβέρνησης να ανακτήσει την αξιοπιστία της χώρας στις διεθνείς αγορές και να πετύχει μείωση των επιτοκίων οδήγησε σε λήψη μέτρων μείωσης των δαπανών, τα οποία δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το αρνητικό κλίμα.

Κατόπιν αυτών η Ελλάδα κατέφυγε στη βοήθεια του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, που συγκρότησαν από κοινού μηχανισμό βοήθειας για την Ελλάδα. Η ανακοίνωση της

προσφυγής στον μηχανισμό στήριξης έγινε στις 23 Απριλίου 2010 από τον πρωθυπουργό ο οποίος βρισκόταν εκείνη την ημέρα στο Καστελόριζο. Η χρηματοδότηση από τον μηχανισμό στήριξης έγινε υπό τους όρους ότι η Ελλάδα θα λάβει μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής και, ειδικότερα, υπό τους όρους ότι θα λάβει μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης. Με τη χρηματοδότηση από το μηχανισμό αποφεύχθηκε ο άμεσος κίνδυνος χρεοκοπίας της Ελλάδας, που θα είχε πιθανές ανεξέλεγκτες συνέπειες και για όλη τη ζώνη του ευρώ (Χαρδούβελης).

Στις 2 Μαΐου αποφασίσθηκε η χορήγηση στην Ελλάδα δανείου ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ (80 δις από τις 15 χώρες της ΟΝΕ και 30 δις από το ΔΝΤ). Το πρόγραμμα προσαρμογής της χώρας μας έλαβε την μορφή «Μνημονίου», το οποίο αναθεωρείται περιοδικά. Η συμφωνία αυτή αποδείχτηκε όχι μόνο αναποτελεσματική ως προς το βασικό στόχο της, να βάλει το δημόσιο χρέος της Ελλάδας σε διαχειρίσιμη πορεία, αλλά και εν δυνάμει καταστροφική για την Ευρωζώνη ολόκληρη, συμπεριλαμβανομένων και των πλεονασματικών χωρών (Βαρουφάκης, 2011, σελ.97 & 132).

Ήταν η πρώτη φορά που η ΟΝΕ κλήθηκε να διαχειριστεί μια κρίση. Λόγω της απουσίας θεσμοθετημένων μηχανισμών διαχείρισης κρίσεων, λόγω της απαγόρευσης από τη Συνθήκη ανάληψης των υποχρεώσεων ενός κράτους της ΟΝΕ από άλλα κράτη μέλη, λόγω του φόβου δημιουργίας ενός προηγούμενου, αλλά και λόγω της αντίδρασης των πολιτών τους τα κράτη μέλη καθυστέρησαν σημαντικά να αντιμετωπίσουν το ελληνικό ζήτημα. Φόβοι όμως για διάδοση της κρίσης και σε άλλες υπερχρεωμένες χώρες, φόβοι για τις συνέπειες μιας πτώχευσης στα εθνικά τραπεζικά συστήματα, κυρίως της Γαλλίας και Γερμανίας καθώς και ανησυχίες για την εικόνα της Ευρωζώνης και της συνολικής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οδήγησαν τις χώρες της ΟΝΕ να υιοθετήσουν το χρηματοδοτικό σχήμα υπέρ της Ελλάδος. Εν συνεχεία, και με αφορμή τους φόβους για κατάρρευσης και άλλων χωρών της Κοινοτικής περιφέρειας η Ευρωζώνη ανέπτυξε και άλλα μέσα αντιμετώπισης κρίσεων. Το Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) ιδρύθηκε την 9^η Μαΐου 2010, λίγες ημέρες μετά τη δική μας Μνημονιακή Δανειακή Σύμβαση (Μνημόνιο) με σκοπό να σταματήσει το κακό στην Ελλάδα. Το ότι απέτυχε είναι προφανές (Κότιος, 2011).

Η Ελληνική οικονομία συνέχισε να βρίσκεται σε κατάσταση δημοσιονομικής ανισορροπίας και το επόμενο διάστημα, με αποτέλεσμα ένα χρόνο μετά, τον Ιούνιο του 2011, η κυβέρνηση να καταφύγει στην ψήφιση του μεσοπρόθεσμου

προγράμματος (2012-2015), που περιελάμβανε νέα μέτρα λιτότητας και περικοπές. Συγκεκριμένα, το μεσοπρόθεσμο προβλέπει μία σειρά από μέτρα για τον περιορισμό των δαπανών και αύξησης των εσόδων. Περιορίζονται μισθολογικές και λειτουργικές δαπάνες και προστίθενται νέα φορολογικά μέτρα. Ιδρύεται οργανισμός Αποκρατικοποιήσεων (Ταμείο Δημόσιας Περιουσίας) με σκοπό την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας. Στόχος είναι έσοδα 50 δις από αποκρατικοποιήσεις. Επίσης τέθηκε θέμα αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας και αναδιάρθρωσης ή «κούρεματος» του χρέους με σκοπό τη μακροπρόθεσμη μείωση του χρέους σε βιώσιμα επίπεδα.

Μέσα στον Ιούλιο υπήρξε σύνοδος κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα χρέους της Ελλάδας αλλά και να εξευρεθούν τρόποι θωράκισης του Ευρώ απέναντι σε κερδοσκοπικές επιθέσεις. Η σύνοδος κορυφής κατέληξε την 21η Ιουλίου σε συμφωνία νέας δανειοδότησης της Ελλάδας. Η συμφωνία περιλάμβανε νέο δάνειο για την χώρα ύψους 158 δις Ευρώ. Από αυτά τα 109 δις θα προέλθουν από την ΕΕ και το ΔΝΤ (49 δις από αυτά είναι το υπόλοιπο από το πρώτο πακέτο διάσωσης), 37 δις από τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, ενώ άλλα 12 δις θα προέλθουν από την επαναγορά ομολόγων. Ακόμη προβλέπεται η επιμήκυνση από 15 έως και 30 χρόνια των ομολόγων που λήγουν από το άμεσο διάστημα έως το 2020. Μετά την ανακοίνωση της συμφωνίας οι οίκοι αξιολόγησης Fitch και Moody's υποβάθμισαν την Ελλάδα σε καθεστώς περιορισμένης χρεοκοπίας. Στο τέλος Αυγούστου ανακοινώθηκε πως η οικονομία της Ελλάδας βρισκόταν εκτός στόχων, καθώς υπήρχε μεγάλη υστέρηση εσόδων και αύξηση δαπανών.

Στις 23 Οκτωβρίου συγκλήθηκε έκτακτη σύνοδος κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης με στόχο την κατάρτιση ενός οριστικού σχεδίου αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη. Η σύνοδος κατέληξε σε συμφωνία που ανακοινώθηκε τα ξημερώματα της 27ης Οκτωβρίου και απέβλεπε σε «κούρεμα» κατά 50% του ελληνικού χρέους και πρόσθετο πακέτο βοήθειας προς την Ελλάδα ύψους 130 δις €. Με βάση την συμφωνία οι ιδιώτες θα αποδεχτούν σε εθελοντική βάση, μείωση της αξίας των ελληνικών ομολόγων που διαθέτουν κατά 50%. Η συμφωνία θα συνοδεύεται από πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής με διάρκεια μέχρι το 2021 και δημιουργία μηχανισμού μόνιμης εποπτείας της Ελλάδας για την συνεχή παρακολούθηση της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων. Μετά από μια σειρά πολιτικών γεγονότων και πρόταση δημοψηφίσματος η οποία απορρίφθηκε εν τέλει, φτάσαμε στο δεύτερο μνημόνιο το οποίο συζητήθηκε στη Βουλή στις 12 Φεβρουαρίου του

2012 και ψηφίστηκε τις πρώτες πρωινές ώρες της 13ης Φεβρουαρίου το οποίο προέβλεπε ακόμη πιο σκληρά και δυσβάσταχτα μέτρα για τον ελληνικό λαό. Μετά και τις εκλογικές αναμετρήσεις της 6^{ης} Μαΐου 2012, οι διαπραγματεύσεις διαρκείας της κυβέρνησης με την τρόικα κατέληξαν στην κατάρτιση του μεσοπρόθεσμου πλαισίου δημοσιονομικής στρατηγικής 2013-2016 (ή τρίτο μνημόνιο). Το πολυνομοσχέδιο κατατέθηκε στη βουλή στις 5 Νοεμβρίου, ενώ υπερψηφίστηκε στις 7 Νοεμβρίου 2012 (<http://el.wikipedia.org>).

Η οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση αποκάλυψε θεμελιώδεις αδυναμίες όσον αφορά την οικονομική διακυβέρνηση της ΟΝΕ. Η οικονομική διακυβέρνηση βασιζόταν στην υπόθεση ότι οι χώρες διαθέτουν επαρκή κίνητρα για να "τηρούν τα οικονομικά τους σε τάξη" και ως εκ τούτου σχεδόν αυτομάτως συνεισφέρουν στο κοινό συμφέρον της ζώνης του ευρώ. Οι αποφάσεις οικονομικής πολιτικής υπόκειντο, στην πράξη, σε χαλαρούς περιορισμούς σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ακόμη και στους τομείς όπου υποτίθεται ότι εφαρμόζονταν αυστηροί κανόνες. Οι πιέσεις από τους ομολόγους, δηλαδή πιέσεις που ασκούν τα κράτη μέλη μεταξύ τους για την άσκηση υγιών οικονομικών πολιτικών, ήταν σχεδόν ανύπαρκτες στις ευρωπαϊκές συζητήσεις περί πολιτικής. Επιπλέον, οι χρηματοπιστωτικές αγορές δεν άσκησαν σωστά τον πειθαρχικό τους ρόλο (<http://www.ecb.int>).

Η ΟΝΕ δεν προκάλεσε την ελληνική κρίση. Όμως, οι μηχανισμοί προληπτικής εποπτείας που διαθέτει δεν λειτούργησαν. Επίσης, η εγγενής αδυναμία της να αντιμετωπίσει ασυμμετρικές διαταραχές, καθώς και η απουσία αυτόματων μηχανισμών πρόωξης προειδοποίησης και άμεσης παρέμβασης ευνόησαν την εξέλιξη της κρίσης. Για τις μακροοικονομικές ανισορροπίες εντός της ΟΝΕ η ευθύνη ανήκει στους ασκήσαντες την εθνική οικονομική πολιτική. Γνωστοί ήταν οι κίνδυνοι ανταγωνισμού με ισχυρότερες οικονομίες. Γνωστές και οι αναγκαίες πολιτικές προσαρμογής στους νέους όρους παιχνιδιού, τις οποίες το ελληνικό κράτος αρνήθηκε να ασκήσει με τις γνωστές συνέπειες (Κότιος, 2011).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΚΛΑΣΙΚΗ & ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΩΝ

3.1 Η αντιμετώπιση των οικονομικών κύκλων από τους κλασικούς ως τον Keynes: μια ανασκόπηση

Η εξοικείωση με τις κυκλικές διακυμάνσεις που παρατηρούνται σε μια οικονομία είναι χρήσιμη για όσους ασχολούνται με τις προβλέψεις προκειμένου να προβάλλουν την πορεία της οικονομίας σε κάποιο χρονικό διάστημα, είναι χρήσιμη για τους επιχειρηματίες που κάνουν επενδύσεις και παίρνουν αποφάσεις, καθώς επίσης για τους χρηματοοικονομικούς επενδυτές που προσπαθούν να επιλέξουν χαρτοφυλάκια που θα τους δίνουν τους επιθυμητούς συνδυασμούς κινδύνου και απόδοσης. Ωστόσο, οι μακροοικονομολόγοι είναι εκείνοι οι οποίοι δεν ενδιαφέρονται μόνο για το τι συμβαίνει σε έναν οικονομικό κύκλο, αλλά και το γιατί συμβαίνει και πώς αυτό μπορεί να αντιμετωπιστεί.

Οι προτάσεις των μακροοικονομολόγων στους σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής για την ενδεδειγμένη αντίδραση σε μια κάμψη εξαρτάται από το τι πιστεύουν ότι την προκάλεσε. Στην ιστορία της οικονομικής επιστήμης, η οποία χαρακτηρίζεται από τη διαχρονική σύγκρουση των σχολών σκέψης ή των οικονομικών δογμάτων, έχουν δοθεί διάφορες εναλλακτικές ερμηνείες των διακυμάνσεων των οικονομικών κύκλων καθώς και προτάσεις πολιτικής που στηρίζονται σε αυτές. Το κοινό όμως σημείο των θεωριών των οικονομικών κύκλων, είναι οι δύο κύριες συνιστώσες τους. Η πρώτη είναι η περιγραφή των παραγόντων που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία (πόλεμοι, ανεργία, μεταβολές της κρατικής πολιτικής είναι μερικά παραδείγματα). Οι οικονομολόγοι ονομάζουν αυτές τις, συνήθως, απρόβλεπτες δυνάμεις που επηρεάζουν την οικονομία, διαταραχές. Η δεύτερη συνιστώσα της θεωρίας του οικονομικού κύκλου είναι η αντίδραση της οικονομίας στις διάφορες διαταραχές και κατ'επέκταση η ενδεδειγμένη αντιμετώπιση από τους σχεδιαστές οικονομικής πολιτικής. Και σε αυτό το σημείο έγκεινται οι περισσότερες διαφορές μεταξύ των σχολών σκέψης (Abel, Bernanke, 2002, σελ.47, 48).

Συχνά από πολλούς οικονομολόγους γίνεται λόγος για επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις μεταξύ των σχολών σκέψης, ένας πολιτικός πόλεμος για τη διάδοση και επιρροή των ιδεών. Δύο από τους σπουδαιότερους σταθμούς της ιστορικής εξέλιξης της οικονομικής σκέψης, θεωρούνται η Κλασική οικονομική σκέψη και κατ' επέκταση η Νεοκλασική Σχολή και η Κεϋνσιανή Θεωρία.

Οι βάσεις της Νεοκλασικής Σχολής τέθηκαν τη δεκαετία του 1870. Η Σχολή αυτή απαρτίζεται από οικονομολόγους που «μοιράζονται» τις ίδιες αρχές, μεθόδους, τεχνικές και θεωρίες για τη λειτουργία της οικονομίας. Ως πατέρας της Σχολής θεωρείται ο A. Marshall, ενώ περιλαμβάνονται οικονομολόγοι, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι, οι F.Y Edgeworth, V. Pareto, I. Fisher και άλλοι. Η ονομασία «νεοκλασική σχολή» εξηγείται από τη σχέση της με την κλασική πολιτική οικονομία (Smith, Ricardo, Say κá) (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.231). Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, όπως και οι κλασικοί, εμφανίζονται υπέρμαχοι του οικονομικού φιλελευθερισμού. Πιστεύουν δηλαδή ότι ο μηχανισμός της αγοράς αποτελεί τη μόνη ενδεδειγμένη λύση στο πρόβλημα του συντονισμού των οικονομικών δραστηριοτήτων και καταδικάζουν την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Οι κλασικοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι η οικονομία φτάνει σχετικά γρήγορα σε μακροχρόνια ισορροπία διότι οι τιμές προσαρμόζονται άμεσα. Η διαφωνία τους βρίσκεται στο θεωρητικό επίπεδο και πάνω από όλα στη θεωρία της αξίας (των τιμών) πάνω στην οποία χτίζουν όλο τους το οικοδόμημα. Ενώ οι κλασικοί οικονομολόγοι (και ο Marx) υιοθετούσαν την εργασιακή θεωρία της αξίας, οι νεοκλασικοί βασίζονται στο νόμο της προσφοράς και της ζήτησης (Abel, Bernanke, 2002, σελ.56).

Η χειρότερη οικονομική κάμψη στην ιστορία των ΗΠΑ, η οποία προκάλεσε παγκόσμιες αναταραχές, ήταν η Μεγάλη Ύφεση η οποία άρχισε τη δεκαετία του 1920 (με κορύφωση το 1929) και συνεχίστηκε τη δεκαετία του 1930 μέχρι και την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, έδειξε πολύ υψηλά επίπεδα ανεργίας για την εποχή, γεγονός που οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η κλασική και νεοκλασική μακροοικονομική ανάλυση αδυνατούσε να εξηγήσει τη παρατεταμένη ανεργία η οποία αποτελούσε διαταραχή για την οικονομία (Abel, Bernanke, 2002, σελ.29). Έτσι, η ανάγκη για μια αναθεώρηση της υπάρχουσας θεωρίας έγινε προφανής. Η Κεϋνσιανή θεωρία, η οποία ακολούθησε, δεν ήταν μόνο το μοναδικό ή το επικρατέστερο υπόδειγμα στα εγχειρίδια της μακροοικονομικής ανάλυσης μετά το

1940, αλλά και το κύριο όργανο στα χέρια των κυβερνήσεων (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.284).

3.2 Η κλασική θεωρία

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, στην Ευρώπη, έλαβε χώρα μια πνευματική και οικονομική άνθηση, η οποία οδήγησε στην καθιέρωση φιλελεύθερων ιδεών στην κοινωνία. Η φιλελεύθερη οικονομική θεωρία είναι προσηλωμένη στην ελευθερία των αγορών και την ελαχιστοποίηση του κρατικού παρεμβατισμού καθώς επίσης υποστηρίζει την ισότητα και την ελευθερία των ατόμων (Gilpin R., 2000, σελ.45). Ο άνθρωπος που συνετέλεσε στην καθιέρωση αυτών των ιδεών ήταν ο Adam Smith, που για πολλούς θεωρείται ο «πατέρας» της οικονομικής επιστήμης. Τις οικονομικές του θεωρίες ακολούθησαν κι άλλοι στοχαστές, όπως ο J.B.Say, D.Ricardo, Malthus κ.ά. οι οποίοι θεωρούνται βασικοί εκπρόσωποι της Κλασικής Σχολής στην οικονομική επιστήμη, επειδή στηρίχθηκαν σε κοινές βάσεις για να αναπτύξουν σχεδόν παρόμοιες θεωρίες.

Οι βάσεις αυτές αφορούν κάποια βασικά σημεία. Πρώτον, η ύπαρξη ατομικής ιδιοκτησίας, το ατομικό κίνητρο ερμηνεύει και προσδιορίζει τις οικονομικές πράξεις των ατόμων. Το θέμα της αξίας και της κατανομής των παραγωγικών πόρων είναι ο θεμέλιος λίθος της οικονομικής επιστήμης. Θα πρέπει να κυριαρχεί ελευθερία εμπορίου και μικρή κρατική παρέμβαση. Τέλος, αυτό που ενδιαφέρει κυρίως την οικονομική θεωρία είναι η μακροχρόνια πορεία της οικονομίας ως σύνολο.

Κάτω από αυτές τις κοινές βάσεις, οι Κλαστικοί συγγραφείς ανέπτυξαν σημαντικά οικονομικά θέματα που αφορούν την αξία και τις τιμές, το χρήμα, τις αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών και την εξέλιξή τους, την οικονομική ανάπτυξη, το διεθνές εμπόριο, τους οικονομικούς κύκλους κ.λπ. (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.69).

Η μακροοικονομική αντίληψη της εκκαθάρισης των αγορών αποτελεί κομβικό σημείο για τη κλασική θεωρία. Οι κλασικοί μακροοικονομολόγοι γνωρίζουν ότι η οικονομική μεγέθυνση δεν είναι πάντα ομαλή και ότι περιστασιακά υπάρχουν περίοδοι κάμψεων στις οποίες το προϊόν μειώνεται και η ανεργία αυξάνει. Υποθέτουν

όμως ότι οι τιμές και οι μισθοί προσαρμόζονται γρήγορα για να εξισώσουν τις προσφερόμενες με τις ζητούμενες ποσότητες σε κάθε αγορά. Οποιαδήποτε ανισορροπία προκύπτει, δεν θεωρείται μόνιμη, αλλά θεωρείται προσωρινή, αφού η οικονομία είναι αυτορυθμιζόμενη. Η οικονομία της αγοράς «αυτοδιορθώνεται» με έντονη τάση επιστροφής στη γενική ισορροπία όταν προκύπτει κάποια ανωμαλία, λόγω μιας οικονομικής διαταραχής ή μεταβολής της ασκούμενης πολιτικής (Abel, Bernanke, 2002, σελ.122-123).

Η οικονομία μακροχρόνια για τους κλασσικούς οικονομολόγους όχι μόνο ισορροπεί αλλά βρίσκεται πάντα στη κατάσταση πλήρους απασχόλησης. Η κατάσταση πλήρους απασχόλησης, είναι αυτή κατά την οποία η οικονομία ισορροπεί και βρίσκεται στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο παραγωγής του προϊόντος της και στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο απασχόλησης, κατάσταση στην οποία υφίσταται μόνο το «φυσικό ποσοστό ανεργίας», δηλαδή όταν υπάρχουν θέσεις εργασίας, αλλά ο εργαζόμενος δεν θέλει να εργαστεί σε αυτές τις θέσεις. Σε αυτό το επίπεδο πλήρους απασχόλησης, προϊόν και απασχόληση δεν μπορούν να αυξηθούν παραπάνω, συνεπώς μπορούν να αυξάνουν μόνο οι τιμές στην οικονομία (Scrapanti & Zamagni, 2004, σελ.73). Σε τέτοιες συνθήκες, μια νομισματική επέκταση θα αύξανε τις τιμές αλλά όχι το προϊόν, και μια δημοσιονομική επέκταση θα εκτόπιζε την ιδιωτική κατανάλωση και επένδυση μέχρι να επανέλθει η συνολική ζήτηση στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης (Begg, 1998, σελ.484). Τα παραπάνω συμβαδίζουν με τη θεωρία του «αόρατου χεριού» του Adam Smith, κατά την οποία οι φιλελεύθερες οικονομίες στις οποίες δεν παρεμβαίνει το κράτος, εκκαθαρίζουν μέσω του μηχανισμού των τιμών. Οι βασικές αρχές αυτής της «παραδοχής» αναλύονται διεξοδικά στο βιβλίο του Adam Smith «Ο πλούτος των εθνών» (Gilpin R, 2000, σελ.40).

Κομβικό σημείο στην κλασική θεωρία αποτελεί η αντίληψη περί της ανεργίας. Η επικρατούσα άποψη στην οικονομική θεωρία υποστήριζε ότι οποιοσδήποτε επιθυμεί να εργαστεί στο μισθό που εκκαθαρίζει την αγορά, μπορεί να βρει δουλειά. Συνεπώς η ανεργία, όταν εμφανίζεται, είναι ένα φαινόμενο ελλιπούς προσαρμογής της προσφοράς εργασίας στην ζήτηση για εργασία. Οφείλεται στο ότι οι ισορροπίες δεν γίνονται αυτομάτως, μεσολαβεί χρόνος για να μετακινηθεί ένας εργάτης από την μια δουλειά στην άλλη, μεσολαβεί χρόνος για να πληροφορηθούν οι άνεργοι ότι υπάρχουν διαθέσιμες δουλειές. Η ανεργία δεν είναι παρά αποτέλεσμα αυτών των ατελειών, των τριβών, του συστήματος. Πρόκειται, συνεπώς, για μια ανεργία τριβής

ή για μια ανεργία που οφείλεται στην άρνηση των ανέργων να εργασθούν σε χαμηλότερο επίπεδο μισθού (ηθελημένη ανεργία) (Λιάγκουρας, 2005).

Παρόλα αυτά η αντίληψη αυτή περί της ανεργίας θεωρείται σημαντική αδυναμία του κλασσικού υποδείγματος γι αυτό το λόγο οι κλασσικοί οικονομολόγοι έχουν αναπτύξει πιο σύνθετες εκδοχές του κλασσικού υποδείγματος των οικονομικών κύκλων που λαμβάνει υπόψη την ανεργία. Μια καλύτερη προσέγγιση σύμφωνα με την κλασσική άποψη είναι η απάλειψη των εμποδίων κατά την προσαρμογή της αγοράς εργασίας, όπως είναι η νομική κατοχύρωση των κατώτατων μισθών που κάνει απαγορευτικό το κόστος απασχόλησης των εργαζομένων με χαμηλή ειδικευση, θέτοντας τους εκτός αγοράς, ή των επιβαρυντικών ρυθμίσεων που αυξάνουν το κόστος των επιχειρήσεων για την απασχόληση πρόσθετων εργαζομένων (Abel, Bernanke, 2002, σελ.142, 145).

Με τους κλασσικούς οικονομολόγους η οικονομική για πρώτη ίσως φορά αποκτά επιστημονικό χαρακτήρα. Η επιστημονικότητα της καθορίζεται πρώτα απ' όλα από το αντικείμενο μελέτης που είναι οι φυσικές τιμές των αγαθών, οι οποίες προσδιορίζονται από μια θεωρία που λαμβάνει ως δεδομένα: τον πραγματικό μισθό το επίπεδο παραγωγής και την τεχνολογία. Με βάση τα παραπάνω ο Smith, πρωτοπόρος της πολιτικής οικονομίας και θεμελιωτής της σχολής των κλασσικών οικονομικών, αρχικά προσδιορίζει τις φυσικές τιμές των αγαθών και προτείνει μια «θεωρία της αξίας» επηρεασμένος ιδιαίτερα από τις φυσικές επιστήμες και τον Νεύτωνα (Τσουλφίδης 2008, σελ.644). Επισημαίνει ότι υπάρχει η «αξία χρήσης των αγαθών», που δείχνει τη χρησιμότητα που απολαμβάνει ο καταναλωτής από δεδομένη ποσότητα αγαθού, και η «αξία ανταλλαγής», που αντικατοπτρίζει την ποσότητα αγαθών με την οποία μπορεί να ανταλλαγεί το αγαθό. Η επιθυμία των ανθρώπων για ανταλλαγές σε συνδυασμό με τις διαφορετικές ικανότητες των ατόμων, οδήγησαν σε καταμερισμό της εργασίας που με τη σειρά του ενίσχυσε τις ανταλλαγές. Ο καταμερισμός της εργασίας οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητας καθότι η εργασία θεωρείται η πηγή του πλούτου (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.71). Ως «εργασία» εννοείται το σύνολο, η αθροισμένη εργασία μιας χώρας, που έχει τη μορφή ενός κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, και ως «πλούτος» η ολότητα των υλικών προϊόντων ή ειδών κατανάλωσης (Rubin I.,1994)

Στη σύγχρονη όμως κοινωνία, όπου έχει καθιερωθεί η ιδιοκτησία και η συσσώρευση και κατοχή κεφαλαίου, ο παράγοντας που καθορίζει την αξία των αγαθών είναι το σύνολο των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή η

αμοιβή της εργασίας (μισθός), η αμοιβή του κεφαλαίου (τόκος-κέρδος) και η αμοιβή του εδάφους (γαιοπρόσοδος). Η αξία αυτή καθορίζεται από διαφορετικές αιτίες ανάλογα με το χρόνο. Στη βραχυχρόνια περίοδο, η προσφορά και η ζήτηση του αγαθού καθορίζει την πραγματική του αξία ή την αγοραία τιμή του. Στη μακροχρόνια περίοδο, η «κανονική αμοιβή» των παραγωγικών συντελεστών ή η φυσική τους τιμή όπως αναφέρει ο Smith καθορίζει την αξία του αγαθού.

Η μεγάλη όμως συμβολή του δεν βρίσκεται στον καθορισμό της αγοραίας τιμής διαμέσου της προσφοράς και της ζήτησης αλλά στο πώς παρουσίασε τη λειτουργία της αυτόματης αποκατάστασης της αγοραίας ισορροπίας («αόρατο χέρι»), που θα οδηγήσει στην άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων ανάλογα με τις συνθήκες της ζήτησης και της προσφοράς (Scrapanti & Zamagni, 2004, σελ.88). Οι αγορές κατά τον Smith πρέπει να είναι ελεύθερες. Λειτουργούν αποτελεσματικά χωρίς κρατική παρέμβαση μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής για παράδειγμα. Οι τιμές και οι μισθοί, προσαρμόζονται τόσο γρήγορα για να φέρουν την οικονομία σε γενική ισορροπία, ώστε δεν αφήνουν χώρο στην κυβέρνηση να βελτιώσει την αντίδραση της μακροοικονομίας στις οικονομικές διαταραχές. Συνεπώς, παρότι θεωρητικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η δημοσιονομική πολιτική για την αντιμετώπιση των κάμψεων και τη μείωση των διακυμάνσεων του προϊόντος, ο Smith δεν προκρίνει αυτή τη προσέγγιση. Αντίθετα υποστηρίζει ότι είναι καλύτερα να μην παρεμβαίνει το κράτος στην προσαρμογή της οικονομίας στις διακυμάνσεις (Abel, Bernanke, 2002, σελ.141).

Μεταγενέστερος του Smith, ο David Ricardo, τασσόταν υπέρ της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς και κατά των άμεσων κρατικών παρεμβάσεων ακόμη και για τη διατήρηση του μισθού διαβίωσης των εργαζομένων. Όπως και ο Smith, υποστηρίζει ότι η οικονομία ισορροπεί πάντα σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης και ότι οποιεσδήποτε ανισορροπίες, είτε ανεργίας είτε πληθωρισμού, οι οποίες παρουσιάζονται στην οικονομία, έχουν προσωρινό χαρακτήρα εξαιτίας του ότι η ελεύθερη οικονομία έχει την ιδιότητα να αυτορυθμίζεται μέσω του μηχανισμού των τιμών. Το «αόρατο χέρι» οδηγεί την οικονομία αυτόματα σε ισορροπία πλήρους απασχόλησης. Επομένως οι περιοδικές κρίσεις αφορούν την βραχυχρόνια περίοδο και προέρχονται από παρεμβάσεις που διαταράσσουν προσωρινά τον αυτορρυθμιζόμενο χαρακτήρα του συστήματος (Κασάπης Π.,2010).

Εν τέλει το βασικό ερώτημα της κλασικής πολιτικής οικονομίας αφορούσε στην μακροχρόνια δυναμική του συστήματος. Με την έλευση της βιομηχανικής

επανάστασης για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας η οικονομική και τεχνολογική πρόοδος γινόταν ο κανόνας και όχι πλέον η εξαίρεση. Οι κλασικοί οικονομολόγοι προσπαθούσαν να κοιτάξουν μακριά στο μέλλον και να αποφανθούν αν αυτή η πρωτοφανής τάση οικονομικής ανάπτυξης θα συνέχιζε και τις επόμενες δεκαετίες ή εκατονταετίες, ή το σύστημα θα εξαντλούσε κάποτε τη δυναμική του και μετά θα αναπαραγόταν ίδιο και απαράλλαχτο δίνοντας μηδενικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Στο πότε θα έρθει αυτή η κατάσταση οικονομικής στασιμότητας (stationary state) και στον τι θα την προκαλέσει, δεν υπήρχε ομοφωνία μεταξύ των κλασικών. Ο Smith έβλεπε την περίοδο οικονομικής στασιμότητας να έρχεται στο πολύ μακρινό μέλλον – γύρω στα διακόσια χρόνια – και θεωρούσε ως βασική αιτία της την εξάντληση της δυναμικής του καταμερισμού εργασίας. Ο Ricardo ήταν πιο απαισιόδοξος και φοβόταν ότι η σπανιότητα της καλλιεργήσιμης γης σε συνδυασμό με το μονοπώλιο που έχουν επάνω της οι γαιοκτήμονες θα μπλόκαρε την ανάπτυξη στο εγγύς μέλλον. Εκείνο πάντως που αναμφισβήτητα χαρακτηρίζει τους κλασικούς και υπάρχει σύμπνοια μεταξύ τους είναι ότι δεν κατανοούν την οικονομική στασιμότητα ως οικονομική κρίση του συστήματος (Λιάγκουρας,2005).

3.3 Η νεοκλασική θεωρία

Γενικά, η νεοκλασική σχολή δεν είναι ομοιογενής. Τα δύο βασικά ρεύματα εντός αυτής είναι η προσέγγιση της μερικής ισορροπίας της σχολής του Cambridge (Alfred Marshall, 1842-1924) και η προσέγγιση της γενικής ισορροπίας της σχολής της Λοζάνης [Walras (1834-1910), Pareto (1848-1823)]. Η προσέγγιση της γενικής ισορροπίας εξετάζει πως συνδέονται μεταξύ τους όλες οι αγορές μίας οικονομίας, συμπεριλαμβανομένων και των αγορών των παραγωγικών συντελεστών (γη, εργασία, κεφάλαιο). Η προσέγγιση της μερικής ισορροπίας βρίσκεται σήμερα σε όλα τα εγχειρίδια της Μικροοικονομικής. Η ανάλυση δεν αναφέρεται στο σύνολο των αγορών μιας οικονομίας, αλλά σε μία τυπική αγορά όπου έρχονται σε επαφή αντιπροσωπευτικοί καταναλωτές (αγοραστές) και παραγωγοί (πωλητές). Στόχος είναι να εξηγηθεί η συμπεριφορά των δύο μερών ώστε να αναλυθεί εις βάθος η λειτουργία του μηχανισμού της προσφοράς και της ζήτησης. Η προσέγγιση της μερικής ισορροπίας, όπως και αυτή της γενικής ισορροπίας, διαπνέεται από την έμμονη ιδέα

της ισορροπίας. Βασικός στόχος είναι να αποδειχθεί ότι αν δεν υπάρχουν έξωθεν παρεμβάσεις (κράτος, συνδικάτα) και τηρούνται έστω και προσεγγιστικά οι συνθήκες του τέλει ανταγωνισμού, οι αγορές ισορροπούν. (Λιάγκουρας, 2005).

Η θεμελίωση της νεοκλασικής σκέψης στην οικονομία λαμβάνει χώρα την περίοδο 1870 -1930. Η Νεοκλασική Σχολή, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στο πρόβλημα της άριστης κατανομής (allocation), αποδέχεται το νόμο του Say, ενός από τους κλασικούς οικονομολόγους (ότι η προσφορά δημιουργεί ισόποση ζήτηση) και στηρίζεται στο πλήρως ανταγωνιστικό σύστημα της αγοράς (ταχεία προσαρμογή των τιμών προς τις τιμές ισορροπίας). Η παραδοχή αυτή, που την υιοθετεί η νεοκλασική σκέψη από την κλασική σχολή, εξουδετερώνει την περίπτωση να εμφανισθεί μια ύφεση εξ αιτίας ελλειπών ζήτησης για τα παραγόμενα εμπορεύματα (Δεδουσόπουλος, 2000)

Κατά την νεοκλασική αντίληψη, το οικονομικό σύστημα ακολουθεί την άριστη και πλήρη χρησιμοποίηση των οικονομικών και ανθρώπινων πόρων. Το σύστημα δεν έχει ανάγκη από κρατικούς παρεμβατικούς μηχανισμούς, αφού στηρίζεται στους αυτόματους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς (μηχανισμός των τιμών), είναι δηλαδή αυτορυθμιζόμενο. Οι ελεύθεροι μηχανισμοί θέτουν σε κίνηση δυνάμεις οι οποίες επαναφέρουν την ισορροπία, συνεπώς, κάθε ανισορροπία στο σύστημα είναι προσωρινή. Έτσι, σύμφωνα με τη νεοκλασική αντίληψη, η υπερπαραγωγή και η ανεργία είναι προσωρινά φαινόμενα και ο μόνος ρόλος του χρήματος είναι ο προσδιορισμός του απόλυτου ύψους των τιμών. Βεβαίως βασική προϋπόθεση του συστήματος αυτού είναι η ανυπαρξία ατελειών στην αγορά (μονοπώλια, δημόσια αγαθά, αβεβαιότητα, φθίνον οριακό κόστος κ.α.).

Η πλήρης απασχόληση είναι η κανονική κατάσταση προς την οποία μακροχρόνια τείνει το σύστημα, εφόσον λειτουργούν όλοι οι μηχανισμοί χωρίς τις ατέλειες της αγοράς. Η απασχόληση καθορίζεται από την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας μέσω του πραγματικού εργατικού μισθού. Επίσης, η απασχόληση βρίσκεται πάντα στο επίπεδο εκκαθάρισης της αγοράς εργασίας με αποτέλεσμα η συνολική προσφορά να περιγράφεται πλήρως από μία κάθετη γραμμή στο επίπεδο προϊόντος πλήρους απασχόλησης. Το επίπεδο των τιμών δεν επηρεάζει την παραγωγή και την απασχόληση (πλήρως ανελαστική προσφορά). Κατά τη νεοκλασική θεωρία η άσκηση τόσο νομισματικής, όσο και δημοσιονομικής πολιτικής είναι αναποτελεσματική (Σαραντίδης, 1996).

Όσον αφορά την αντίληψη περί ανεργίας, οι οικονομολόγοι της εποχής, ταυτίζουν την ανεργία με την ασταθή απασχόληση θεωρώντας την ως ένα παροδικό φαινόμενο, μια προσωρινή διαταραχή ή φαινόμενο ανισορροπίας του συστήματος. Ωστόσο, το ίδιο το σύστημα τείνει να την επανορθώσει επαναφέροντας τη κατάσταση ισορροπίας και την πλήρη απασχόληση (Δεδουσόπουλος, 2000)

Επίσης, πολύ σημαντικό είναι το κοινό στοιχείο των θεωριών πριν από τον Keynes: η αντίληψη της ανεργίας ως εκούσιας, ως ηθελημένης, αποτέλεσμα της άρνησης των εργαζομένων, σε συλλογικό και σε ατομικό επίπεδο, να αποδεχθούν μείωση των αμοιβών τους. Η νεοκλασική οικονομική σκέψη θεωρούσε ότι η μη ηθελημένη ανεργία ήταν αποτέλεσμα μόνον μιας προσωρινής διαταραχής, μιας απομάκρυνσης από την κατάσταση ισορροπίας που οριζόταν ως το σημείο τομής των καμπυλών ζήτησης και προσφοράς της εργασίας (Λιάκος, 1993, σελ.43). Συγκεκριμένα, ο A. Marshall, ταύτιζε την ανεργία με τα ατομικά χαρακτηριστικά των ανέργων και πίστευε ότι το κύριο αίτιο της ανεργίας είναι το ύψος του μισθού: «μια αύξηση στους μισθούς ... θα συνοδευτεί από μια αύξηση του χρόνου που δαπανάται σε επιβαλλόμενη οκνηρία» (Marshall A., Principles of Economics, σελ 590-1). Για τον Marshall ο μηχανισμός που δημιουργεί τη μη σταθερή απασχόληση στους εργαζόμενους με τα λιγότερα εργασιακά προσόντα οφείλεται στην ύπαρξη των εργατικών συνδικάτων που επιβάλλουν «τυποποιημένους» μισθούς για τα μέλη τους και έμμεσα δεν αφήνουν το σύστημα να ισορροπήσει.

3.4 Η μαρξιστική προσέγγιση

Ο Marx στο έργο του «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» αναλύει την αντίληψή του επί των οικονομικών κρίσεων σημειώνοντας ότι για εκείνον οι κρίσεις, αποτελούν τη βασική παθογένεια του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος.

Παρότι ο Μαρξισμός έχει εξελιχθεί θεαματικά από τότε που διατυπώθηκαν οι βασικές ιδέες του στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα κοινά στοιχεία που χαρακτηρίζουν ολόκληρο το σώμα των μαρξιστικών κειμένων. Τα πρώτο στοιχείο είναι η διαλεκτική προσέγγιση στη γνώση και την κοινωνία που ορίζει τη φύση της πραγματικότητας ως δυναμικής και

συγκρουσιακής. Οι κοινωνικές ανισοροπίες και η επακόλουθη αλλαγή οφείλονται στη ταξική πάλη και τη λειτουργία των αντιθέσεων που είναι εγγενείς στα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα. Δεν υπάρχει, κατά τον Marx, εγγενής αρμονία ούτε τάση για επιστροφή στην ισορροπία όπως πιστεύουν, οι φιλελεύθεροι. Το δεύτερο στοιχείο είναι η υλιστική προσέγγιση στην ιστορία. Η εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων και των οικονομικών δραστηριοτήτων κατέχει κεντρική θέση στην ιστορική αλλαγή και επενεργεί από την ταξική πάλη για την κατανομή του κοινωνικού προϊόντος. Το τρίτο στοιχείο είναι μια γενική αντίληψη για την καπιταλιστική ανάπτυξη. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής διέπεται από ένα «σύνολο οικονομικών νόμων κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας». Το τέταρτο στοιχείο είναι η κανονιστική προσήλωση στο σοσιαλισμό. Όλοι οι μαρξιστές πιστεύουν ότι η σοσιαλιστική κοινωνία είναι το αναγκαίο και επιθυμητό τέλος της ιστορικής εξέλιξης.

Προκειμένου να γίνει μια προσέγγιση του τρίτου στοιχείου, ο μαρξισμός χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό σαν την ατομική ιδιοκτησία μέσω παραγωγής και την ύπαρξη μισθωτής εργασίας. Κατά τη μαρξιστική θεωρία, ο καπιταλισμός οδηγείται από τους καπιταλιστές που αγωνίζονται για το κέρδος και τη συσσώρευση κεφαλαίου σε μια ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς. Η εργασία έχει αλλοτριωθεί και έχει καταστεί εμπόρευμα που υπόκειται στο μηχανισμό των τιμών. Σύμφωνα με τον Marx, τα δύο αυτά βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού είναι υπεύθυνα για τη δυναμική του φύση και για το γεγονός ότι είναι ο πιο παραγωγικός οικονομικός μηχανισμός που είχε γνωρίσει μέχρι τότε η Γη. Μολονότι η ιστορική του αποστολή είναι να αναπτύξει και να ενοποιήσει τον κόσμο, η πραγματική επιτυχία του καπιταλισμού θα επισπεύσει την εξαφάνισή του. Η καταγωγή, η εξέλιξη και αναμενόμενη εξαφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής διέπονται, σύμφωνα με τον Marx, από τρεις αναπόφευκτους οικονομικούς νόμους.

Ο πρώτος νόμος, ο νόμος της δυσαναλογίας, συνεπάγεται την άρνηση του νόμου του Say, ο οποίος υποστηρίζει ότι η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση, κι έτσι πάντα, εκτός από κάποιες σύντομες περιόδους, η προσφορά και η ζήτηση βρίσκονται σε ισορροπία. Ο νόμος του Say υποστηρίζει ότι η διαδικασία εξισορρόπησης της προσφοράς με τη ζήτηση καθιστά αδύνατη την υπερπαραγωγή στον καπιταλισμό ή στην οικονομία της αγοράς. Ο Marx, όπως και ο John Maynard Keynes, αρνήθηκε ότι υπάρχει αυτή η τάση προς την ισορροπία και υποστήριξε ότι η καπιταλιστική οικονομία έχει την τάση να υπερπαραγάγει ορισμένα είδη αγαθών.

Υπάρχει, όπως υποστήριζε ο Marx, μια εγγενής αντίθεση στον καπιταλισμό ανάμεσα στην ικανότητά του να παράγει αγαθά και την ικανότητα των καταναλωτών (μισθωτών εργατών) να αγοράζουν τα αγαθά αυτά. Έτσι, η σταθερά επανεμφανιζόμενη δυσαναλογία ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση που οφείλεται στην «αναρχία» της αγοράς προκαλεί περιοδικές υφέσεις και οικονομικές διακυμάνσεις. Ο Marx προέβλεψε ότι αυτές οι περιοδικά επαναλαμβανόμενες οικονομικές κρίσεις θα γίνονταν ολοένα και σοβαρότερες και κάποια στιγμή θα ωθούσαν το προλεταριάτο να εξεγερθεί κατά του συστήματος (Gilpin, 2000, σελ.54-55).

Συνεπώς, η ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης δεν μπορεί να θεωρείται πάντα δεδομένη. Οι κρίσεις πιστοποιούν την τάση προς την ανισορροπία. Όμως, τονίζει πως δεν υπάρχουν μόνιμες κρίσεις. Οι κρίσεις είναι συγκυριακές αναστολές των συνθηκών απρόσκοπτης αναπαραγωγής του συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου. Αποτελούν «στιγμιαίες» εκφάνσεις των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλισμού και όχι μονίμως δρώσες «αιτίες», που διέπουν εγγενώς την κεφαλαιακή σχέση (μόνιμη υστέρηση της καταναλωτικής δυνατότητας της οικονομίας ως προς την παραγωγή). Το επίκεντρο των κρίσεων είναι η παραγωγή και όχι η κυκλοφορία. Απορρίπτεται η έννοια της ζήτησης ως κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής παραγωγής και τονίζεται ότι η ανισορροπία προσφοράς-ζήτησης δεν είναι η αιτία ή το ουσιώδες περιεχόμενο της κρίσης, αλλά η επιφανειακή έκφασή της, η μορφή εμφάνισής της. Το ουσιώδες περιεχόμενο της κρίσης είναι η υπερπαραγωγή κεφαλαίου και η διαπλεκόμενη μαζί της πτώση του ποσοστού κέρδους. (Μηλιός, Δημούλης, Οικονομάκης, 2002, σελ.171).

Ο δεύτερος νόμος που δίνει ώθηση στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος, κατά τον Marx, είναι ο νόμος της συγκέντρωσης (ή συσσώρευσης) κεφαλαίου. Η κινητήρια δύναμη του καπιταλισμού είναι το κνήγι του κέρδους και η επακόλουθη ανάγκη για τον ατομικό καπιταλιστή να συσσωρεύει και να επενδύει. Ο ανταγωνισμός αναγκάζει τους καπιταλιστές να αυξάνουν την αποτελεσματικότητα τους και να επενδύουν κεφάλαια γιατί διαφορετικά κινδυνεύουν να εκτοπιστούν από την αγορά. Το αποτέλεσμα είναι να εξελίσσεται ο καπιταλισμός προς την αυξανόμενη συγκέντρωση πλούτου στα χέρια λίγων αλλά αποτελεσματικών καπιταλιστών, και την αυξανόμενη εξαθλίωση των πολλών. Καθώς η μικροαστική τάξη υποβαθμίζεται και εντάσσεται στις διογκούμενες γραμμές του προλεταριάτου,

οι άνεργοι αυξάνονται, ο μισθός εργασίας πέφτει και η καπιταλιστική κοινωνία ωριμάζει για κοινωνική επανάσταση.

Ο τρίτος νόμος του καπιταλισμού είναι ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Καθώς το κεφάλαιο συσσωρεύεται και γίνεται περισσότερο άφθονο, η απόδοσή του μειώνεται κι έτσι μειώνεται το κίνητρο για επένδυση. Μολονότι οι κλασικοί φιλελεύθεροι οικονομολόγοι έχουν αναγνωρίσει τη δυνατότητα αυτή, πιστεύουν ότι η λύση μπορεί να βρεθεί μέσα από τέτοια αντίρροπα μέσα όπως η εξαγωγή κεφαλαίου και βιομηχανικών αγαθών και η εισαγωγή φτηνών τροφίμων. Ο Marx, εξάλλου, πίστευε ότι η τάση των κερδών να μειώνονται ήταν αναπόφευκτη. Καθώς η πίεση του ανταγωνισμού υποχρεώνει τους καπιταλιστές να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους διαμέσου επενδύσεων σε νέες, με λιγότερες απαιτήσεις σε εργασία και πιο παραγωγικές τεχνολογίες, το ποσοστό ανεργίας θα αυξηθεί και το ποσοστό κέρδους ή υπεραξίας θα μειωθεί. Οι καπιταλιστές θα χάνουν επομένως το κίνητρό τους να επενδύουν σε παραγωγικά τολμήματα και να δημιουργούν απασχόληση. Η συμπεριφορά αυτή θα οδηγεί σε οικονομική στασιμότητα, αύξηση της ανεργίας και «εξαθλίωση» του προλεταριάτου. Και κάποια στιγμή, η ολοένα και μεγαλύτερη ένταση και σοβαρότητα του οικονομικού κύκλου θα εξωθήσει τους εργάτες να ξεγερθούν και να καταστρέψουν το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα. (Gilpin, 2000, σελ.56).

Παρατηρούμε ότι το ποσοστό κέρδους κατέχει ξεχωριστή θέση στη προσπάθεια ερμηνείας του οικονομικού κύκλου. Όλοι οι μεγάλοι οικονομολόγοι του παρελθόντος (Smith, Ricardo) έχουν υποστηρίξει ότι το ποσοστό κέρδους είναι αυτό που ρυθμίζει το ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου μιας οικονομίας και η μακροχρόνια πτωτική του τάση οδηγεί την οικονομία σε στασιμότητα. Ωστόσο, μόνο ο Marx θεωρητικοποίησε τη σχέση μεταξύ της μακροχρόνιας πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους και την εκδήλωση της κρίσης. Αφετηρία της ανάλυσης του Marx είναι η φύση της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, η οποία είναι προσανατολισμένη προς την απόσπαση του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους και στην επέκταση της παραγωγικής δραστηριότητας ως αυτοσκοπού (Τσουλφίδης, 2002).

Η θεωρία της αξίας του Marx και η αναγωγή όλων των μεγεθών σε όρους εργασίας, του επέτρεψε να λύσει το γρίφο της δημιουργίας του κέρδους. Η ιδέα είναι ότι τα εμπορεύματα αποτελούν αποκρυσταλλώσεις άμεσης και έμμεσης κοινωνικά αναγκαίας εργασίας. Σε αυτά τα πλαίσια, ο μισθός που λαμβάνουν οι εργαζόμενοι στην παραγωγική διαδικασία τους επιτρέπει, απλά και μόνο, να αναπαράγουν την

ικανότητά τους για εργασία. έτσι, αν π.χ. εργάζονται επτά ώρες την ημέρα, μόνο οι τρεις ώρες εργασίας αντιστοιχούν στο καλάθι των αγαθών που διαμορφώνουν τον πραγματικό τους μισθό, τις υπόλοιπες τέσσερις ώρες εργασίας τις καρπώνεται ο επιχειρηματίας ως υπεραξία που η χρηματική της έκφραση είναι το κέρδος. Η αξία των υπόλοιπων εισροών απλά ενσωματώνεται στην αξία του παραγόμενου εμπορεύματος είτε μια και έξω, όπως οι πρώτες ύλες, είτε σταδιακά, όπως το πάγιο κεφάλαιο μέσω των αποσβέσεων.

Κατά τον Marx αυτή είναι μια πραγματική διαδικασία που ερμηνεύει τόσο τη δημιουργία της μάζας του κέρδους όσο και το ποσοστό του κέρδους, ως μια ενδογενής μεταβλητή του συστήματος και όχι ως ένα μέγεθος παραμετρικά προσδιορισμένο, όπως π.χ. συμβαίνει στον Ricardo ή στις σύγχρονες θεωρίες περί πλήρους κόστους ή ακόμη και στα νεοκλασικά οικονομικά στη θεωρία του ατελούς ανταγωνισμού. (Τσουλφίδης, 2008, σελ.645-646).

Μια άλλη αιτία, εκτός της «αναπόφευκτης» πτωτικής τάσης του κέρδους που τόνισε ο Marx, ως βασική για την κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, είναι η μεγέθυνση των επιχειρήσεων και η δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων στην αγορά. Με την αύξηση του ποσοστού κερδών που επιτυγχάνουν ορισμένες επιχειρήσεις (λόγω των καινοτομιών που εισάγουν) έχουν τη δυνατότητα να συσσωρεύσουν μεγάλα κεφάλαια και να αυξήσουν το μέγεθος και τον όγκο παραγωγής τους. Αυτή η μεγέθυνση των επιχειρήσεων εκμεταλλευόμενη την «εξουσία» τους στην αγορά, αφού ελέγχουν το μεγαλύτερο τμήμα της παραγωγής, όπως επίσης και τις αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας, μειώνει το κόστος παραγωγής και έτσι εκτοπίζει από την αγορά τις μικρότερες επιχειρήσεις.

Η αυξανόμενη συσσώρευση των κεφαλαίων, εκτός της αύξησης του μεγέθους ορισμένων επιχειρήσεων, οδηγεί σε αύξηση συγκέντρωσης των κεφαλαίων στα χέρια λίγων επιχειρηματιών. Με τη δύναμη αυτή, οι κεφαλαιούχοι μπορούν να ελέγξουν και να καθοδηγήσουν το πιστωτικό σύστημα και διαμέσου των μετοχικών επιχειρήσεων, που διαχωρίζουν την ιδιοκτησία από τον έλεγχο της παραγωγής, να μειώσουν τον ανταγωνισμό και να δημιουργήσουν έντονες μονοπωλιακές καταστάσεις στην αγορά. Η μεγέθυνση των επιχειρήσεων και η συγκέντρωση των κεφαλαίων στα χέρια λίγων κεφαλαιούχων θα καταστρατηγήσει την ανταγωνιστική λειτουργία της οικονομίας και θα οδηγήσει σε μείωση της παραγωγικής δυνατότητας και αύξηση της «εξαθλίωσης» των εργαζομένων. Επακόλουθο αυτών των κρίσεων όπως και της πτώσης του ποσοστού κέρδους που αναφέραμε παραπάνω, θα είναι η

επανάσταση του προλεταριάτου και η ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος. (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.184).

Ο πυρήνας της μαρξιστικής κριτικής του καπιταλισμού είναι ότι μολονότι ο ατομικός καπιταλιστής είναι ορθολογικό ον, όπως υποθέτουν και οι φιλελεύθεροι, το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα είναι παράλογο. Η ανταγωνιστική αγορά καθιστά αναγκαίο για τον ατομικό καπιταλιστή να αποταμιεύσει, να επενδύει και να συσσωρεύει. Αν η επιδίωξη του κέρδους είναι το καύσιμο του καπιταλισμού, τότε η επένδυση είναι ο κινητήρας του και η συσσώρευση το αποτέλεσμα. Στο σύνολό του, όμως, αυτό το συσσωρευόμενο κεφάλαιο από τους ατομικούς καπιταλιστές οδηγεί σε περιοδικές κρίσεις υπερπαραγωγής αγαθών, σε πλεονάζον κεφάλαιο και σε εξανέμιση των επενδυτικών κινήτρων. Και κάποια στιγμή η αυξανόμενη σοβαρότητα των καθοδικών φάσεων του οικονομικού κύκλου και η μακροχρόνια τάση προς την οικονομική στασιμότητα θα εξωθήσει τους προλετάρους να ανατρέψουν το καπιταλιστικό σύστημα με την άσκηση επαναστατικής βίας. Έτσι, η εγγενής αντίθεση του καπιταλισμού είναι ότι με τη συσσώρευση κεφαλαίου, οι καπιταλιστές σπέρνουν το σπόρο της καταστροφής του και οδηγούν τελικά στην αντικατάσταση του καπιταλιστικού συστήματος από το σοσιαλιστικό οικονομικό σύστημα.

3.4.1. Η μαρξιστική «λύση»

Η μαρξιστική πρόταση αφορά την αύξηση των πραγματικών μισθών και την εξάλειψη της ταξικής εκμετάλλευσης. Η επιδίωξη μιας τέτοιας λύσης θα ξεχώριζε τη μαρξιστική από τις κεϋνσιανές και νεοκλασικές πολιτικές όσον αφορά την «αντιμετώπιση» της κρίσης του καπιταλισμού. Μια μαρξιστική προσέγγιση δεν θέτει ως στόχο να αναμορφώσει τον καπιταλισμό ούτε με την αύξηση ή τη μείωση της οικονομικής παρέμβασης του κράτους, ούτε με τη ρύθμιση ή την απορρύθμιση των πιστωτικών ή/και άλλων αγορών. Η προσέγγιση καταργεί τον καπιταλισμό υπό την ακριβή έννοια της εκ βάθρου αλλαγής της ταξικής δομής στην παραγωγή. Αυτή η βασική αλλαγή θα μπορούσε να επιτευχθεί παράλληλα με περισσότερη ή λιγότερη τρέχουσα παρέμβαση ή ρύθμιση από το κράτος (Βλάχου, 2011)

Η κρίση δεν οξύνει μόνο την ταξική πάλη ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη για την κατανομή και ανακατανομή του παραγόμενου προϊόντος, αλλά

και για την οριστική εξάλειψη των κρίσεων με την υπέρβαση του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια η κρίση βοηθάει αντικειμενικά την εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα να συνειδητοποιήσουν την αναγκαιότητα ανατροπής των κυρίαρχων καπιταλιστικών σχέσεων και μετάβασης σε ένα άλλο σύστημα, στο σοσιαλισμό, όπου σύμφωνα με την επισήμανση του Μαρξ, στη θέση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου ιδιοποίησης που στηρίζεται στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, θα μπει η κοινή κατοχή της γης και των μέσων παραγωγής από τους συνεταιρισμένους παραγωγούς και η κοινωνία θα γράψει στη σημαία της «από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του¹» (Τόλιος, 2012).

Εν συντομία, διατηρήσιμες λύσεις για τις κρίσεις που πλήττουν τον καπιταλισμό απαιτούν, σύμφωνα με τη μαρξιστική οπτική, μετάβαση σε μια διαφορετική ταξική δομή. Αυτό συμβαίνει διότι η ταξική δομή του καπιταλισμού έχει συστηματικά και επανειλημμένα συντελέσει στη δημιουργία κρίσεων τόσο σε ρυθμισμένες όσο και σε απορυθμισμένες μορφές καπιταλισμού.

3.5 Η σημασία της βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας περιόδου στη σταθεροποιητική πολιτική

Σε όποια περίπτωση υπάρχει συμφωνία στο ότι κάποια μέτρα πολιτικής αποφέρουν βραχυχρόνια οφέλη αλλά έχουν μακροχρόνιο κόστος, ή αντιστρόφως, οι οικονομολόγοι μπορεί να έχουν διαφορετικές αξιολογικές κρίσεις όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συνδυάζονται αυτά τα οφέλη και οι ζημιές. Εν μέρει, οι διαφορετικές συνταγές πολιτικής που προτείνονται από τους οικονομολόγους μπορεί να θεωρηθούν ότι αντανακλούν διαφορετικές απόψεις και κρίσεις όσον αφορά τη σημασία της βραχυχρόνιας και της μακροχρόνιας περιόδου.

Όσο ταχύτερα πιστεύει κανείς ότι ισορροπούν οι αγορές, τόσο μικρότερο πεδίο υπάρχει για εφαρμογή μέτρων διαχείρισης της ζήτησης βραχυχρόνια και τόσο μεγαλύτερη θα είναι η σημασία που αποδίδεται στα μέτρα πολιτικής που επηρεάζουν τη προσφορά και στοχεύουν στην αύξηση του δυνητικού προϊόντος μακροχρόνια.

¹ (Κ. Μαρξ, «Κριτική του Προγράμματος της Γκότα», στο Μαρξ-Ενγκελς, Διαλεκτά Έργα, τόμος II, σελ. 15, Αθήνα, εκδ. «Αναγνωστίδη»)

Αντιθέτως, όσο περισσότερο κανείς πιστεύει στη δυνατότητα εμφάνισης υψηλών ποσοστών κεϋνσιανής ανεργίας βραχυχρόνια, τόσο είναι πιο πιθανό να πιστεύει ότι τα βραχυχρόνια οφέλη από την αποκατάσταση του επιπέδου πλήρους απασχόλησης είναι πιο σημαντικά από οποιαδήποτε τάση μείωσης του δυνητικού προϊόντος που ενδεχομένως δημιουργείται στη μακροχρόνια περίοδο. Ομοίως, όσο περισσότερο επιθυμεί κανείς να περιοριστεί στην πολύ βραχυχρόνια ανάλυση, τόσο πιο λογικό είναι να αντιμετωπίζει τις προσδοκίες ως δεδομένες βραχυχρόνια. Και όσο περισσότερο ενδιαφέρεται κάποιος για το τι συμβαίνει μακροχρόνια, τόσο πιο σημαντικό είναι να λαμβάνει υπόψη το πώς μεταβάλλονται οι προσδοκίες διαχρονικά (Begg, 1998, σελ.488-489).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΚΕΥΝΣΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΘΕΩΡΙΕΣ

4.1 Η σημασία της Μεγάλης Ύφεσης στη διαμάχη για τη σταθεροποιητική πολιτική

Η χειρότερη οικονομική κάμψη στην ιστορία των Η.Π.Α. ήταν η Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 30. Κατά τη δεκαετία του 1920 ενώ η Ευρώπη περνούσε μια σειρά από κρίσεις μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η Αμερικανική οικονομία αισιοδοξούσε στηριζόμενη στους ανερχόμενους δείκτες της Wall Street και στις εισηγμένες επιχειρήσεις κολοσσούς του αμερικανικού χρηματιστηρίου. Η βιομηχανία της είχε παρουσιάσει μεγάλη ανάπτυξη, πράγμα που δημιούργησε αυξημένο πλεονάζον εισόδημα για να νοικοκυριά, το οποίο με τη σειρά του διοχετεύθηκε στο χρηματιστήριο. Η μεγάλη αυτή εισροή κεφαλαίων οδήγησε στον πενταπλασιασμό των τιμών των μετοχών μεταξύ του 1923 και του 1929. Ο δείκτης βιομηχανίας Dow Jones έφτασε τις 381,17 μονάδες στις 3 Σεπτεμβρίου 1929. Δημιουργήθηκε έτσι μια τεράστια φούσκα αξιών, η συνολική οικονομική δραστηριότητα έφτασε στη κορύφωσή της, δυο μήνες πριν από τη χρηματιστηριακή κρίση του Οκτωβρίου του 1929 και κάπως έτσι η αγορά κατέρρευσε (Κατσιμάρδος, 2010).

Μεταξύ της κορυφής του 1929 και του πυθμένα του 1933, το πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε σχεδόν κατά 30% και το ποσοστό ανεργίας, την ίδια περίοδο, από το 3% περίπου ανέβηκε κοντά στο 25%, ενώ πολλοί από τους τυχερούς που είχαν δουλειά απασχολούνταν μερικώς. Παρότι πολλοί οικονομολόγοι θεωρούν τη Μεγάλη Ύφεση ως ένα ενιαίο επεισόδιο, τεχνικά αυτό αποτελείται από δύο οικονομικούς κύκλους. Η φάση της κάμψης του πρώτου κύκλου διήρκησε σαράντα τρεις μήνες, από τον Αύγουστο του 1929 μέχρι το Μάρτιο του 1933 και ήταν η πιο απότομη οικονομική κατάρρευση στην ιστορία των Η.Π.Α. Όταν το 1933 εκλέχτηκε πρόεδρος ο Franklin Roosevelt και καθιέρωσε ένα πλαίσιο οικονομικής πολιτικής, που είναι γνωστό ως New Deal, άρχισε μια σημαντική επέκταση που συνεχίστηκε για πενήντα μήνες, από το Μάρτιο του 1933 μέχρι το Μάιο του 1937. Το 1937 πλέον το πραγματικό ΑΕΠ είχε επιστρέψει σχεδόν στα επίπεδα του 1929, αν και το ποσοστό

ανεργίας παρέμενε υψηλό στο 14%. Παρά την ανάκαμψη του πραγματικού Α.Ε.Π, η ανεργία παρέμενε υψηλή το 1937, διότι αφενός ο αριθμός των οικονομικά ενεργών πολιτών είχε αυξηθεί από το 1929 και αφετέρου οι αυξήσεις της παραγωγικότητας έκαναν την απασχόληση να αυξάνει πιο αργά από το προϊόν.

Ο δεύτερος κύκλος της Μεγάλης Ύφεσης άρχισε το Μάιο του 1937. Η φάση της κάμψης διήρκεσε περισσότερο από ένα χρόνο. Το 1939, το ποσοστό της ανεργίας βρισκόταν ακόμη πάνω από το 17%, παρότι τον Ιούνιο του 1938 είχε αρχίσει μια νέα ανάκαμψη. Η Μεγάλη Ύφεση τέλειωσε δραματικά με το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Abel, Bernanke, 2002, σελ.29-30).

Για να κρίνει κανείς αν το κράτος θα πρέπει να διαδραματίζει ενεργό ή παθητικό ρόλο στην οικονομία, θα πρέπει να σταθμίσει τα ιστορικά δεδομένα. Αν η οικονομία έχει γνωρίσει πολλές και μεγάλες εξωγενείς διαταραχές στη συνολική προσφορά και στη συνολική ζήτηση και αν η οικονομική πολιτική έχει κατορθώσει να στεγανοποιήσει κατά κάποιο τρόπο την οικονομία από τις επιπτώσεις αυτών των μεταβολών, τότε είναι ισχυρό το επιχείρημα ότι το κράτος πρέπει να ασκεί ενεργό οικονομική πολιτική. Αντιθέτως, αν η οικονομία δεν έχει γνωρίσει παρά ελάχιστες μεγάλες εξωγενείς διαταραχές και αν οι διακυμάνσεις που έχουμε παρατηρήσει μπορούν να αποδοθούν σε ακατάλληλη και άτοπη οικονομική πολιτική, τότε είναι ισχυρό το επιχείρημα ότι ο ρόλος του κράτους στην οικονομία πρέπει να είναι παθητικός. Με άλλα λόγια, η άποψη για τη σταθεροποιητική πολιτική θα επηρεαστεί από το αν η οικονομική πολιτική έχει στην πράξη, ιστορικά, σταθεροποιητικές ή αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις. Γι' αυτό ακριβώς, η θεωρητική διαμάχη γύρω από τη μακροοικονομική πολιτική μετατρέπεται συχνά σε διαμάχη γύρω από τη μακροοικονομική ιστορία.

Παραταύτα, η ιστορία δεν λύνει τη θεωρητική διαμάχη για τη σταθεροποιητική πολιτική. Οι διαφωνίες για τα ιστορικά δεδομένα ανακύπτουν επειδή δεν είναι εύκολο να εξατομικευτούν οι αιτίες των οικονομικών διακυμάνσεων. Τα ιστορικά δεδομένα συχνά επιτρέπουν περισσότερες από μία ερμηνείες. Η Μεγάλη Κρίση είναι μια τέτοια ακριβώς περίπτωση. Οι απόψεις των οικονομολόγων για τη μακροοικονομική πολιτική συνδέονται συχνά με τις απόψεις τους για τα αίτια της Κρίσης. Μερικοί οικονομολόγοι πιστεύουν ότι την Κρίση προκάλεσε μια απότομη και μεγάλη μείωση της ιδιωτικής δαπάνης. Και ισχυρίζονται ότι το κράτος όφειλε να αντιδράσει τονώνοντας τη ζήτηση. Άλλοι οικονομολόγοι όμως πιστεύουν ότι την Κρίση προκάλεσε η μεγάλη μείωση της προσφοράς χρήματος. Και ισχυρίζονται ότι η

Μεγάλη Κρίση θα μπορούσε να αποφευχθεί αν το Fed είχε ακολουθήσει μια παθητική νομισματική πολιτική, αυξάνοντας με σταθερό ρυθμό την προσφορά χρήματος. Ανάλογα λοιπόν κανείς με τις πεποιθήσεις του για τα αίτια της, μπορεί να δει τη Μεγάλη Κρίση είτε σαν ένα παράδειγμα του γιατί η ενεργός οικονομική πολιτική είναι αναγκαία είτε σαν ένα παράδειγμα του γιατί είναι επικίνδυνη (Mankiw, 2002, σελ. 575).

4.2 Η Κεϋνσιανή επανάσταση και οι μετέπειτα θεωρίες

Η οικονομική κρίση του 1929 προκάλεσε την έντονη αμφισβήτηση του νεοκλασικού υποδείγματος και την ανάδυση των ιδεών του John Maynard Keynes, του λεγόμενου κεϋνσιανισμού ως του κυρίαρχου ερμηνευτικού και οικονομικοπολιτικού υποδείγματος. Η πνευματική παράδοση του Keynes συνεχίστηκε από τους Μετα-κεϋνσιανούς στο Κέιμπριτζ και τους Νέο-κεϋνσιανούς, κυρίως στις ΗΠΑ. Ο κεϋνσιανισμός υπήρξε το κυρίαρχο οικονομικό δόγμα πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Μετά την εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού και την αποτυχία της κεϋνσιανής οικονομικής πολιτικής στις αρχές της δεκαετίας του 1970 εκτοπίστηκε από μια νέα επανάσταση, αυτής του μονεταρισμού, με βασικό εκφραστή τον Milton Friedman και άλλων συνεχιστών της συγγενικής νεοκλασικής παράδοσης. Ο μονεταρισμός και η φιλελεύθερη νεοκλασική προσέγγιση, όπως αναφέρεται συχνά, σφράγισαν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική έρευνα και την οικονομική πολιτική για μια ολόκληρη τριακονταετία (Κότιος Α., Γαλανός Γ., 2010).

Ο John Maynard Keynes θεωρείται από πολλούς ιστορικούς της οικονομικής σκέψης ως ένας από τους σημαντικότερους οικονομολόγους του 20^{ου} αιώνα. Οι ιδέες επηρέασαν περισσότερο από κάθε άλλη θεωρία την επιστήμη, αλλά και την οικονομική πολιτική (Σαραντίδης, 1996).

Τα δύο πιο σημαντικά βιβλία που συνέγραψε ήταν "Οι Οικονομικές Συνέπειες της Ειρήνης" (1919) και η "Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος"(1936). Η θεωρητική προσέγγιση του Keynes έφερε επανάσταση στην μακροοικονομική ανάλυση και όρισε το πλαίσιο μέσα στο οποίο συνεχίζεται η

μακροοικονομική έρευνα για πολλές δεκαετίες. Για την εποχή της η «Γενική Θεωρία», το δεύτερο βιβλίο του, ήταν η αίρεση στις τότε επικρατούσες αντιλήψεις της Νεοκλασικής σχολής. Εξηγούσε ότι, για να λυθεί το πρόβλημα της ανεργίας που αντιμετώπιζε ο δυτικός κόσμος μετά το κραχ της Νέας Υόρκης (1929), θα πρέπει να παρέμβει το κράτος και χρηματοδοτώντας την οικονομία και τις επιχειρήσεις να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας («John Maynard Keynes», www.scirus.com).

Η Γενική Θεωρία είναι αλήθεια ότι βρήκε πρόσφορες συνθήκες για να αναπτυχθεί και οι συνθήκες αυτές ήταν η μεγάλη οικονομική κρίση στη διάρκεια της οποίας η κατεστημένη άποψη πρέσβευε ότι οι δυνάμεις της αγοράς από μόνες τους θα διόρθωναν τις όποιες ανισοροπίες παρουσιάζονταν στην οικονομία. Όσο για τις ανισοροπίες, αυτές οφείλονται σε εξωγενείς παράγοντες και άρα ως τέτοιες είναι εφήμερες. Αν τυχόν έχουν διάρκεια, τότε οφείλονται κυρίως στην παρεμβατική πολιτική του κράτους που λειτουργεί αποτρεπτικά ως προς την επίτευξη της ισοροπίας στις επιμέρους αγορές (Τσουλφίδης, 2008, σελ.651). Ο Keynes αρνείται την ύπαρξη «αόρατου χειρός» και συνιστά την αδιάκοπη παρέμβαση της ορατής χειρός του κράτους το οποίο οφείλει, με δημόσια έργα και φθηνό χρήμα να τονώνει τη συνολική ζήτηση. Το κράτος θέτει έτσι σε λειτουργία την αδρανούσα μηχανή της οικονομίας και πετυχαίνει αποτελέσματα εκεί που η αγορά, κατά τον Κέυνς, αποτυγχάνει (Δραγούμης, 1992, σελ.228).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 αναπτύσσεται και ο μονεταρισμός, ο οποίος είχε να επιδείξει αφενός μια ικανοποιητική για τα δεδομένα της εποχής του ερμηνεία του φαινομένου του στασιμοπληθωρισμού, αφετέρου μια συνολική φιλοσοφία περί οικονομικής πολιτικής. Κεντρική ιδέα του μονεταρισμού αποτέλεσε η ποσότητα του χρήματος, οι μεταβολές της οποίας επηρεάζουν τις θεμελιώδεις οικονομικές μεταβλητές. Είναι γεγονός ότι ο Friedman ερμήνευσε την οικονομική ιστορία των ΗΠΑ με βάση την προσέγγισή του ενώ η επιρροή του ήταν τόσο ισχυρή που οι ιδέες του, για αρκετά χρόνια, λαμβάνονταν υπόψη (χωρίς να ακολουθούνται πιστά) στη χάραξη της νομισματικής πολιτικής. Οι μονεταριστές συνέβαλαν όσο καμία άλλη σχολή οικονομικής σκέψης στην υιοθέτηση της ιδέας ότι νομισματικές και πραγματικές μεταβλητές αλληλοεπηρεάζονται και ότι η νομισματική πολιτική μπορεί να έχει απτά αποτελέσματα στην πραγματική οικονομία (Τσουλφίδης, 2008, σελ.653).

4.3 Ο Κεϋνσιανισμός

Σύμφωνα με την κλασική προσέγγιση που αναλύσαμε στο τρίτο κεφάλαιο, οι μισθοί και οι τιμές προσαρμόζονται γρήγορα, με αποτέλεσμα οι αγορές να βρίσκονται πάντα σε ισορροπία. Οι κλασικοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι οι οικονομικοί κύκλοι αντιπροσωπεύουν την καλύτερη δυνατή αντίδραση της οικονομίας σε δυσλειτουργίες, με αποτέλεσμα αυτοί να αντιτίθενται στις προσπάθειες της πολιτείας να εξομαλύνει τον κύκλο. Σε αντίθεση με τους κλασικούς, ο Keynes εμφανίζεται λιγότερο αισιόδοξος για την ικανότητα των αγορών της ελεύθερης οικονομίας να αντιδράσουν γρήγορα και αποτελεσματικά στις διαταραχές. Μια από τις θεμελιώδεις αρχές έγκειται στο γεγονός ότι οι μισθοί και οι τιμές χαρακτηρίζονται από «ακαμψία» ή «σταθερότητα» και δεν προσαρμόζονται γρήγορα στα επίπεδα που εκκαθαρίζουν την αγορά. Η ακαμψία των τιμών και των μισθών συνεπάγεται ότι η οικονομία μπορεί να βρίσκεται εκτός γενικής ισορροπίας για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Συνεπώς, μια βαθιά ύφεση δεν αποτελεί την άριστη αντίδραση της ελεύθερης αγοράς στις εξωγενείς διαταραχές. Αντίθετα, είναι μια κατάσταση ανισορροπίας όπου η υψηλή ανεργία αντανakλά μια υπερβάλλουσα ποσότητα εργασίας σε σχέση με τη ζητούμενη ποσότητα εργασίας. Κατά τον Keynes, η πολιτεία πρέπει να δραστηριοποιείται για να εξαλείψει ή τουλάχιστον να ελαχιστοποιήσει αυτές τις περιόδους που χαρακτηρίζονται από χαμηλό προϊόν και υψηλή ανεργία. Και εδώ έγκειται και η σημαντική διαφορά με τους κλασικούς σχετικά με την ανεργία σε περιόδους ύφεσης της οικονομίας. Ο κεϋνσιανισμός εμφανίζεται ιδιαίτερα απρόθυμος να δεχθεί την κλασική άποψη ότι οι κάμψεις είναι περίοδοι αυξημένης διαφοράς μεταξύ εργαζομένων και θέσεων εργασίας. Έτσι, υποστηρίζει ότι οι κάμψεις είναι περίοδοι χαμηλής γενικά ζήτησης τόσο για προϊόν όσο και για εργαζόμενους σε ολόκληρη την οικονομία, και όχι περίοδοι όπου υπάρχει αυξημένη έλλειψη σύμπτωσης ανάμεσα στους εργαζόμενους και τις θέσεις εργασίας (Abel, Bernanke, 2002, σελ.173-175).

Η Κεϋνσιανή θεωρία των οικονομικών κύκλων προσπαθεί να απαντήσει σε δύο βασικά ερωτήματα.

- ✓ Πρώτον, τι είναι αυτό που προκαλεί τις επαναλαμβανόμενες οικονομικές διακυμάνσεις και

- ✓ δεύτερον, πώς θα πρέπει να αντιμετωπίσουν οι σχεδιαστές πολιτικής τους οικονομικούς κύκλους, εφόσον αυτό είναι σκόπιμο (Abel, Bernanke, 2002, σελ.203).

Στο μοντέλο του Keynes, αυτό που προσδιορίζει το επίπεδο της απασχόλησης και του προϊόντος στην οικονομία είναι το επίπεδο της συνολικής ζήτησης για αγαθά και υπηρεσίες. Συνεπώς θα πρέπει να στραφούμε αρχικά στις αγορές χρήματος και αγαθών. Κατά τον Keynes «δεν είναι η παραγωγή που δημιουργεί δαπάνες και ζήτηση, αλλά οι αποφάσεις για τις δαπάνες, οι οποίες δημιουργούν ζήτηση, και κατόπιν η παραγωγή ακολουθεί τη ζήτηση». Οι παράγοντες που επηρεάζουν το ύψος των δαπανών, οι οποίες με τη σειρά τους καθορίζουν το επίπεδο συνολικού εισοδήματος διαμέσου των επιχειρηματικών προσδοκιών, είναι το ποσό που τα νοικοκυριά, οι επιχειρήσεις και η κυβέρνηση δαπανούν για αγαθά και υπηρεσίες. Με άλλα λόγια, η κατανάλωση, η επένδυση και οι δημόσιες δαπάνες. Συνεπώς, μια μεταβολή σε κάποιο μέρος των δαπανών, λόγω κάποιας διακύμανσης στην οικονομία, θα είχε αποτέλεσμα τη μεταβολή του εισοδήματος ισορροπίας. (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.285).

Σε μία κατάσταση ύφεσης, ο Keynes υποστήριζε ότι αυτό που λείπει είναι η συνολική ζήτηση (ή η ενεργός ζήτηση, όπως την ονόμασε) (Βαρουφάκης, σελ. 90-95). Η κύρια αιτία των διακυμάνσεων του οικονομικού κύκλου είναι λοιπόν οι διαταραχές της συνολικής ζήτησης που μπορεί να προέρχονται από μεταβολές της δημοσιονομικής πολιτικής, μεταβολές της επιθυμητής επένδυσης ή αλλαγές της εμπιστοσύνης των καταναλωτών στο μέλλον, που επηρεάζουν την επιθυμητή αποταμίευση (Abel, Bernanke, 2002, σελ.203). Ακόμη και η ανεργία κατά τον Keynes, οφείλεται σε εγγενή αδυναμία του συστήματος να δημιουργήσει την αναγκαία ενεργό ζήτηση ώστε να απασχοληθεί όλο το εργατικό δυναμικό, γι' αυτό και υποστήριζε την ανάγκη κρατικής παρέμβασης (Τσουλφίδης, 2008, σελ.651).

4.3.1. Κεϋνσιανή θεωρία επενδύσεων

Ο Keynes, στη θεωρία επενδύσεων, εξηγεί πώς η μεταβολή σε κάποιο μέρος των δαπανών, συγκεκριμένα η επενδυτική δαπάνη, θα επηρέαζε το εισόδημα ισορροπίας σε μια πιθανή κατάσταση κρίσης. Θεωρεί ότι δύο είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες που επηρεάζουν το ύψος των επενδύσεων. Πρώτον, η προσδοκώμενη οριακή απόδοση του κεφαλαίου και δεύτερον το ύψος του επιτοκίου. Η προσδοκώμενη οριακή απόδοση του κεφαλαίου δείχνει τη σχέση μεταξύ της προσδοκώμενης απόδοσης μιας πρόσθετης μονάδας κεφαλαίου και του κόστους παραγωγής της ίδιας μονάδας. Οι επενδύσεις πραγματοποιούνται εφόσον η προσδοκώμενη απόδοση του κεφαλαίου είναι μεγαλύτερη από το επιτόκιο. Υπάρχει δηλαδή αρνητική σχέση μεταξύ επιτοκίου και επενδύσεων ((J.M.Keynes, 2001, σελ.165).

Το επιτόκιο, σύμφωνα με τον Keynes, θεωρείται νομισματικό φαινόμενο και εξαρτάται από την προτίμηση ρευστότητας και την ποσότητα χρήματος. Υπάρχουν τρεις λόγοι για τους οποίους τα άτομα κρατούν χρήμα: (α) το συναλλακτικό κίνητρο, (β) το κίνητρο πρόνοιας και (γ) το κερδοσκοπικό κίνητρο.

- ❖ Το συναλλακτικό κίνητρο οφείλεται στις ανάγκες των συναλλαγών. Οι οικονομικές μονάδες έχουν ανάγκη από ρευστά για να καλύψουν τη διαφορά μεταξύ γνωστών εισπράξεων και πληρωμών. Ο κύριος παράγοντας που επηρεάζει τη ζήτηση χρήματος για το σκοπό αυτό είναι το ύψος του εισοδήματος.
- ❖ Το κίνητρο πρόνοιας οφείλεται στην κάλυψη απρόβλεπτων αναγκών. Ο κύριος παράγοντας που επιδρά σε αυτό το κίνητρο είναι επίσης το ύψος του εισοδήματος.
- ❖ Το κίνητρο για κερδοσκοπικούς σκοπούς εξαρτάται από το επιτόκιο. Τα άτομα συγκρίνουν μεταξύ ρευστών διαθέσιμων και ομολογιών. Όταν το επιτόκιο των ομολογιών είναι υψηλό, τότε δεν είναι οικονομικά ορθολογικό (δηλαδή δεν συμφέρει το άτομο) να διατηρεί μεγάλο μέρος της περιουσίας του σε ρευστά διαθέσιμα. Αντίθετα, όταν το επιτόκιο των ομολογιών είναι χαμηλό, τότε τα ρευστά διαθέσιμα παρακρατούνται, γιατί επίσης δεν συμφέρει η ανάληψη των κινδύνων διακύμανσης τιμών που επιφυλάσσουν οι ομολογίες. (J.M.Keynes, 2001, σελ.197,198).

Ο καθορισμός του επιτοκίου είναι πλήρης, όταν στην προηγούμενη ανάλυση προσθέσουμε και την προσφορά χρήματος. Η προσφορά χρήματος ελέγχεται από τις νομισματικές αρχές (δηλαδή την κεντρική τράπεζα) και είναι δεδομένη. Έτσι, η αγορά χρήματος καθορίζει το ύψος του επιτοκίου. Όσο πιο χαμηλό είναι το επιτόκιο, τόσο είναι πιθανότερο να είναι μικρότερο από την προσδοκώμενη οριακή απόδοση του κεφαλαίου και έτσι να λάβει χώρα αύξηση των επενδύσεων.

Στο πλαίσιο της νομισματικής πολιτικής που προτείνει ο Keynes, οι νομισματικές αρχές ελέγχουν το ύψος του επιτοκίου μέσω της προσφοράς χρήματος. Έτσι, η αύξηση της προσφοράς χρήματος έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του επιτοκίου και άρα την αύξηση των επενδύσεων και ως επακόλουθο την αύξηση του συνολικού εισοδήματος. Όμως η πολιτική αυτή είναι πολύ πιθανό να είναι αναποτελεσματική σε περιόδους ύφεσης, όταν περαιτέρω αύξηση της προσφοράς χρήματος δεν έχει αποτέλεσμα τη μείωση των επιτοκίων λόγω της παγίδας ρευστότητας (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ.289, 291). Σε καταστάσεις οικονομικής ύφεσης είναι δυνατόν το ύψος του επιτοκίου να είναι τόσο χαμηλό, ώστε να μην είναι δυνατή η περαιτέρω μείωσή του διαμέσου της κρατικής παρέμβασης. Η κατάσταση αυτή περιγράφηκε από τον Keynes ως «Παγίδα Ρευστότητας» (Liquidity trap) (J.M.Keynes, 2001, σελ.198).

Επίσης, η επενδυτική συμπεριφορά σε περιόδους κρίσης, συνδέεται και με την αυτοπεποίθηση καθώς και τις προσδοκίες του μέλλοντος οι οποίες είναι αβέβαιες. Μάλιστα, το μεγάλο «Κραχ» του 1929 οφειλόταν κατά τον Keynes σε ανεπάρκεια από την πλευρά της συνολικής ζήτησης της οικονομίας και ιδιαίτερα στην ανεπάρκεια ζήτησης επενδυτικών σχεδίων. Θεωρούσε ότι οι διακυμάνσεις της αισιοδοξίας και της απαισιοδοξίας των επενδυτών, που τις αποκαλούσε «ενστικτώδεις συμπεριφορές» αποτελούσαν μια σημαντική αιτία κυκλικών διακυμάνσεων (Abel, Bernanke, 2002, σελ.203, 205).

Στις παραπάνω περιπτώσεις, το μόνο αποτελεσματικό εργαλείο οικονομικής πολιτικής για την τόνωση της συνολικής ζήτησης, και άρα της αύξησης του συνολικού εισοδήματος, είναι η δημοσιονομική πολιτική μέσω της αύξησης των δημοσίων δαπανών (Δρακόπουλος, Καραγιάννης, 2003, σελ. 292).

4.3.2. Μακροοικονομική σταθεροποίηση

Η μακροοικονομική σταθεροποίηση, που ονομάζεται και διαχείριση της συνολικής ζήτησης, είναι η χρησιμοποίηση νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση των κάμψεων και τη διατήρηση της οικονομίας στη πλήρη απασχόληση. Η κεϋνσιανή θεωρία ισχυρίζεται ότι η μακροοικονομική σταθεροποίηση είναι και επιθυμητή και εφικτή και θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την εξομάλυνση των οικονομικών κύκλων (Abel, Bernanke, 2002, σελ.209).

Ο Keynes καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κρατική παρέμβαση μέσω δημοσιονομικής πολιτικής, δηλαδή της αύξησης των δαπανών και της ενίσχυσης της ζήτησης είναι αναγκαία ώστε η κυβέρνηση να διορθώνει τις ελλείψεις και τις αδυναμίες της αγοράς. Παρείχε λοιπόν στους ασκούντες πολιτική μία ισχυρή εναλλακτική στο (νέο)κλασικό μοντέλο. Έδειξε πως μία στροφή στην απαισιοδοξία από τους ιδιώτες επιχειρηματίες, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τις μειωμένες δαπάνες επενδύσεων, θα βυθίσει την οικονομία σε μία περίοδο ανισορροπίας και ακούσιας ανεργίας. Η ανεργία θα εξαλειφθεί εάν η κυβέρνηση ανέπτυξε τα προγράμματα δαπανών τόσο ώστε η συνολική ζήτηση να επανέλθει στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης. Μια νομισματική επέκταση θα αύξανε τη προσφορά χρήματος με αποτέλεσμα η οικονομία να μετακινηθεί γρηγορότερα προς το σημείο ισορροπίας (Ζησιδης, 2009).

Σχεδόν αμέσως μετά την έκδοση της Γενικής Θεωρίας του Keynes, ο Hicks ανέπτυξε μια από τις σπουδαιότερες μορφοποιήσεις της, το γνωστό στα εγχειρίδια της μακροοικονομικής υπόδειγμα «IS-LM». Το υπόδειγμα αυτό παρουσιάζει τα κύρια θεωρητικά σημεία της Γενικής Θεωρίας σε ένα πλαίσιο γενικής ισορροπίας, όπου το επιτόκιο, το εισόδημα και η συνολική απασχόληση καθορίζονται ταυτόχρονα. Επίσης, δείχνει διαγραμματικά τις επιπτώσεις της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής στις παραπάνω μεταβλητές και άρα επισημαίνει τις σημαντικές διαφορές από τη κλασική προσέγγιση.

Η καμπύλη IS δείχνει τα σημεία ισορροπίας επενδύσεων (I) και αποταμιεύσεων (S) στα διάφορα επίπεδα συνδυασμών επιτοκίου και πραγματικού εισοδήματος και αντιπροσωπεύει τον πραγματικό τομέα (αγορά αγαθών) της οικονομίας, δηλ. τη δαπάνη (καταναλωτική, επενδυτική και δημόσια). Λόγω της αρνητικής κλίσεως της καμπύλης, η δαπάνη αυξάνει όσο μειώνεται το επιτόκιο. Η καμπύλη LM δείχνει τη νομισματική ισορροπία (εξίσωση προσφοράς και ζήτησεως

χρήματος) στα διάφορα επίπεδα συνδυασμού επιτοκίου και εισοδήματος και αντιπροσωπεύει το νομισματικό τομέα της οικονομίας. Η θετική κλίση της καμπύλης δείχνει το γεγονός ότι, η αύξηση της δαπάνης συνοδεύεται από αύξηση του επιτοκίου (αύξηση ζήτησεως χρήματος για συναλλακτικούς σκοπούς). Η τομή των καμπυλών IS και LM μας δίνει τα επίπεδα ισορροπίας επιτοκίου και εισοδήματος (ταυτόχρονη ισορροπία στην αγορά αγαθών και την αγορά χρήματος) (Σαραντίδης, 1996).

Συνοπτικά, οι κευνσιανοί, αντίθετα με τους κλασικούς οικονομολόγους, είναι γενικά υπέρ της ανάληψης μέτρων πολιτικής για τη σταθεροποίηση της οικονομίας μέσω της εξάλειψης των μεγάλων διακυμάνσεων του προϊόντος και της απασχόλησης. Ωστόσο, υπάρχουν διάφορα προβλήματα. Μπορεί λοιπόν η χρησιμοποίηση της επεκτατικής νομισματικής ή δημοσιονομικής πολιτικής να έχει το πλεονέκτημα της γρηγορότερης επαναφοράς της οικονομίας στη πλήρη απασχόληση, αλλά το μειονέκτημα της εμφάνισης ενός υψηλότερου επιπέδου τιμών από ότι στη περίπτωση που δεν υπάρχει κρατική παρέμβαση (Abel, Bernanke, 2002, σελ.206, 209).

Οι μετέπειτα ερμηνείες των οπαδών του Keynes, όπως αποτυπώθηκαν στα υποδείγματα IS-LM, μολονότι δεν αντιπροσώπευαν με ακρίβεια το πνεύμα της Γενικής Θεωρίας, εξυπηρετούσαν πολύ καλά την αναγκαιότητα για κρατική παρέμβαση. Μάλιστα, σε μια περίοδο οικονομικής άνθησης, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα κευνσιανά οικονομικά (εναλλακτικά τα οικονομικά της νεοκλασικής σύνθεσης) είχαν υιοθετηθεί από σχεδόν όλους τους οικονομολόγους. Οι διαφορές που υπήρχαν περιορίζονταν στο αν η έμφαση θα έπρεπε να δοθεί στη δημοσιονομική ή τη νομισματική πολιτική, την επίδραση των οποίων ουδείς αμφισβητούσε. Το μόνο ζήτημα που έμενε να λυθεί ήταν το κατάλληλο μίγμα (mix) αυτών των δύο πολιτικών. Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης ήταν ιδιαίτερα υψηλοί και ορισμένοι τους αποδίδουν στο ότι οι οικονομολόγοι και οι κυβερνήσεις γνώριζαν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε η οικονομία και άρα μπορούσαν να την κατευθύνουν σε επιθυμητά επίπεδα προϊόντος, απασχόλησης, πληθωρισμού κ.λπ. Η παρέμβαση των υπεύθυνων χάραξης οικονομικής πολιτικής εστιαζόταν στην επιλογή της πολιτικής που οδηγούσε σε χαμηλότερο πληθωρισμό με κόστος την αύξηση της ανεργίας ή το αντίστροφο (Τσουλφίδης, 2008, σελ.652).

4.3.3. Δυσκολίες της μακροοικονομικής σταθεροποίησης

Για δεκαετίες οι οικονομίες των χωρών του ΟΟΣΑ απλά αναπτύσσονταν πολύ ή λίγο, αλλά δεν παρουσιάστηκε ύφεση που να λαμβάνει ανησυχητικές διαστάσεις. Οι αμφισβητήσεις άρχισαν με την εμφάνιση των πρώτων σοβαρών υφέσεων, των οποίων το κύριο χαρακτηριστικό ήταν ο πληθωρισμός. Οι υφέσεις πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίζονταν από αντιπληθωρισμό και οι φάσεις οικονομικής άνθησης από πληθωρισμό. Αυτή η αντιστροφή οφείλεται κυρίως στην εφαρμογή κεϋνσιανών πολιτικών και στην εγκατάλειψη του κανόνα (συναλλάγματος) χρυσού που ίσχυε μέχρι τον Αύγουστο του 1971. Η ταυτόχρονη ύπαρξη ανεργίας και πληθωρισμού (επονομαζόμενη και ως κρίση στασιμοπληθωρισμού) αποτέλεσε ένα γρίφο και ταυτόχρονα μια δοκιμασία για κάθε σχολή οικονομικής σκέψης. Η αδυναμία των κεϋνσιανών οικονομικών να προσφέρουν μια επαρκή εξήγηση του φαινομένου και μια λύση, οδήγησε στην αμφισβήτηση και τελικά στην περιθωριοποίησή τους (Τσουλφίδης, 2008, σελ.652).

Μέχρι τη δεκαετία του 70, η κεϋνσιανή θεωρία των οικονομικών κύκλων περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στις διαταραχές της συνολικής ζήτησης ως αιτία των κυκλικών διακυμάνσεων. Επειδή οι διαταραχές όμως της συνολικής ζήτησης προκαλούν προκυκλικές κινήσεις του πληθωρισμού (δηλαδή φθίνει κατά τη διάρκεια μιας ύφεσης), η κεϋνσιανή θεωρία δεν μπορούσε να ερμηνεύσει τον στασιμοπληθωρισμό που δημιουργήθηκε μετά την πετρελαϊκή κρίση της περιόδου 1973-1975. Παρότι οι κεϋνσιανοί δεν έφτασαν μέχρι το σημείο να συμφωνήσουν με τους θεωρητικούς των πραγματικών οικονομικών κύκλων (στους οποίους θα αναφερθούμε παρακάτω), ότι οι περισσότερες κάμψεις οφείλονται σε διαταραχές της προσφοράς, της παραγωγικότητας συγκεκριμένα, παραδέχονται ότι υπάρχουν sporadικές περιπτώσεις (πετρελαϊκή κρίση της περιόδου 1973-1975) όπου οι διαταραχές της προσφοράς έχουν διαδραματίσει τον κύριο ρόλο στην οικονομική επιβράδυνση και δυσκολεύουν σημαντικά τη σταθεροποιητική πολιτική (Abel, Bernanke, 2002, σελ.212).

Η έννοια της μακροοικονομικής σταθεροποίησης ήταν δημοφιλής στην ακμή της κεϋνσιανής θεωρίας στη δεκαετία του 60, ωστόσο στη πραγματικότητα υπάρχουν ορισμένα προβλήματα. Πρώτον, επειδή η δυνατότητα μέτρησης και ανάλυσης της οικονομίας είναι ατελής, είναι δύσκολο να μετρηθεί η απόσταση της οικονομίας από τη πλήρη απασχόληση κάθε χρονική στιγμή. Δεύτερον, το πόσο θα

αυξηθεί το προϊόν σε μια δημοσιονομική ή νομισματική επέκταση δεν είναι επακριβώς γνωστό. Αυτές οι αβεβαιότητες καθιστούν δύσκολο το προσδιορισμό του εύρους της νομισματικής ή δημοσιονομικής μεταβολής που απαιτείται για την αποκατάσταση της πλήρους απασχόλησης. Τέλος, ακόμη κι αν γνωρίζαμε το εύρος της απαιτούμενης μεταβολής, θα εξακολουθούσαμε να μη διαθέτουμε όλες τις πληροφορίες. Επειδή η μακροοικονομική πολιτική χρειάζεται χρόνο για να υλοποιηθεί και ακόμη περισσότερο χρόνο για να επηρεάσει την οικονομία, η άριστη χρησιμοποίησή της προϋποθέτει γνώση του σημείου όπου θα βρίσκεται ή οικονομία μετά από έξι μήνες ή ένα χρόνο. Αλλά αυτή η γνώση είναι, στην καλύτερη περίπτωση, πολύ αόριστη.

Εξαιτίας των παραπάνω προβλημάτων, η διαχείριση της συνολικής ζήτησης μοιάζει σαν να προσπαθείς να χτυπήσεις έναν κινούμενο στόχο σε πυκνή ομίχλη. Αυτά τα προβλήματα δεν έχουν πείσει τους περισσότερους κείνσιανούς να εγκαταλείψουν τη σταθεροποιητική πολιτική. Ωστόσο, πολλοί κείνσιανοί συμφωνούν ότι οι σχεδιαστές οικονομικής πολιτικής θα πρέπει να επικεντρώνονται στην αντιμετώπιση των σοβαρών υφέσεων και όχι να επιχειρούν την «απόλυτη ενορχήστρωση» της οικονομίας, εξομαλύνοντας κάθε ελάχιστη μεταβολή του προϊόντος και της απασχόλησης.

Πέρα από τα τεχνικά προβλήματα που συνδέονται με την προσπάθεια εύρεσης της προσήκουσας πολιτικής για τη σταθεροποίηση της οικονομίας, οι οικονομολόγοι αντιμετωπίζουν και το πρακτικό πρόβλημα να πείσουν τους πολιτικούς να ακολουθήσουν τις συμβουλές τους (Abel, Bernanke, 2002, σελ.212).

4.4 Ο μονεταρισμός

Η κρίση του στασιμοπληθωρισμού οδήγησε στην ιδεολογική κυριαρχία μιας ειδικής οικονομικής θεώρησης, τον λεγόμενο μονεταρισμό, ο οποίος είχε να επιδείξει αφενός μια ικανοποιητική για τα δεδομένα της εποχής του ερμηνεία του φαινομένου του στασιμοπληθωρισμού, αφετέρου μια συνολική φιλοσοφία περί οικονομικής πολιτικής.

Σε γενικές γραμμές, ο μονεταρισμός προέκυψε ως αντίδραση στην κεϋνσιανή θεωρία και στην ιδέα που αυτή εκπροσωπούσε, πως σε περιόδους ύφεσης το κράτος πρέπει να δαπανά σημαντικά κεφάλαια σε επενδύσεις και δημόσια έργα προκειμένου, μέσω της εργασίας και γενικά της αύξησης της απασχόλησης, να εισέρχεται χρήμα στην αγορά και να τονώνεται η οικονομική δραστηριότητα. Δηλαδή, η κεϋνσιανή θεωρία είχε στρέψει την προσοχή της αποκλειστικά στην αύξηση της κατανάλωσης, η οποία όπως είδαμε ονομάστηκε ενεργός ζήτηση, διότι η αύξηση της ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών θα τόνωνε την προσφορά, δηλαδή την παραγωγή, δηλαδή την απασχόληση.

Μέχρι τη δεκαετία του '70, η διπλή πετρελαϊκή κρίση οδήγησε την παγκόσμια οικονομία σε ύφεση. Αποτέλεσμα αυτής της ύφεσης ήταν τα επιμέρους κράτη να δαπανούν πολύτιμους πόρους των φορολογουμένων σε δημόσιες επενδύσεις και αυξήσεις μισθών, οι οποίες όμως μεταφράζονταν σε υψηλό πληθωρισμό και υψηλή ανεργία. Σε αυτό το νέο τοπίο άδραξαν την ευκαιρία θεωρητικές προσεγγίσεις που υποστήριζαν ότι το κράτος πρέπει να στρέψει την προσοχή του αποκλειστικά στη διασφάλιση της σταθερότητας των τιμών και όχι στην τόνωση της απασχόλησης. Η εν λόγω θεώρηση υποστήριζε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα των σύγχρονων οικονομιών εντοπίζεται στον υψηλό πληθωρισμό, ο οποίος αποθαρρύνει την επιχειρηματικότητα και συγκρατεί την ανεργία σε υψηλά επίπεδα (Μαγκλάρας, 2009, <http://www.kathimerini.gr/>)

Κεντρική ιδέα του μονεταρισμού αποτέλεσε η ποσότητα του χρήματος, οι μεταβολές της οποίας επηρεάζουν τις θεμελιώδεις οικονομικές μεταβλητές. Χρησιμοποιούμε τον όρο «μονεταριστής» για εκείνους τους οικονομολόγους που υιοθετούν το κλασικό δόγμα σύμφωνα με το οποίο η αύξηση της προσφοράς χρήματος οδηγεί ουσιαστικά σε αύξηση των τιμών και όχι του προϊόντος. Ηγέτης της σχολής αυτής είναι ο καθηγητής Milton Friedman. Οι μονεταριστές συνέβαλαν όσο καμία άλλη σχολή οικονομικής σκέψης στην υιοθέτηση της ιδέας ότι νομισματικές

και πραγματικές μεταβλητές αλληλοεπηρεάζονται και ότι η νομισματική πολιτική μπορεί να έχει απτά αποτελέσματα στην πραγματική οικονομία (Begg, 1998, σελ.506). Ο Friedman αντιτέθηκε στον κρατικό παρεμβατισμό του Keynes, αμφισβήτησε την αποτελεσματικότητα της κρατικής παρέμβασης και στήριξε το επιχείρημα του στη ποσότητα χρήματος. Συγκεκριμένα, τόνισε ότι οι διακυμάνσεις της ποσότητας χρήματος μέσω της νομισματικής πολιτικής, προκαλούν διαταραχές στις τιμές των προϊόντων με αποτέλεσμα το κράτος το οποίο είναι υπεύθυνο να διαχειρίζεται το χρήμα, να δημιουργεί διαταραχή ή κρίση στην οικονομία. Ισχυρίζονται ότι μόνο η αργή και σταθερή αύξηση της προσφοράς χρήματος αποδίδει σταθερή παραγωγή, απασχόληση και τιμές. (Mankiw, 2002, σελ. 586).

Ο Friedman πρότεινε η νομισματική πολιτική να ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες. Παρότι η ακριβής επιλογή του κανόνα δεν είναι αποφασιστική, πιστεύει ότι ο κανόνας του σταθερού ρυθμού αύξησης της προσφοράς χρήματος είναι ενδεδειγμένος για δύο λόγους. Πρώτον, η κεντρική τράπεζα επηρεάζει σημαντικά, μολονότι δεν τον ελέγχει πλήρως, το ρυθμό αύξησης της προσφοράς χρήματος. Συνεπώς, αν ο ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος απέκλινε πολύ από το στόχο του, δεν θα μπορούσε να το αποδώσει εύκολα σε δυνάμεις που βρίσκονται έξω από τον έλεγχό της. Δεύτερον υποστηρίζει ότι ο σταθερός ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος θα οδηγήσει σε μικρότερες διακυμάνσεις και καταλήγει ότι ένας σταθερός ρυθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος θα πρόσφερε ένα «σταθερό νομισματικό υπόβαθρο» που θα επέτρεπε την οικονομική μεγέθυνση χωρίς την ανησυχία νομισματικής αστάθειας (Abel, Bernanke, 2002, σελ.381-382). Μια απότομη μείωση της προσφοράς χρήματος, θα μπορούσε να προκαλέσει μια βαθιά, αλλά προσωρινή, ύφεση και θα πρέπει να αποφεύγεται.

Ωστόσο, κατά τους μονεταριστές η αποκατάσταση της πλήρους απασχόλησης δεν είναι άμεση, αλλά απαιτεί μερικά χρόνια. Επιπλέον οι προσπάθειες διαχείρισης της ζήτησης μπορεί να είναι αντιπαραγωγικές αν η οικονομία ήδη ανακάμπτει τη στιγμή που έχει διαγνωστεί η ύπαρξη ύφεσης. Επομένως η κυβέρνηση θα πρέπει να εγκαταλείψει τις προσπάθειες «συντονισμού» της συνολικής ζήτησης και να στρέψει τη προσοχή της στην εφαρμογή μακροχρόνιων μέτρων πολιτικής με στόχο τη συγκράτηση του πληθωρισμού σε χαμηλά επίπεδα καθώς και στην προώθηση μέτρων πολιτικής που επηρεάζουν την προσφορά και έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση του επιπέδου πλήρους απασχόλησης και δυνητικού προϊόντος (Begg, 1998, σελ.506).

Αν και ένας μονεταριστικός κανόνας νομισματικής πολιτικής θα μπορούσε να έχει αποτρέψει πολλές οικονομικές διακυμάνσεις ιστορικά, οι περισσότεροι οικονομολόγοι ασκούν κριτική σε αυτό υποστηρίζοντας ότι δεν είναι ο καλύτερος δυνατός κανόνας πολιτικής. Η σταθερή αύξηση της προσφοράς χρήματος σταθεροποιεί τη ζήτηση μόνο αν η ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος είναι σταθερή. Μερικές φορές όμως η οικονομία υφίσταται διαταραχές, όπως μεταβολές στη ζήτηση χρήματος που προκαλούν αστάθεια στη ταχύτητα κυκλοφορίας του χρήματος. Συνεπώς, η επικρατέστερη άποψη αναφέρει ότι ο κανόνας της πολιτικής πρέπει να επιτρέπει στην προσφορά χρήματος να προσαρμόζεται στις διάφορες εξωγενείς διαταραχές της οικονομίας (Mankiw, 2002, σελ. 587).

4.5 Η Νέα Κλασική Οικονομική

Στο ΗΒ, η σχολή της Νέας Κλασικής μακροοικονομικής σχολής συνδέεται με τον καθηγητή Patrick Minford του Πανεπιστημίου του Λίβερπουλ. Στις Η.Π.Α., όπου αναπτύχθηκε για πρώτη φορά η θεωρία αυτή, συνδέεται με τους καθηγητές Lucas και Sargent. Η Νέα Κλασική μακροοικονομική θεωρία βασίζεται στις δύο αρχές της σχεδόν στιγμιαίας ισορροπίας των αγορών και στις ορθολογικές προσδοκίες (Begg, 1998, σελ.489). Οι Νέοι Κλασικοί Οικονομολόγοι και οι ορθολογικές προσδοκίες αναδείχτηκαν στις κρισιακές καταστάσεις της δεκαετίας του 1970 και των αρχών του 1980. Σύμφωνα με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών οι ιδιώτες σχηματίζουν τις προσδοκίες τους για το μέλλον με βάση όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας. Οι προσδοκίες αυτές κατά μέσο όρο θα είναι ορθές, δεδομένου ότι οι ιδιώτες γνωρίζουν το αληθινό υπόδειγμα λειτουργίας της οικονομίας. (Τσουλφίδης, 2008, σελ.654).

Η θεωρία αυτή ονομάζεται κλασική επειδή βασίζεται στην υπόθεση ότι η ευκαμψία των μισθών και των τιμών επαναφέρει την οικονομία στη θέση της πλήρους απασχόλησης και του δυνητικού προϊόντος. Επιπλέον, ονομάζεται νέα επειδή υποθέτει ότι η ευκαμψία των μισθών και των τιμών είναι σχεδόν στιγμιαία, Στην καλύτερη περίπτωση, η νομισματική και η δημοσιονομική πολιτική μπορεί να επηρεάσει τη σύνθεση της συνολικής ζήτησης πλήρους απασχόλησης. Το επίπεδο της βρίσκεται αναγκαστικά στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης (Begg, 1998, σελ.489). Οι

υποθέσεις της συνεχούς ισορροπίας σε όλες τις αγορές συνδυάστηκαν αποτελεσματικά με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών σε μια ενιαία θεωρητική προσέγγιση. Ίσως αυτός είναι ο λόγος που πολλοί οικονομολόγοι δεν μπορούν να διακρίνουν μεγάλες διαφορές μεταξύ των νέων κλασικών οικονομικών και του μονεταρισμού. Γι' αυτό άλλωστε τα νέα κλασικά οικονομικά έχουν ονομαστεί Μονεταρισμός II σε αντιδιαστολή με τον καθεαυτό Μονεταρισμό που έχει ονομαστεί Μονεταρισμός I (Τσουλφίδης, 2008, σελ.654).

Η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση. Επειδή υπονοεί ότι η κυβέρνηση δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική συστηματικά για να αιφνιδιάζει το κοινό. Η Νέα Κλασική μακροοικονομική θεωρία μπορεί να συνοψιστεί ως εξής. Το μόνο γεγονός που δεν αφήνει την οικονομία να βρίσκεται συνεχώς στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης και δυνητικού προϊόντος είναι ότι κάποιες ονομαστικές μεταβλητές, και ειδικότερα οι ονομαστικοί μισθοί καθορίζονται εκ των προτέρων. Οι μεταβλητές που πρέπει να καθορίζονται εξ αρχής, καθορίζονται σε επίπεδα που αναμένεται να οδηγήσουν την οικονομία στην πλήρη απασχόληση. Μόνο απροσδόκητες εξελίξεις καθιστούν τα επίπεδα αυτά προσωρινά ακατάλληλα και οδηγούν σε προσωρινή απόκλιση του προϊόντος και της απασχόλησης από τα φυσικά τους ποσοστά (Begg, 1998, σελ.492).

Ωστόσο, η κυβέρνηση δεν μπορεί να χρησιμοποιεί συνεχώς τη δημοσιονομική και τη νομισματική πολιτική για να προκαλεί την απροσδόκητη αύξηση των τιμών, κι επομένως δεν μπορεί να κρατά το προϊόν συστηματικά πάνω από το φυσικό του επίπεδο (Τσουλφίδης, 2008, σελ.654). Αν η κυβέρνηση προσπαθούσε να εφαρμόσει μια τέτοια πολιτική, το κοινό θα διέβλεπε αμέσως τις προθέσεις της πολιτικής της και θα άρχιζε να προβλέπει σωστά την επέκταση της οικονομίας. Έτσι, η επεκτατική πολιτική θα είχε ήδη ενσωματωθεί στις μισθολογικές απαιτήσεις της προηγούμενης περιόδου. Κι έτσι δεν θα μπορούσε να αιφνιδιάσει. Αλλά ο συνδυασμός της προσδοκώμενης ισορροπίας της αγοράς και των ορθολογικών προσδοκιών σημαίνει ότι μόνον οι εκπλήξεις μπορούν να οδηγήσουν την οικονομία μακριά από το επίπεδο πλήρους απασχόλησης. Ουσιαστικά, η διαχείριση της ζήτησης με τη νομισματική και τη δημοσιονομική πολιτική είναι τελείως αναποτελεσματική (Begg, 1998, σελ.492).

Συνεπώς οι πολιτικές αντιμετώπισης της κυβέρνησης συνοψίζονται στο να ελέγχει το επίπεδο τιμών και να ενδιαφέρεται για την πολιτική της προσφοράς που έχει ως στόχο την αύξηση του επιπέδου του δυνητικού προϊόντος. Σ' αυτά τα μέτρα

πολιτικής περιλαμβάνεται η μείωση των φόρων εισοδήματος για την ισχυροποίηση των κινήτρων για εργασία. Με τη σφικτή νομισματική πολιτική ελέγχεται ο πληθωρισμός. Αυξάνεται έτσι το δυνητικό προϊόν με τη μείωση του κόστους που δημιουργεί ο πληθωρισμός, δηλαδή του κόστους σε επιπλέον χρόνο και προσπάθεια που συνεπάγεται η διακράτηση λιγότερων χρηματικών διαθεσίμων καθώς και του κόστους που δημιουργεί η συνεχής αλλαγή των τιμών. Περιορίζονται επίσης οι στρεβλώσεις που ανακύπτουν όταν το φορολογικό σύστημα δεν είναι τελειώς προσαρμοσμένο στον πληθωρισμό. Οι χαμηλές κυβερνητικές δαπάνες εμποδίζουν την άνοδο των επιτοκίων και την εκτόπιση των ιδιωτικών επενδύσεων που προκαλεί ο υψηλός δημόσιος δανεισμός.

Επιπλέον, η σφικτή νομισματική και δημοσιονομική πολιτική δεν προκαλεί κεϋνσιανή ανεργία. Οι μισθοί και οι τιμές πέφτουν γρήγορα, με αποτέλεσμα την αύξηση της πραγματικής προσφοράς χρήματος και τη διατήρηση της συνολικής ζήτησης στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης. Αν η στροφή σε πιο σφικτή πολιτική αφηνιάσει το κοινό, στη χειρότερη περίπτωση θα επιδράσει μόνον προσωρινά στο προϊόν και την ανεργία. Με τις νέες διαπραγματεύσεις, οι μισθοί θα μειωθούν στο επίπεδο εκείνο που είναι τώρα συμβατό με την επίτευξη πλήρους απασχόλησης. Η μετέπειτα πτώση των τιμών θα αυξήσει την πραγματική προσφορά χρήματος και τη συνολική ζήτηση.

Η θεωρία αυτή μπορεί να επεκταθεί. Αφού μόνον οι εκπλήξεις οδηγούν την οικονομία μακριά από το επίπεδο πλήρους απασχόλησης βραχυχρόνια, ο σκοπός της διαχείρισης της ζήτησης θα πρέπει να είναι η ελαχιστοποίηση των εκπλήξεων στην άσκηση πολιτικής και η διατήρηση της οικονομίας όσο το δυνατόν πιο κοντά στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης. Τα μέτρα πολιτικής πρέπει να προαναγγέλλονται με σαφήνεια έτσι ώστε οι ιδιώτες να μπορούν να προβλέπουν τις επιπτώσεις τους και να καθορίζουν τους μισθούς και τις τιμές στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης (Begg, 1998, σελ.493).

Αν ο Keynes μέσω της θεωρίας του περί ενεργού ζήτησης εισήγαγε, ίσως, περισσότερο από κάθε άλλον οικονομολόγο το πολιτικό στοιχείο στην οικονομία και ενθάρρυνε έτσι την κρατική παρέμβαση, όλα αυτά ανατράπηκαν στα Νέα Κλασικά Μακροοικονομικά. Πράγματι, η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, η οποία θεωρείται ότι οδήγησε σε επανάσταση στη μακροοικονομική, αυτό που ουσιαστικά πέτυχε ήταν να αφαιρέσει από τον κεϋνσιανισμό της Γενικής Θεωρίας την

πεμπουσία του που είναι η αβεβαιότητα και η λειτουργία του ανθρώπινου παράγοντα γενικότερα (Τσουλφίδης, 2008, σελ.660).

Όσον αφορά την οικονομική πολιτική, διαπιστώνουμε μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ των μονεταριστών και των νέων κλασικών οικονομολόγων, που αφορά τη διάκριση μεταξύ βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας ανάλυσης. Για τους νέους κλασικούς οικονομολόγους, ό,τι πρόκειται να συμβεί μακροχρόνια θα συμβεί και βραχυχρόνια. Η σύμπτωση μεταξύ βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας ανάλυσης οφείλεται στην υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών που ουσιαστικά αποτελεί ένα είδος εξάλειψης του χρόνου. Η προσέγγιση των πραγματικών οικονομικών κύκλων που αναπτύχθηκε έπειτα, με πρωτεργάτες τους Edward Prescott του Πανεπιστημίου της Minnesota και Finn Kydland του Πανεπιστημίου Carnegie Mellon, ουσιαστικά αποτελεί συνέχεια και περαιτέρω εξέλιξη των νέων κλασικών οικονομικών, με τη διαφορά ότι η έμφαση τώρα τοποθετείται όχι σε νομισματικά σοκς (των μονεταριστών ή των νέων κλασικών οικονομολόγων), αλλά σε σοκς των πραγματικών μεταβλητών (Τσουλφίδης, 2008, σελ.655).

4.6 Νέα κεϋνσιανή οικονομική

Η οικονομική ιστορία διδάσκει ότι την ανοδική φάση οικονομικής ανάπτυξης τη διαδέχεται μια εξίσου μακροχρόνια καθοδική φάση οικονομικής ανάπτυξης, όπου οι υφέσεις που παρατηρούνται αφενός είναι σοβαρότερες αναφορικά με την ανεργία και τις επενδύσεις, αφετέρου διαρκούν περισσότερο. Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια περίπτωση είναι πολύ δύσκολο να υποστηρίξει κανείς τη μη παρέμβαση του κράτους στην οικονομική δραστηριότητα ή τη λήψη αναμφίβολα πενιχρών, (σε σχέση με τα κεϋνσιανά), μέτρων οικονομικής πολιτικής που προτείνονται στην προσέγγιση των Πραγματικών Επιχειρηματικών Κύκλων.

Προβληματισμοί αυτού του είδους συνέβαλαν στην ανάδειξη των Νέων Κεϋνσιανών Οικονομικών που δείχνει τη μετακίνηση σε λιγότερο αυστηρά υποδείγματα που το περίγραμμά τους μπορεί να συμπεριλάβει σχεδόν οτιδήποτε. Η μικροθεμελίωση της μακροοικονομικής που επικαλούνται οι Νέοι Κεϋνσιανοί επιχειρεί να άρει τη διχοτόμηση των οικονομικών σε μικρό και μακρό που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1930 και βεβαίως αναβιώνει τη συζήτηση περί ατελειών στη

λειτουργία της αγοράς. Η προσπάθεια άρσης αυτής της διχοτόμησης είχε ένα κόστος που αφορά τη συνοχή της «νέας» θεωρητικής προσέγγισης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα Νέα Κεϋνσιανά Οικονομικά είναι μια υβριδική προσέγγιση –όπου έχουμε μια πληθώρα ad hoc υποδειγμάτων για την εξήγηση επιμέρους ζητημάτων, αλλά απουσιάζει η γενική θεωρία και ως τέτοια δεν μπορεί να έχει μακρά διάρκεια ζωής. Κι αυτό, όχι επειδή οι ιδέες που προσβέδουν οι Νέοι Κεϋνσιανοί είναι άχρηστες και ασήμαντες στη χάραξη και την εφαρμογή οικονομικής πολιτικής, αλλά απλά στο ότι οι προτάσεις πολιτικής δεν προκύπτουν από ένα συνεκτικό και ταυτόχρονα λειτουργικό θεωρητικό περίγραμμα. (Τσουλφίδης, 2008, σελ.661-662).

Τα νέα κεϋνσιανά οικονομικά φαίνεται να συγκεντρώνουν την προτίμηση πολλών οικονομολόγων. Στην προσέγγιση αυτή ξεχωρίζει η εμμονή στη σύζευξη μικροοικονομικών και μακροοικονομικών θεωριών και ο ρεαλισμός της ανάλυσης. Οι νέοι κεϋνσιανοί οικονομολόγοι απορρίπτουν στο μικροοικονομικό επίπεδο τον τέλει ανταγωνισμό και αντί αυτού προτείνουν θεωρίες μονοπωλιακού ανταγωνισμού, όπου θεωρητικοποιούνται οι ακαμψίες τιμών στις αγορές αγαθών.

Στις αγορές εργασίας πάλι έχουν να παρουσιάσουν θεωρητικές ερμηνείες για τις ακαμψίες που παρατηρούνται στους ονομαστικούς και τους πραγματικούς μισθούς. Από τη σκοπιά της ιστορίας οικονομικής σκέψης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η επαναφορά των κεϋνσιανών ιδεών (και όχι αναγκαστικά των ιδεών του Keynes) από εκεί που κανείς ανέμενε την ευθανασία τους. Η επαναφορά, όμως, αυτή επιτεύχθηκε, κατά κύριο λόγο, επειδή η συγκεκριμένη προσέγγιση ενσωμάτωσε στην ανάλυσή της στοιχεία ανταγωνιστικών σχολών οικονομικής σκέψης. Εν προκειμένω, οι Νέοι Κεϋνσιανοί Οικονομολόγοι (όχι όλοι) υιοθετούν την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών που σε συνδυασμό με την αριστοποιητική συμπεριφορά των ιδιωτών ενόψει ακαμψιών στις τιμές (αγαθών και υπηρεσιών) συνιστούν μια υβριδική μακροοικονομική ανάλυση. Με τον τρόπο αυτόν φαίνεται ότι οι οικονομικές θεωρίες μπορούν να προαχθούν υιοθετώντας στο θεωρητικό τους περίγραμμα ιδέες ανταγωνιστικών θεωριών. (Τσουλφίδης, 2008, σελ.656-657). Οι οπαδοί της θεωρίας των ορθολογικών προβλέψεων ανήκουν σε δύο ομάδες, την ομάδα της Νέας Κλασικής Οικονομικής στην οποία συγκαταλέγονται οι R. E. Lucas Jr., T. J. Sargent, Neil Wallace, R. J. Barro, B. T. McCallum, E. Prescott K.d., και την ομάδα της Νέας Κεϋνσιανής Οικονομικής (New Keynesians) στην οποία ανήκουν νέο-κεϋνσιανοί οι οποίοι έκαναν χρήση της υποθέσεως των ορθολογικών

προβλέψεων, όπως οι J. B. Taylor, E. S. Phelps και Stanley Fischer (Σαραντίδης, 1996).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συγκεκριμένη εργασία σε ένα πρώτο μέρος, ασχολήθηκε με την παρουσίαση των οικονομικών διακυμάνσεων καθώς και το συσχετισμό αυτών με τη πρόσφατη κρίση που πλήττει τη χώρα μας. Στο πλαίσιο αυτό και προκειμένου ο αναγνώστης να έχει μια πλήρη εικόνα θεωρήθηκε χρήσιμη και μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση των κρίσεων που έχει βιώσει το ελληνικό κράτος, η οποία μας οδήγησε στο εξής συμπέρασμα: όπως και διεθνώς, οι κρίσεις είναι μέρος του συστήματος. Είναι φυσικό επακόλουθο μιας οικονομίας η οποία βρίσκεται σε ακμή κάποια στιγμή να παρακμάσει και να ξεκινήσει πάλι από την αρχή. Το ζήτημα είναι να αναπτύσσονται μηχανισμοί αντιμετώπισης που θα ελαχιστοποιούν κατά το δυνατόν τις αρνητικές επιπτώσεις.

Με έναυσμα τους μηχανισμούς αυτούς, σε ένα δεύτερο μέρος, έγινε μια προσπάθεια παρουσίασης των θεωριών των οικονομικών κύκλων καθώς και των μεθόδων αντιμετώπισης που προτείνονται από τις διαφορετικές σχολές οικονομικής σκέψης με σημείο αναφοράς τον Keynes. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι πάνω από 80 χρόνια μετά την έναρξη της κρίσης του 1929, δεν έχει βρεθεί μία ενιαία ερμηνευτική προσέγγιση αυτής. Οι οικονομολόγοι όπως φαίνεται διαφωνούν συστηματικά και σταθερά στις αναλύσεις τους, αλλά και στις προτάσεις πολιτικής. Η διαμάχη μεταξύ της κλασικής, κευνσιανής, μονεταριστικής, νεοκλασικής και μαρξιστικής σχολής συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Συνεπώς, δεν θα πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι και στην περίπτωση της σύγχρονης κρίσης, η οποία ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική κρίση μετά την κατάρρευση της φούσκας των ακινήτων στις ΗΠΑ, διαδόθηκε διεθνώς και είχε ως συνέπεια την μεγαλύτερη ύφεση στην παγκόσμια οικονομία μετά την κρίση του 1929, διατυπώθηκαν διαφορετικές απόψεις.

Εάν παρατηρήσουμε τις περιόδους κρίσεων του ελληνικού κράτους, θα δούμε ότι η Ελλάδα του 1890 προφανώς διαφέρει από αυτή του 1930 και πόσο μάλλον από την Ελλάδα σήμερα. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετές ομοιότητες οι οποίες μοιραία οδήγησαν σε κατάσταση οικονομικής κρίσης. Μία βασική ομοιότητα στην οποία οφείλεται η δύσκολη οικονομική κατάσταση της χώρας σε κάθε εποχή είναι το υψηλό δημόσιο χρέος. Μετά από μια σύντομη ανάλυση, οι περισσότερες ενδείξεις συγκλίνουν στο γεγονός ότι η συσσώρευση δημοσιονομικών ελλειμμάτων και δημοσίου χρέους έχει αρνητικές επιδράσεις στα μεγέθη της οικονομίας, επιπτώσεις στη νομισματική πολιτική καθώς επίσης και στο ρόλο της χώρας στην παγκόσμια

οικονομία. Οι επιδράσεις αυτές οφείλονται τόσο σε οικονομικούς όσο και σε πολιτικούς παράγοντες ενώ για την δημοσιονομική σταθεροποίηση απαιτείται δημιουργία πρωτογενών πλεονασμάτων κυρίως μέσω της μείωσης των δαπανών η οποία περικλείει πολιτικό κόστος.

Η Ελλάδα εμφανίζεται ιδιαίτερα ευπαθής τόσο σε οικονομικούς όσο και σε πολιτικούς παράγοντες με αποτέλεσμα να παρατηρείται συσσώρευση δημοσιονομικών ελλειμμάτων και δημοσίου χρέους καθώς επίσης και καθυστέρηση ανάληψης συγκεκριμένων μέτρων που θα επιτύχουν δημοσιονομική σταθεροποίηση. Έτσι, σε κάθε περίοδο η δημοσιονομική πολιτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ανεξέλεγκτη διογκώνοντας το δημόσιο χρέος και οδηγώντας τη χώρα σε ελλειμματικούς προϋπολογισμούς.

Ένας δεύτερος λόγος που συνέβαλε στην οικονομική κρίση κάθε περιόδου είναι ότι πέρα από την εσωτερική κρίση υπάρχει και μια παγκόσμια οικονομική κρίση η οποία παρασέρνει τα αδύναμα κράτη. Η κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1929 και η οικονομική κρίση που ξέσπασε στην Αμερική το 2007, επηρέασαν τις χώρες της Ευρώπης και την Ελλάδα με αποτέλεσμα η ελληνική οικονομία να εισέλθει σε βαθιά περίοδο ύφεσης με αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Επίσης, το ασταθές πολιτικό σύστημα και η έντονη δυσφορία των Ελλήνων απέναντι σε αυτό είναι άλλο ένα κοινό σημείο των περιόδων αυτών. Σε συνδυασμό με τις οικονομικές στρατηγικές της εκάστοτε κυβέρνησης, οδηγούν σε μια αναποτελεσματική πολιτική για τη χώρα.

Η βασική διαφορά της Ελλάδας του σήμερα με τις προηγούμενες περιόδους είναι ότι πλέον η χώρα ανήκει στη ζώνη του ευρώ, δεν υπάρχει το εθνικό νόμισμα, συνεπώς θεωρητικά είναι πιο δύσκολο να χρεοκοπήσει. Η νομισματική πολιτική ασκείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η επιλογή της υποτίμησης του νομίσματος δεν υφίσταται. Η «λύση» που προτείνεται για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας όταν η υποτίμηση του νομίσματος είναι αδύνατη, είναι η εσωτερική υποτίμηση. Δηλαδή μείωση των τιμών και των μισθών στην ελλειμματική χώρα ώστε τα προϊόντα της να παραμένουν ανταγωνιστικά σε σχέση με της πλεονασματικής χώρας που αναπτύσσεται πιο γρήγορα. Ωστόσο, το σενάριο αυτό αποδείχθηκε αναποτελεσματικό αφού έχει την τάση να βαθαίνει την ύφεση.

Στο δεύτερο μέρος, η σύντομη επισκόπηση των θεωρήσεων των κλασικών και νεοκλασικών οικονομολόγων δείχνει ότι τα φαινόμενα των οικονομικών διαταραχών ήταν, κατά τις τότε θεωρίες, φαινόμενα προσωρινά και η τάση μακροχρόνια ήταν

αυτή της ισορροπίας στο επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Το «αόρατο χέρι» οδηγεί την οικονομία αυτόματα σε ισορροπία πλήρους απασχόλησης. Επομένως οι περιοδικές κρίσεις αφορούν την βραχυχρόνια περίοδο και προέρχονται από παρεμβάσεις που διαταράσσουν προσωρινά τον αυτορρυθμιζόμενο χαρακτήρα του συστήματος. Έτσι, η νεοφανής τότε κεϋνσιανή θεωρία, απέρριψε το σχήμα της ισορροπίας σε πλήρη απασχόληση προς το οποίο, κατά λογική συνέπεια, έτεινε η θεωρητική ανάλυση και υποστήριξε την ισορροπία σε επίπεδο κάτω από το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης. Η ύπαρξη ανεργίας ως οργανικού στοιχείου της κεφαλαιοκρατικής συγκρότησης της οικονομίας αποτέλεσε το κεντρικό θέμα της κεϋνσιανής ανάλυσης και οδήγησε θεωρητικώς στην οικονομική της ανισορροπίας ή της διαταραχής.

Με άλλα λόγια, η Κεϋνσιανή θεωρία υποστηρίζει ότι η οικονομία ισορροπεί και σε κατάσταση υποαπασχόλησης. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι το κεφάλαιο δεν διοχετεύεται σε επενδύσεις εάν δεν υπάρχει ελκυστική προοπτική κέρδους. Το κράτος πρέπει να επεμβαίνει στην οικονομία και να αυξάνει την ενεργό ζήτηση με δημόσια έργα, ακόμη και αν αυτό προκαλεί αυξήσεις στα δημοσιονομικά ελλείμματα. Με τις κρατικές επενδύσεις αυξάνεται η απασχόληση, τα αυξημένα εισοδήματα τονώνουν τη ζήτηση, και το πολλαπλασιαστικό αυτό αποτέλεσμα ανορθώνει την οικονομία. Η Κεϋνσιανή θεωρία απέδωσε λοιπόν τις κρίσεις στην οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου και στην μειωμένη απόδοση των επενδύσεων σύμφωνα με τις προσδοκίες των επενδυτών.

Η θεωρία του Keynes, επηρεάστηκε από την εποχή στην οποία ζούσε και έγραφε. Μετά το Κραχ του 1929, τα επιτόκια έπεφταν, αλλά οι επενδύσεις δεν ανέκαμπταν. Ο Keynes απλώς εξήγησε το φαινόμενο. Όπως εξήγησε και τους λόγους που σε περίοδο ύφεσης, η περιοριστική πολιτική, αντίστοιχη με αυτή που αντιμετωπίζει σήμερα η Ελλάδα, με μαθηματική ακρίβεια θα αποτύχει αφενός να περιορίσει το χρέος και αφετέρου να επιστρέψει στην ανάπτυξη μέσω μείωσης του κόστους εργασίας. Μόλις λοιπόν ο φόβος και η απαισιοδοξία στοιχειώσουν το μυαλό των επενδυτών, δεν αργεί η κατάσταση να εξελιχθεί σε επενδυτική κρίση τεραστίων διαστάσεων. Τότε το κράτος σύμφωνα με τα λόγια του Keynes φαντάζει ως ο μόνος διαθέσιμος «λευκός ιππότης» που μπορεί να γλιτώσει τον καπιταλισμό από την καταστροφή. (Βαρουφάκης, σελ. 90-95)

Ο κεϋνσιανισμός υπήρξε το κυρίαρχο οικονομικό δόγμα από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μετά την εμφάνιση

του στασιμοπληθωρισμού και την αποτυχία της κεϋνσιανής οικονομικής πολιτικής στις αρχές της δεκαετίας του 1970 εκτοπίστηκε από μια νέα επανάσταση, αυτής του μονεταρισμού, με βασικό εκφραστή τον Milton Friedman και άλλων συνεχιστών της συγγενικής νεοκλασικής παράδοσης.

Ο μονεταρισμός αμφισβήτησε την αποτελεσματικότητα των κρατικών ρυθμίσεων, άσκησε κριτική στον κρατικό παρεμβατισμό, επεσήμανε το ρόλο των αγορών και υποστήριξε ότι με λιγότερες εξαιρέσεις οι αγορές αυτορυθμίζονται. Οι διακυμάνσεις της ποσότητας του χρήματος εντός της οικονομίας προκαλούν είτε αυξήσεις είτε πτώση στις τιμές των προϊόντων. Το κράτος ως διαχειριστής του χρηματικού όγκου ευθύνεται για τα απορρυθμιστικά φαινόμενα και τις οικονομικές κρίσεις. Το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στην οικονομία ούτε με επεκτατικές ούτε με περιοριστικές πολιτικές αλλά να περιορίζεται στην επίβλεψη της ετήσιας ποσοστιαίας αυξομείωσης του χρηματικού όγκου και να αφήνει τα υπόλοιπα στην επενέργεια των νόμων της αγοράς και στον αυτορρυθμιζόμενο χαρακτήρα του καπιταλιστικού συστήματος.

Όταν οι Νέοι Κλασικοί και οι θεωρητικοί του πραγματικού οικονομικού κύκλου διατύπωσαν θεωρίες βασισμένες σε καλά επεξεργασμένα μικροοικονομικά θεμέλια που αφορούσαν τη δυναμική των διαχρονικών επιλογών, άρχισαν να ασκούν έντονη κριτική για την απουσία μικροοικονομικών θεμελίων στην κεϋνσιανή ανάλυση. Αργότερα, ακολουθούν οι Νέοι Κεϋνσιανοί και το καθήκον τους είναι να καθορίσουν τα μικροοικονομικά θεμέλια της κεϋνσιανής ανάλυσης. Αντί να ισχυρίζονται ότι οι αγορές δεν λειτουργούν καλά, επιδιώκουν να αποδείξουν ότι δεν θα λειτουργούν καλά. Οι αποτυχίες της αγοράς προέρχονται από προβλήματα που αφορούν τη πληροφόρηση, τις εξωτερικές επιδράσεις και από το κόστος των αποφάσεων και των αλλαγών.

Η οικονομική ιστορία διδάσκει ότι οι φάσεις οικονομικής κρίσης είναι αυτές κατά τη διάρκεια των οποίων δοκιμάζονται οι ισχύουσες θεωρίες και αναδεικνύονται άλλες οι οποίες συνήθως επιβάλλονται στη φάση της άνθησης. Ωστόσο, η αδυναμία της οικονομικής επιστήμης να παρουσιάσει μια ενιαία ερμηνεία της κρίσης προκαλεί σύγχυση στη δημόσια γνώμη, στην οικονομία, αλλά και στους φορείς λήψης αποφάσεων. Επίσης, έντονα αποκλίνουσες προτάσεις για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κρίσης και, ειδικά, της ύφεσης, αποδυναμώνει το ρόλο των οικονομολόγων ως μηχανικών επίλυσης οικονομικών προβλημάτων και προσφέρει το

άλλοι στους πολιτικούς να λάβουν εκείνα τα μέτρα που οι ίδιοι, με βάση την ιδεολογία και το πολιτικό τους συμφέρον, κρίνουν σκόπιμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Abel A., Bernanke B., (2002)**, «*Μακροοικονομική*», Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική
- **Begg D., Dornbusch R. & Fischer S., (2006)**, «*Εισαγωγή στην Οικονομική*», Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική
- **Blanchard, O.,** *Macroeconomics*, Fourth Edition, Prentice Hall Press
- **Burda M., Wyplosz C., (2007)**, *Ευρωπαϊκή Μακροοικονομική*, τόμος Β', Gutenberg
- **Cooley T., (1995)**, «*Frontiers of business cycles*», Princeton University Press, 1st edition
- **De Grauwe, (2003)**, *Τα οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης*, Εκδόσεις Παπαζήση
- **Drazen A., (2000)**, *Political economy in macroeconomics*, Princeton University Press
- **Dreher A., (Oct., 2009)**, «IMF Conditionality: Theory and Evidence», *Public Choice, Vol. 141, No. 1/2 pp. 233-267*, διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org>
- **Gilpin Robert, (2002)**, «*Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία*», Εκδόσεις Ποιότητα Princeton University Press
- **Gilpin Robert, (2000)**, «*Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων*», Τόμος Α, Gutenberg
- **Keynes J.M., (2001)**, «*Η Γενική θεωρία του Keynes*», Εκδόσεις Παπαζήση, μετάφραση Αθανασίου, επιμέλεια Ψαλιδόπουλος
- **Krolzig H. & Toro J., (2004)**, «*Classical and Modern Business Cycle Measurement : The European case*», *Spanish Economic Review, Vol.7.(1)*, σελ.1-21
- **Mankiw G., (2002)**, «*Μακροοικονομική Θεωρία*», Gutenberg
- **Mankiw G., Taylor M., (2008)**, *Macroeconomics*, European Edition, Gutenberg
- **Marshall A., (1891)**, *Principles of Economics*, 8th Edition
- **Philippopoulos Apostolis and Elias Tzavalis and Ben Lockwood, (September 1996)**, *Politics and Fiscal Policy Theory and evidence from Greece*
- **Romer D., (2006)**, «*Προχωρημένη Μακροοικονομική*», Εκδόσεις Τυπωθήτω

- **Roger W. Garrison, (1993)** «The trouble with Keynes», The Freeman, vol. 43, no. 10 (October), 1993, διαθέσιμο στο www.scirus.com
- **Rubin I., (1994)**, «*Η συμβολή του Adam Smith στην οικονομική επιστήμη*», μετάφραση Βαλλιάνος Χρ., τεύχος 46, <http://www.theseis.com/>
- **Screpanti & Zamagni, (2004)**, «*Η ιστορία της οικονομικής σκέψης*», Εκδόσεις Τυπωθήτω Δαρδανός Γιώργος
- **Αλογοσκούφης Γ., (06/04/2013)**, «*Προσδιοριστικοί παράγοντες συσσώρευσης δημοσίου χρέους στην Ελλάδα, 1975-2009*»
- **Βαγιανός Δ., Βέττας Ν., Μεγήρ Κ., (5 Αυγούστου 2010)**, «*Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μια κρίσιμη συγκυρία*», διαθέσιμο στο <http://greekeconomistsforreform.com/>
- **Βάμβουκας Γ., (2003)**, «*Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις*», Εκδόσεις Γ. Μπένου
- **Βαρουφάκης Γιάννης, (2011)**, *Κρίσης Λεξιλόγιο*, Εκδόσεις Ποταμός
- **Βιλιάρδος Β., Οικονομία και Πολιτική**, διαθέσιμο στο <http://viliardos.capitalblogs.gr/>
- **Βλάχου, Θεοχαράκης, Μυλωνάκης, (2011)** «*Μια μαρξιστική ανάλυση της κρίσης*», άρθρο από το βιβλίο «*Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*», έκδοση της Εταιρίας Πολιτικής Οικονομίας, Gutenberg, <http://politikespsifides.wordpress.com>
- **Γεωργακόπουλος Θ., Λιανός Θ., Μπένος Θ., Τσεκούρας Γ., Χατζηπροκοπίου Μ., Χρήστου Γ., (1995)**, «*Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία*», (4^η έκδοση), Εκδ. Μπένου, Αθήνα
- **Γεωργακόπουλος Θ., (2005)**, *Εισαγωγή στη Δημόσια Οικονομική*, Εκδόσεις Μπένου
- **Δεδουσόπουλος Α., (2000)**, «*Θεωρίες απασχόλησης και ανεργίας*», Εκδόσεις Δαρδανός Τυπωθήτω
- **Δημέλη Σ., Κολλίντζας Τ., Χριστοδουλάκης Ν.Μ., (1997)**, «*Οικονομικές Διακυμάνσεις και Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρώπη*», Εκδ. Σταμούλη, Αθήνα
- **Δραγούμης, (1992)**, «*Η πορεία προς τον φιλελευθερισμό*», Ελληνική Ευρωεκδοτική
- **Δρακόπουλος, Καραγιάννης, (2003)**, «*Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης, μια επισκόπηση*», Εκδόσεις Κριτική
- **Ζησιδής, (2009)**, «*Σύγκριση των μακροοικονομικών υποδειγμάτων Keynes – κλασικής σχολής υπό το πρίσμα των νεότερων μακροοικονομολόγων*»,

<http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/13580/1/ZisidisMsc2009.pdf>,

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

- **Καρανάτσης Κ. Β.**, «Περίπλους στο δανεισμό και τις χρεοκοπίες του ελληνικού κράτους», διαθέσιμο στο <http://users.uoi.gr/>
- **Κασάπης Π.**, (2010), «Οικονομικές διακυμάνσεις», <http://magazine.apopsi.com.cy/>
- **Κατσιμάρδος**, (2010), Οι «μαύρες μέρες» του 1929-1933, εφημερίδα Έθνος, διαθέσιμο στο <http://www.ethnos.gr>
- **Κότιος Α., Γαλανός Γ.**, (Ιούνιος 2010), «Κρίση της οικονομίας ή κρίση της οικονομικής επιστήμης; Μύθοι και πραγματικότητα ενός δογματικού διαλόγου», σειρά ερευνητικών εργασιών 16 (11): 253-272
- **Κότιος Α.**, (Απρίλιος 2011), «Η Ελλάδα, η ΟΝΕ και η κρίση», σειρά ερευνητικών εργασιών 17 (1): 1-20
- **Λιάκος**, (1993), *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η Ανάδυση των Κοινωνικών Θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας
- **Λιανός Θ.**, (1997), «*Μαρξιστική Οικονομική Θεωρία*», Εκδ. Μπένου, Αθήνα
- **Λιανός Θ., Μπένος Θ.**, (1998), «*Μακροοικονομική Θεωρία και Πολιτική*», Εκδ. Μπένου
- **Λιάγκουρας Γ.**, (2005), «*Σημειώσεις για τη σχέση ανάμεσα στη νεοκλασική οικονομική και την κλασική πολιτική οικονομία*», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, <http://www.fme.aegean.gr/sites/default/files/classics.vs.neoclassics.pdf>
- **Μαγκλάρας**, (2009), «Ο Κένυς σώζει τους μονεταριστές», <http://www.kathimerini.gr/>
- **Μάλλιαρης Π.**, (1990), «*Εισαγωγή στο Marketing*», (2^η έκδοση), Εκδόσεις Σταμούλη, Πειραιάς
- **Μηλιός, Δημούλης, Οικονομάκης**, (2002) «*Η θεωρία του Μαρξ για τον καπιταλισμό*»
- **Παπαβασιλείου Δ.**, (2003), «*Αρχές Μακροοικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*», Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα
- **Σαραντίδης**, (1996), «*60 χρόνια μετά τη γενική θεωρία του Keynes*», http://digilib.lib.unipi.gr/spoudai/bitstream/spoudai/237/1/t46_n1-2_3to15.pdf
- **Σιάτρας Γ.**, (11/02/2010), «*Διεθνής οικονομικός έλεγχος, 112 χρόνια από τη προηγούμενη επιβολή του*», διαθέσιμο στο <http://www.eurocapital.gr>

- **Τόλιος, (2012)**, «*Η μαρξιστική θεωρία για τις οικονομικές κρίσεις*», διαθέσιμο στο <http://www.iskra.gr/>.
- **Τσουλφίδης Λ., (2012)**, «Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού κράτους», διαθέσιμο στο www.wordpress.com
- **Τσουλφίδης Λ., (2008)**, «*Ιστορία Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*», Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας
- **Τσουλφίδης Λ., (2002)**, «*Μακρά Κύματα οικονομικής ανάπτυξης και εναλλακτικές ερμηνείες τους*», 4η συνάντηση Ελλήνων Ιστορικών Οικονομικής Σκέψης, Πανεπιστημίου Αθηνών
- **Φραγκιαδής Α., (2007)**, «*Ελληνική Οικονομία 19ος - 20ος αιώνας*», Εκδοσεις Νεφέλη
- **Χαρδούβελης**, «*Το χρονικό της διεθνούς και συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: αίτια, επιπτώσεις, αντιδράσεις, προοπτική*»
- «*Χαρίλαος Τρικούπης: το αδιέξοδο του δανεισμού και η χρεοκοπία*»,(10/12/2012), διαθέσιμο στο <http://tvxs.gr>
- **Ψαλιδόπουλος Μ.**, «*Από την πτώχευση του 1893 στο Γουδί. Η φούσκα του δανεισμού, η καταστροφική ήττα του 1897, διεθνής οικονομικός έλεγχος και οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού.*», εφημερίδα Καθημερινή, διαθέσιμο στο <http://portal.kathimerini.gr>
- «*Η ONE και το ευρώ*», διαθέσιμο στο <http://europa.eu>
- «*Πλαίσιο πολιτικής εντός της ONE*», διαθέσιμο στο <http://www.ecb.int>

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://www.jstor.org>

www.ecb.europa.eu.gr

<http://www.ecb.int>

